Anna's Archive -biblioteca
The largest truly open library
in human history.

carte scanata pentru

SIEGFRIED JÄGENDORF

memorii 1941-1944

Minunea de la Moghilev

Anna's Archive -biblioteca The
largest truly open library in
human history.

carte scanata pentru Anna's

EDITURA
E H
HASEFER

"O mărturie de cruzime, disperare și curaj marchează aceste pagini; nu sunt destul de cunoscute, nu s-a scris suficient despre tragediile și rezistența evreilor în Transnistria...

Cititorule, apleacă-te asupra acestei cărți extraordinare... și n-o vei uita niciodată."

Elie Wiesel
Laureat al Premiului Nobel

ISBN 973-9235-36-0

Redactor: PAULA LITMAN

Copyright © 1991 by Ralph D. Stern and Dr. Edith Gitman

Jagendorf's Foundry
Memoir of the Romanian Holocaust 1941—1944

Harper Collins Publishers, New York

© Editura Hasefer, F.C.E.R. 1997

ISBN 973-9235-36-0

SIEGFRIED JÄGENDORF

MINUNEA DE LA MOGHILEV

Memorii 1941—1944

Introducere și comentarii
ARON HIRT-MANHEIMER

Traducere din limba engleză MARCEL BIENER

EDITURA HASEFER
Bucureşti, 1997

Ediție îngrijită
de prof. I. ȘERBĂNESCU și CELLA VASILIU

Carte editată cu sprijinul Guvernului României
Departamentul pentru Protecția Minorităților

Anna's Archive -biblioteca The largest truly open library in human history.

carte scanata pentru Anna's

Anna's Archive - biblioteca The largest truly open library in human history.

carte scanata pentru Anna's

CUPRINS

Cuvânt înainte *9*
Introducere *12*

Partea întâi
TOAMNA, 1941

1. Spre o destinație necunoscută 25
2. Prefectul 29
3. Turnătoria 31
4. Ordonanța nr. 23 36
5. Comitetul Evreiesc 40

Comentarii la partea întâi 44

Partea a doua
IARNA, 1941—1942

1. Muncă forțată 53
2. Bătaia 55
3. Un român generos 58
4. Informatorii 60
5. Tifosul 62
6. „Spălarea" leilor 68
7. Poliția evreiască 69

Comentarii la partea a doua 72

Partea a treia
PRIMĂVARA — VARA, 1942

1. Grădină sau cimitir? 79
2. Un nou prefect 81
3. Salvarea ticăloșilor 85
4. Păcălirea călăului 89
5. Instruirea tinerilor 91
6. Troița 94

Comentarii la partea a treia 97

Partea a patra

TOAMNA, 1942

1. Un proiect important 105
2. Partizani și trădători 110
3. Bricheta 112
4. Cureaua furată 115
Comentarii la partea a patra 117

Partea a cincea

IARNA, 1942—1943

1. Salvarea orfanilor 125
2. Comisia Șaraga 128
3. „Răcnetul Turnătoriei" 129
4. Germanii buni 131
Comentarii la partea a cincea 133

Partea a șasea

PRIMĂVARA — VARA, 1943

1. Schimbarea gărzii 143
2. Mita 145
3. Loghin cel Groaznic 149
4. Vapniarca 151
5. Filderman la Moghilev 154
6. Dincolo de Bug 157
7. Odessa 160
Comentarii la partea a șasea 162

Partea a șaptea

1944—1946

1. Rămas bun, Moghilev 167
2. Bucovina, Botoșani, București 169
3. Tribunalul poporului 174
4. Spre America 178
Comentarii la partea a șaptea 180

Mulțumiri 191
Bibliografie 193
Anexă, Documente 197

Nota Editurii: Documentele din Anexă sunt din arhivele românești și din arhiva F.C.E.R., întregind tabloul vieții deportaților din Moghilev.

Cuvânt înainte

Cartea de memorialistică pe care o prezentăm cititorului este, într-un anume sens, diferită de alte lucrări științifice și literare care au ca obiect deportarea unei părți a populației evreiești din România.

De regulă sunt înfățișate, și pe bună dreptate, suferințele, mizeria și trecerea în neființă a unor oameni care aveau singura vină: că sunt evrei.

Memoriile lui Siegfried Jägendorf înfățișează și aceste evenimente dramatice care au marcat viața unei colectivități umane între anii 1941—1944. Dar reprezintă mai mult decât atât. Ele redau un tablou al împotrivirii active față de vitregia soartei, al luptei pentru a rezista terorii generatoare de suferințe și moarte.

În fața alternativei de a se resemna, de a accepta un verdict ce părea inevitabil, Siegfried Jägendorf a găsit o cale de salvare: punerea în valoare a capacității de muncă și de creație a celor deportați. Aceasta le dădea speranța supraviețuirii.

În acest fel a apărut „Minunea de la Moghilev", cum o numește Matatias Carp. Mii de evrei, sub conducerea Comitetului Evreiesc, în fruntea căruia s-a aflat mult timp inginerul bucovinean Siegfried Jägendorf, au refăcut ateliere, servicii publice, reușind astfel să-și creeze condiții mai bune de viață și până la urmă, cei mai mulți dintre ei, să învingă infernul Transnistria.

Memoriile lui Jägendorf ne arată că omul poate anihila ura, dușmănia, forța cea mai brutală. Aceste pagini sunt menite să combată acele opinii care consideră că evreii s-au resemnat cu soarta, că s-au predat dușmanului fără împotrivire. Desigur nu este singurul episod de acest fel. Dar în raport cu altele similare foarte importante — salvarea de către Raul Wallenberg a unor evrei din Budapesta, sau de către Schindler a unor deportați din lagărele de exterminare poloneze — trebuie să luăm în considerare că Jägendorf a fost el însuși deportat, ceea ce dă o și mai puternică semnificație acțiunii sale.

Jägendorf nu a fost singur. El a coalizat și alți conducători ai deportaților. N-a folosit bunăvoința, umanismul sau înclinația spre corupție ale unor conducători militari sau civili români. A beneficiat de ajutorul Comitetului Evreiesc secret de la București, condus de Șef Rabinul Alex. Șafran și dr. W. Filderman ca și de cel al C.E.R. Activitatea sa a fost controversată: a fost nevoit să adopte uneori măsuri dure față de comportamentele unor deportați, pentru a evita deznodăminte tragice ale unor situații. Însuși modul său de a fi și de a se purta genera suspiciuni. Dar acestea trebuie puse pe un taler al balanței, iar pe celălalt condițiile de viață ale celor de la Moghilev și rezultatele acțiunilor lui Jägendorf.

Ediția americană a acestui volum a fost realizată de istoricul Aron Hirt-Manheimer, colaborator al Muzeului Holocaustului din Washington, pe baza unei investigații ample a arhivei „Jägendorf" de la Yad-Vashem — Ierusalim, a discuțiilor cu mulți supraviețuitori. El însoțește memoriile propriu-zise cu ample comentarii, din care am reținut, pentru ediția în limba română, acele părți care aduc un plus de cunoaștere și un unghi de vedere mai amplu asupra vieții

evreilor din județul Moghilev și a acțiunii inițiate și dirijate de Jägendorf.

Ținem să ne exprimăm gratitudinea dnei Edith Gitman, dlui Ralph Stern și altor membri ai familiei Jägendorf, care ne-au acordat în mod gratuit copy-right-ul, înlesnind astfel publicarea acestui volum.

De asemenea, exprimăm mulțumiri dlui Marcel Biener din S.U.A., fost deportat la Moghilev, care ne-a pus la dispoziție o traducere a cărții, ceea ce ne-a permis să realizăm o și mai mare acuratețe a ediției în limba română.

În anexa volumului publicăm câteva documente pe care le deținem din U.S.H.M.M.A. din Washington, Arhiva F.C.E.R. din București, lucrarea lui Matatias Carp „Cartea Neagră", în speranța că vor aduce un plus de cunoaștere a acestui fenomen complex și dureros care a fost deportarea și salvarea evreilor din Transnistria.

ION ȘERBĂNESCU
CELLA VASILIU

INTRODUCERE

Toamna anului 1941. România trimite în deportare aproximativ 150.000 de evrei într-un ținut îndepărtat, devastat de război din Ucraina. Max Schmidt, unul dintre deportați, își amintește: „Am ajuns într-un oraș de graniță uitat de Dumnezeu, numit Atachi, un peisaj dominat de noroaie nesfârșite. Soldații români ne zoreau să coborâm din trenul de vite. «Mai repede, mai repede», strigau ei, lovindu-ne cu ciomege și confiscându-ne bagajele. O lovitură năprasnică, urmată de o sfâșietoare durere în mână și las valiza în care aveam certificatele academice, să cadă la pământ. Un soldat pune stăpânire pe pradă. Pe înserate, am fost obligați să intrăm într-un adăpost asemănător unei grote, înțesat de oameni. În bezna nopții, o femeie naște un copil.

Dimineața am fost treziți cu bice și ciomege. Erau indivizi fără pic de inimă. Unul dintre ei a smuls cercelul de aur din urechea unei femei, cu carne cu tot. Împreună cu soția, ne-am alăturat masei de oameni înspăimântați care se îndreptau ca un șuvoi spre Nistru. Alunecând de pe cărare, am căzut într-o groapă plină cu noroi care m-a acoperit până la umeri. Soția s-a aplecat să mă ajute, însă a fost luată de învălmășeală. Am pierdut orice speranță, când, pe neașteptate, cineva îmi întinde o mână puternică, smulgându-mă din mocirlă. Mulțimea de oameni l-a înghițit înainte ca să-i fi putut mulțumi.

În acea noapte, un șlep primitiv ne-a transportat peste Nistru. Ne-am regrupat la Moghilev-Podolski, un oraș

devastat de incendii și inundații. Un bărbat mi-a spus că un deportat din Rădăuți, inginerul Siegfried Jägendorf, îi organiza pe meseriași. Am pornit imediat în căutarea lui. Pe străzile orașului, criminalii ucraineni îi prădau pe deportați. Ce ciudat, gândeam în sinea mea, să-i auzi pe ucraineni vorbind o limbă, iar pe români altă limbă, însă înțelegându-se de minune asupra aceleeași teme: soarta evreilor.

I-am descoperit pe cei din Rădăuți într-o clădire mare, aflată lângă râu și m-am apropiat de o femeie aflată în curte. M-am prezentat, spunându-i că sunt inginerul Max Schmidt din Cernăuți și am întrebat-o dacă știa ceva despre inginerul Jägendorf. Femeia mi-a spus că el se află la o întâlnire cu prefectul și că se va întoarce curând. Am întrebat-o cum l-aș putea recunoaște, iar ea mi-a răspuns: «după gulerul alb pe care îl poartă»".

Max Schmidt nu a avut vreo dificultate în a-l deosebi pe Siegfried Jägendorf printre ceilalți deportați evrei. Fostul membru al conducerii firmei Siemens, în vârstă de 56 de ani, nu lăsa să se vadă nici cea mai mică urmă că ar fi coborât recent din trenul morții. Costumul său era curat, iar pantofii lustruiți. Purta mănuși din piele fină și pufăia dintr-o țigară aflată într-un țigaret lung de 10 cm. În timp ce toți ceilalți evrei se zbăteau pentru o coajă de pâine sau pentru un ascunziș, Siegfried Jägendorf obținuse o audiență la prefectul român, de unde a ieșit cu „cheia" supraviețuirii evreilor.

Jägendorf a luat sub control ghetoul evreiesc și a înființat o cantină pentru săraci, spitale și orfelinate. Echipa sa de specialiști și meseriași, aleși pe sprânceană, a pus în funcțiune o turnătorie distrusă și o fabrică pentru piese de schimb, care vor deveni punctul de concentrare al unui efort, în urma căruia vor fi salvate 10.000 de vieți.

Această realizare a fost denumită „Minunea de la Moghilev" de către Matatias Carp, cronicarul genocidului minorității evreiești din România.

Personajul principal al acestui miracol, Siegfried Jägendorf, s-a bucurat de o poziție privilegiată, în mijlocul mizeriei cumplite de la Moghilev. El a condus colonia de sclavi cu mână de fier. Două persoane care formau garda sa personală îi împiedicau pe evrei să-l abordeze. În fața ușii sale capitonate se afla un secretar care îi îndepărta pe petiționari. Oficialitățile române îi strângeau mâna. Soldații își băteau călcâiele și îl salutau pe „kaiserul" evreu.

Siegfried Jägendorf și soția sa, Hilda, au supraviețuit războiului și în decembrie 1946 s-au alăturat celor două fiice și nepoților lor în Statele Unite. În 1956 începe să-și scrie memoriile în noua limbă pe care a adoptat-o, însă nu izbutește să găsească un editor.

Jägendorf se îmbolnăvește grav și moare în 1970, la vârsta de 85 de ani. În 1973, văduva sa a trimis un exemplar cu memoriile sale nepublicate și documentele de la Moghilev la „Autoritatea pentru păstrarea memoriei martirilor și eroilor Holocaustului — Yad-Vashem" (Ierusalim), care a organizat o arhivă purtând numele lui Jägendorf.

După o perioadă de 15 ani, Lawrence J. Gitman a prezentat un exemplar al manuscrisului bunicului său Editurii Harper-Collins, care a semnat imediat un contract cu moștenitorii lui Jägendorf. Editura mi-a cerut să confrunt relatarea cu documentele de bază, să furnizez informații și să o stilizez. Următorii doi ani i-am petrecut analizând sute de documente românești și germane, luând totodată interviuri membrilor familiei Jägendorf și supraviețuitorilor de la Moghilev. Rezultatul muncii mele constituie esența comentariilor din această carte, împlinind golurile și

evidențiind diferite perspective și interpretări, care uneori întăreau sau infirmau relatarea autorului.

Jägendorf s-a prezentat pe sine ca fiind un conducător ferm, însă totodată plin de înțelegere, care și-a salvat oamenii, folosindu-se cu iscusință de oficialitățile române și transformând o mulțime dezorientată într-o forță de muncă productivă. Acest portret dă naștere la o dilemă. Pentru a supraviețui, muncitorii evrei au servit interesele opresanților români și germani. A fost oare aceasta o rezistență pasivă sau o colaborare cu dușmanul, sau și una și alta? Mai exact, a colaborat oare Jägendorf, oprimându-și proprii oameni sau a determinat oficialitățile române să colaboreze cu el pentru a salva victimele? Comentariile ridică semne de întrebare privind motivele și caracterul moral ale lui Jägendorf. A fost el oare un oportunist care a folosit puterea pentru a-și apăra propria-i viață sau un filantrop altruist care a pus bunăstarea altora mai presus de propriile sale interese? A condus el cu mână de fier, fiindcă a simțit gustul puterii, sau pentru că nu a cunoscut nici o altă cale de a conduce un grup de oameni disperați într-un teritoriu al fărădelegii?

*

Schmiel Jägendorf s-a născut la 1 august 1885, în satul Zvinvace din Bucovina de nord. Fiind cel mai mic dintre cei patru copii și singurul băiat, Schmiel a fost răsfățat de părinții săi, Avraam Jägendorf și Hanna Bassie Offenberger. După cum era obiceiul evreilor ortodocși din această regiune a imperiului austro-ungar, tatăl lui Schmiel avea barbă și purta caftan negru și chipa, iar mama sa își ascundea părul sub o maramă brodată. Schmiel și surorile sale — Bertha, Betti și Mina — și-au petrecut copilăria la ferma

familiei, ducând o viață simplă în casa de lângă râul care punea în mișcare roata morii, proprietate a tatălui său și pe care acesta o conducea. Familia Jägendorf poseda și o turmă mică de animale.

Aidoma tuturor copiilor evrei din satul său, Schmiel a primit o educație religioasă tradițională. Ca adolescent însă, el a început să respingă stilul de viață închistat al evreilor ortodocși, perspectivele limitate pe care le oferea satul. Fiul morarului visa să studieze la Viena sau la Berlin. După absolvirea primelor patru clase de liceu, s-a înscris la un curs de trei ani de inginerie mecanică din cadrul Muzeului de meserii tehnice din Viena, lucrând ca ucenic în atelierele acestuia. Ca student la Viena, Jägendorf devine membru în organizația studențească sionistă. El a avut cinstea de a fi unul din purtătorii sicriului lui Theodor Herzl, cu ocazia înmormântării acestuia, în 1904.

Jägendorf avea o cicatrice pe frunte, pe care descendenții săi o atribuiau unui duel cu un „vânător" de evrei de la Universitatea din Heidelberg. Cu toate acestea, arhivele școlare atestă că „Sami" Jägendorf a studiat la „Technikum Mittweida", o școală tehnică germană respectabilă de lângă Dresda. A obținut diploma în inginerie generală, specializându-se în producerea de mașini-unelte. Jägendorf a obținut note mari, excelând în studiile de limbă germană. Totodată a dovedit un talent deosebit în a scurta durata studiilor, sărind peste clase, evitând examenele dificile și luându-și diploma înaintea colegilor săi de clasă. La 17 noiembrie 1905, un medic de la „Mittweida", dr. Moebias, informează școala că Sami Jägendorf era suferind de inimă. Luându-se în considerare grava sa maladie, Jägendorf este absolvit de către conducerea școlii de repetatele absențe și nerespectarea îndatoririlor școlare, fiind scutit definitiv de lucrul la planșetă.

Jägendorf și-a terminat programul de studii de 3 ani cu 6 luni mai devreme, primind diploma în inginerie mecanică și electrică la 3 mai 1907. Diploma de la „Mittweida" certifică titlul de specialist „electrician", folosit de Jägendorf.

Sami Jägendorf s-a căsătorit cu Hinde Feller, în orașul Rădăuți, la 9 mai 1909. Înainte de căsătorie, mirele, bine făcut, înalt de 1,80, cu părul blond și ochi albaștri, își ia numele prestigios de „Siegfried"[1]. Frumoasa sa mireasă de 21 de ani, a doua fiică a lui David și Zissele Feller, proprietari ai unei întreprinderi pentru prepararea scrumbiilor sărate din Rădăuți, a devenit „Hilda".

În înfățișarea și manierele elegantului Jägendorf, care purta o mustață răsucită, pălărie înaltă, baston și un țigaret lung ce îi va deveni emblemă, nu putem detecta nici cea mai mică urmă de viață religioasă rurală.

Hilda a născut două fiice, Elfreda și Edith. Fetele au fost crescute în tradițiile culturale ale Imperiului austro-ungar. Pentru Siegfried și Hilda, Viena era Ierusalimul, iar germana — limba lor sacră.

Jägendorf a luptat în armata austriacă, cu gradul de locotenent, în timpul primului război mondial, fiind decorat cu medalia „Franz Joseph", cea mai înaltă distincție militară. Supraveghease construirea unui gard electrificat de securitate, pe granița ruso-bucovineană. După ce rușii au distrus obstacolul, l-au dat în urmărire pe Jägendorf, punând un premiu pe capul lui. Hilda și fetele sale au fugit din Cernăuți, retrăgându-se în orașul transilvănean Bistrița-Năsăud, unde au rămas timp de două luni, după care s-au alăturat lui Siegfried la Viena.

După război, Siegfried a găsit de lucru la firma Siemens-Schuckert Werke, în Viena, unde a profitat de o

[1] Siegfried este un erou al mitologiei germane.

lege din 1917, care autoriza Ministerul pentru Lucrări Publice să confere titluri profesionale unor persoane cu aptitudini verificate. Absolventul de la „Mittweida" putea acum să poarte titlul de inginerul Jägendorf. După numirea sa ca director al birourilor de vânzări și servicii din Bucovina al firmei vieneze, în februarie 1922, Jägendorf se mută, împreună cu familia, la Cernăuți, capitala Bucovinei, optând pentru cetățenia română. Familia avea în proprietate și a locuit într-un apartament spațios din Neue Weltgasse 10, aflat într-o clădire care adăpostea birourile și sala de expoziție ale firmei Siemens-Schuckert. Fiind bine plătit, el a închiriat o vilă în suburbia Cernăuțiului, iar mai târziu își va cumpăra o locuință în incinta unui castel din inima Vienei.

Familia Jägendorf a trăit în stil mare. Aveau mulți servitori și purtau haine confecționate în capitalele modei europene. Dădeau mese bogate, pe care se aflau cele mai frumoase porțelanuri și tacâmuri de argint. Vacanțele de vară le petreceau în stațiunile climaterice Karlsbad sau Vatra Dornei, călătoreau pe Riviera franceză cu mașina de producție italiană și cu șofer personal. De asemenea, participau la spectacolele de gală date în locuințele aristocrației evreiești din Budapesta.

Fiicele lui, Elfreda și Edith, au terminat studiile în Elveția, după ce au fost instruite în familie de o guvernantă din Franța. Cu ocazia reuniunilor, unde tatălui îi plăcea să fie înconjurat de admiratori, fetele erau expuse ca niște bibelouri de porțelan, îmbrăcate în rochii cu zorzoane și având în păr bentițe la culoare.

Lucrând o perioadă ca secretară a tatălui ei, Elfreda a observat că avea „o memorie fabuloasă pentru detalii, înțelegerea unui avocat pentru contracte și un dar deosebit de a redacta scrisori de afaceri. Înainte de a lua o decizie importantă, el petrecea zile în șir la masa de lucru, fumând țigări

și privind în gol. Apoi, acționa cu hotărâre. Avea o mare putere de persuasiune și știa cum să-și valorifice propriile idei. Solicita și primea respectul cuvenit. În același timp știa cum să împartă responsabilitățile; lăsat singur, nu putea repara nici măcar o siguranță la tabloul electric".

Elfreda și Edith mi-au atras atenția asupra faptului că tatăl lor cerea supunere absolută acasă, certându-și membrii familiei și pe servitori pentru cea mai mică abatere. Fetele puteau vorbi doar atunci când erau întrebate. Inflexibilitatea și frecventele lui ocări au creat o atmosferă încordată și oprimantă. Numai Elfreda îndrăznea să-l sfideze pe stăpânul casei, care reacționa, refuzând să-i mai vorbească timp de câteva săptămâni. Siegfried Jägendorf își trata soția cu dispreț, respingându-i părerile cu remarca „Was weisst Du?" (Ce știi tu?).

Edith își amintește că o singură dată tatăl ei i-a arătat căldură și afecțiune:

„Cu puțin înainte de a începe studiile medicale, mi-a fost frică. Tatăl meu s-a așezat pe marginea patului și mi-a spus: De ce să nu mergi? Dacă nu îți place, poți să te retragi.

Acesta a fost singurul gest părintesc pe care l-a făcut vreodată și era exact ceea ce aveam nevoie în acea clipă".

Compania Siemens-Schuckert a fost de acord să-i plătească o sumă de 500.000 lei ($5.000), pe atunci o sumă considerabilă, „pentru a vă satisface pretențiile față de această întreprindere și ca o indemnizație în plus". Pentru următorii patru ani, Jägendorf a îndeplinit funcția de director general la „Foresta", o societate din Bucovina. Întrucât a izbutit să adune echivalentul unei jumătăți de milion de dolari, Jägendorf a intrat el însuși în afaceri, soldate cu rezultate dezastruoase. Fabrica de brichete de cărbune pe care a construit-o la Viena, „Licalit", a fost distrusă de un

incendiu, iar întreprinderea din Cernăuți care producea aparate de radio a dat faliment, din pricina delapidării unor fonduri de către administratorul șef.

În martie 1938, când armata germană intra în Austria, Jägendorf s-a văzut captiv în Viena, unde se afla încercând să-și relanseze afacerea cu brichete. Un prieten, care se alăturase Partidului nazist austriac, s-a oferit să-l însoțească până la gară, sever păzită de poliție și agenți ai Gestapoului. Pentru a-l ajuta la evadare, un alt prieten i-a dat o svastică. După o călătorie de două zile prin Cehoslovacia și partea de sud a Poloniei, Jägendorf a sosit la granița românească. Făcând caz de încălcarea vizei, șeful poliției îi refuză inginerului intrarea în țară, amenințându-l cu deportarea la Viena. Jägendorf ia legătura cu membrii familiei aflați în Rădăuți, iar aceștia au strâns mita necesară eliberării sale.

Edith și soțul ei, William Gitman, cetățean american, care a studiat medicina în Elveția, au fugit din Europa în 1938. Elfreda și soțul ei, Henry Stern, oftalmolog, au emigrat din Austria în Statele Unite, în anul următor. Pentru Siegfried și Hilda, care, în următorii trei ani, au căutat fără succes să ajungă în America, evadarea din România s-a dovedit mult mai dificilă. La 12 octombrie 1941, împreună cu majoritatea evreilor din Rădăuți, au fost urcați într-un tren de vite și deportați peste granița de nord a României, spre regiunea de sud-vest a Ucrainei Sovietice, care fusese cucerită de trupele germane și române.

În toamna anului 1941, guvernul român a deportat 140.000—150.000 de evrei din Basarabia, Bucovina și Dorohoi într-o regiune din Ucraina de vest, denumită Transnistria, care se mărginea la apus cu Nistrul, la răsărit cu Bugul, la sud cu Marea Neagră, iar la nord linia de graniță se situa dincolo de Moghilev.

Aici se aștepta ca evreii deportați să piară din „motive naturale", victime nenumite ale unei lumi în război. Ca urmare, administrația română a refuzat să acorde deportaților hrană, apă, săpun, haine, combustibil, adăpost și medicamente. Exterminați de marșurile morții spre localități îndepărtate, mii de evrei au murit de epuizare, boală și expunere la intemperii. Cei ce cădeau erau bătuți sau împușcați. Cadavre dezbrăcate, în descompunere, presărate de-a lungul drumurilor, erau rezultatul cruciadei oficialității.

Cu rare excepții, fruntași politici, intelectuali și eclezиași din România nu au luat atitudine împotriva deportărilor în Transnistria. Aproape toate intervențiile au fost inițiate de evrei, cele mai importante dintre acestea aparținând tânărului Rabin-Șef Alexandru Șafran și dr. Wilhelm Filderman, președintele Federației Uniunii Comunităților Evreiești din România.

Aceste intervenții au rămas, în general, fără rezultate.

Din cei aproximativ 150.000 de evrei deportați în Transnistria, aproape 50.000 erau încă în viață când sovieticii au recucerit teritoriul, în martie 1944. Cei care au supraviețuit nu ar fi putut să o facă fără conducători asemenea lui Siegfried Jägendorf — bărbatul care a dominat jocul supraviețuirii în sălbăticia deportării.

ARON HIRT-MANHEIMER

Partea întâi

TOAMNA, 1941

Partea întâi

TOAMNA, 1941

1

SPRE O DESTINAȚIE NECUNOSCUTĂ

Reprezentantul comunității evreiești din Rădăuți se afla în fața prefectului, în timp ce acesta îi aducea la cunoștință cel mai recent decret antisemit: „Toți evreii trebuie să părăsească orașul și să depună banii, bijuteriile și bunurile la Banca Națională. Ei au voie să ia atâtea bagaje cât pot duce, însă nu mai mult de douăzeci de kilograme. Casele trebuie lăsate intacte și cheile în ușă. Într-un interval de 24 de ore toți evreii trebuie să se adune la gară. De acolo vor fi transportați spre o destinație necunoscută".

Autoritățile române au afișat pretutindeni în Rădăuți decretul de expulzare. La 12 octombrie 1941, orașul trebuia să fie evacuat de evrei. Toți cei care nu se supuneau, urmau să fie împușcați. Pentru cei peste cinci mii de evrei, ale căror familii au locuit acolo timp de mai multe generații, a fost cea mai întunecată zi din viața lor. Singurul meu gând liniștitor era că fiicele mele căsătorite scăpaseră, ajungând în America.

Conducătorii comunității evreiești mi-au cerut să organizez exodul, crezând că experiența și statutul meu de cadru conducător ca fost director la Siemens-Schuckert Werke mă îndrituiau pentru această sarcină. Le-am recomandat să ne opunem decretului. Să ne ucidă aici, le-am zis, pe pământul care ne este familiar. În acest caz, mi-au atras ei atenția, am fi împușcați iar oamenii ar fi alungați. M-am decis, așadar, să pun în aplicare decretul, însă numai

după ce am primit asigurarea că în fiecare vagon de marfă nu vor intra mai mult de patruzeci de oameni. Cu toate acestea, la plecare românii au înghesuit o sută de evrei, încărcați cu bagaje, în fiecare vagon. Am protestat, dar pentru ei nu conta nimic altceva decât termenul limită impus. Autoritățile române nu mai puteau tolera nici o clipă prezența noastră. De asemenea, garanțiile primite că familiile vor fi adăpostite împreună în cadrul unor gospodării la țară, s-au dovedit false. Chiar la prima stație, o parte din tren a fost detașată și expediată în altă direcție. Jandarmii separau soții de soțiile, părinții de copii, jefuindu-i, în confuzia creată, de bunurile lor. Sacii noștri împachetați în grabă aveau pentru ei mai multă valoare decât viețile noastre.

După o călătorie de două zile, am coborât la Atachi, Basarabia — ultima gară de pe teritoriul românesc. Ne aflam părăsiți la capătul lumii. Cuprinși de groază și neliniște, părinții dădeau copiilor otravă și apoi se otrăveau și ei. În jurul nostru, oamenii înnebuniseră.

Trenurile soseau într-o succesiune rapidă, aducând valuri de evrei din Bucovina. Bande de ucraineni se întreceau cu românii în a-i jefui pe deportați, smulgându-le inelele de pe degete, rupându-le brațele pentru a le lua bagajele. Românii au deschis un „birou de vamă" primitiv, unde funcționari hrăpăreți îi jecmăneau pe evrei de bunuri de valoare și de documente. La ce le mai puteau folosi evreilor certificatele de naștere și diplomele?

Malul Nistrului era înțesat de miile de evrei care așteptau cu disperare să se urce într-un bac primitiv, care să-i treacă peste fâșia îngustă de apă, în grupuri de câte 15—20. Jandarmii români așteptau căderea nopții pentru a-și arunca

pasagerii în apa rece ca gheața. Mai târziu, cadavrele lor erau scoase la mal.

În dimineața de după sosirea noastră, un grup din Rădăuți a ajuns pe malul de răsărit. I-am ocolit pe jandarmii care îi forțau pe evrei să intre în niște barăci unde îi băteau și îi jefuiau, după care, victimele erau conduse spre locuri mai îndepărtate, la treizeci, patruzeci kilometri sau chiar la distanțe mai mari. Orice evreu care rămânea în urmă era împușcat pe loc. Cadavrele presărate pe marginea drumurilor vor deveni un tablou familiar în Transnistria.

Micul nostru grup a intrat în orașul de graniță Moghilev-Podolski, fără a fi molestat. După ce am găsit adăpost pentru doamna Jägendorf și pentru ceilalți, am plecat singur pentru a-l găsi pe comandantul local german. Cu ajutorul unei scrisori care atesta că am fost director al marii companii electrice germane Siemens-Schuckert Werke, am izbutit să fiu introdus în biroul comandantului. L-am întrebat ce planuri aveau pentru noi și unde am putea găsi mâncare și adăpost. El mi-a răspuns: „Teritoriul dintre Nistru și Bug se află sub controlul românilor și deci este responsabilitatea lor să aibă grijă de evreii deportați. Cât despre mâncare și apă, trebuie să vă descurcați singuri. Nu știu unde veți fi trimiși, însă trebuie să vă atrag atenția că Moghilevul este interzis evreilor. Pentru voi nu este nimic aici. După cum poți vedea cu ochii tăi, orașul este devastat, nu avem electricitate și nici alte servicii vitale. Nu pot face nimic pentru voi".

Soarta noastră era în mâinile românilor. Ei ne vor stoarce până la ultima picătură de sânge. Trebuia să găsim o cale pentru a ne arăta folositori sau mai mult, să devenim indispensabili. Mi-am amintit de cuvintele comandantului: „Orașul este devastat... fără electricitate". O soluție posibilă mi-a venit în minte. Noi evreii puteam folosi

cunoștințele tehnice și puterea de muncă necesare reparării uzinei electrice și probabil, chiar să reconstruim atelierele și fabricile distruse de război, din cel de-al doilea oraș ca mărime al Transnistriei. Pentru a realiza însă acest lucru, trebuia să-i sugerez această idee prefectului, oficialitatea română ce conducea orașul și județul Moghilev.

Între timp am aflat despre un cinematograf gol și am cerut permisiunea comandamentului poliției să-l folosim drept locuință. L-am convins pe un căpitan, care era asaltat din toate părțile, că prin reținerea a câtorva mii de evrei rădăuțeni într-un singur loc, își va ușura sarcina când vor sosi ordinele pentru evacuarea noastră. El s-a învoit și a dat instrucțiuni gărzilor de pe cheiuri să permită tuturor celor pe care îi voi desemna să mă urmeze la cinematograf. I-am condus pe toți la adăpost, fie că erau sau nu din Rădăuți. Atunci când clădirea s-a umplut până la refuz, poliția ne-a pus la dispoziție câteva case avariate. În acel moment, fără a fi deplin conștient, îmi asumasem soarta evreilor alungați din România.

În acea noapte petrecută în clădirea cinematografului, cuibărit aproape de Hilda pentru a mă încălzi, m-am gândit la uzina electrică. Se putea oare repara uzina? Doream să alerg afară și să văd eu însumi, însă Moghilevul nu era un loc sigur în miez de noapte, pentru un evreu rupt de pământul natal.

2.

PREFECTUL

A doua zi m-am dus la prefectură, unde m-am trezit în mijlocul a sute de funcționari ucraineni care așteptau să fie primiți în audiență de către funcționarul superior român. Am petrecut ziua pe treptele clădirii bine păzite. Am revenit ziua următoare și apoi după încă o zi, temându-mă că vom fi evacuați înainte de a fi primit de către prefect. După două săptămâni, o sentinelă a ieșit din clădire și a strigat: „Evreul Jägendorf?" L-am urmat în biroul unui tânăr îmbrăcat în haine civile: „Domnule inginer, mi s-a adresat omul din spatele biroului, mă numesc Gheorghe Fuciu și sunt asistentul prefectului. Vă rog, luați loc. Colonelul Băleanu vă va primi imediat."

Domnul Fuciu m-a tratat cu politețe ca și cum n-ar fi știut că sunt deportat. Nu aveam înfățișarea unui evreu și, deși dormeam pe dușumeaua cinematografului împreună cu toți ceilalți, mă bărbieream în fiecare zi și purtam cămașă albă, costum curat și mănuși din piele fină. Demnitatea nu îmi îngăduia să mă las cuprins de mizerie. Orice s-ar fi întâmplat, luasem hotărârea să mă adresez oricărui funcționar oficial ca unui egal.

„Colonelul Băleanu se va ocupa de dvs. imediat", m-a anunțat dl. Fuciu.

În timp ce intram în biroul prefectului, un bărbat înalt în uniformă s-a ridicat și m-a salutat cu binecunoscutul salut vienez: „Fii binecuvântat de Domnul!", adăugând: „Ieri am luptat împreună. Să vă fiu astăzi dușman?" Primirea sa

exuberantă m-a luat pe neașteptate. „Unde am luptat împreună, colonel Băleanu?"

„Inginer Jägendorf, presupun că drumurile noastre s-au întretăiat în timpul războiului trecut. Ați servit ca ofițer în armata austriacă, nu-i așa?"

„Da, așa este, domnule prefect. Am fost locotenent de rang superior. De când am fost deportat, sunteți prima persoană oficială care mi se adresează ca unui egal".

I-am cerut apoi colonelului să se apropie de fereastră. Din locul unde ne aflam, eram martorii unei panorame a suferinței și degradării: sute de oameni, înglodați în mocirlă, covârșiți de foame și epuizare.

„Domnule prefect, sunteți de acord cu un astfel de tratament aplicat unor ființe umane pentru singurul motiv că s-au născut evrei?"

„Nu, nu sunt", mi-a răspuns el întorcându-se la biroul său de lucru. „Însă nu vom discuta acest fapt. Nu sunt responsabil pentru condițiile lor de viață. Sunt soldat, iar un soldat trebuie să se supună ordinelor. Desigur, dumneata, inginer Jägendorf, înțelegi aceasta".

De două ori mi s-a adresat folosind titlul profesiei mele. M-am hotărât să-mi urmăresc scopurile propuse.

„— Este adevărat, domnule prefect, dumneavoastră trebuie să vă îndepliniți datoria, însă mai aveți și obligația morală de a acționa omenește. Istoria a pus pe umerii dvs. o mare responsabilitate. Singur nu veți putea schimba cursul evenimentelor, însă puteți face ceva pentru ușurarea suferinței.

— Ce aveți în minte?

— Opriți jandarmii care ne violează femeile, ne bat bărbații și ne fură totul. Dați-ne hrană, rezervele noastre s-au epuizat.

— Inginer Jägendorf, trebuie să-ți dai seama că evreii nu pot rămâne în Moghilev; le construim tabere în alte locuri din județ. În ceea ce privește mâncarea, nu vă pot ajuta."

În timp ce mă gândeam în sinea mea dacă să sugerez sau nu ideea punerii meseriașilor evrei la dispoziția prefectului, colonelul Băleanu mi-a spus: „Acum vă voi explica de ce v-am acordat această audiență. Avem nevoie de serviciile voastre la Moghilev. Uzina electrică a fost avariată în timpul asediului și apoi datorită revărsării Nistrului. Vreau să alegeți câțiva electricieni și mecanici din rândurile voastre, probabil patru sau cinci. Veți avea nevoie și de un atelier mecanic pentru realizarea căruia vă dau consimțământul meu. Nu cred că mă vor spânzura dacă voi permite câtorva evrei să rămână în oraș". L-am asigurat pe colonel că vom îndeplini tot ceea ce așteaptă de la noi.

Reîntorcându-mă la cinematograf, m-am gândit la oferta prefectului de a autoriza rămânerea în oraș a patru sau cinci bărbați. Sute de evrei aveau însă nevoie de protecție. Probabil că și aceasta va veni. Cel puțin pentru moment am obținut un loc sigur pentru evrei în Moghilev.

3.

TURNĂTORIA

Am desemnat câțiva tineri care să caute în oraș un atelier mecanic abandonat. Ei au descoperit pe malul râului

o topitorie mare și o fabrică pentru piese metalice. După ce am primit autorizația de a inspecta complexul ce se afla sub pază, cinci dintre noi am intrat în clădirea principală. În fața ochilor a apărut o priveliște deprimantă: acoperișul era căzut, ferestrele sparte, pereții crăpați, iar podeaua plină cu dărâmături. Am examinat generatorul Diesel, strungurile și piesele de găurit, toate distruse de sovietici în retragere, în efortul lor de a le face inutilizabile. Cu toții am stat locului tăcuți, cântărind greutățile și posibilitățile. Am închis ochii, închipuindu-mi forfota a sute de evrei care lucrau, a mașinilor ce mergeau și a produselor realizate. Apoi, am anunțat cu glas tare: „O vom reconstrui!" Era data de 3 noiembrie 1941.

Am alergat într-un suflet să-i aduc știrea colonelului Băleanu, care și-a exprimat dorința să inspecteze neîntârziat complexul, invitându-mă să-l însoțesc în automobilul său. Nu voi uita niciodată uimirea de pe fețele evreilor când m-au văzut stând alături de prefectul Moghilevului, pe banca din spate.

Am mers împreună prin fiecare clădire, controlând mașinile și făcând un inventar al materialelor nefolosibile. În cele din urmă prefectul s-a întors spre mine și mi-a zis:

„— Mă îndoiesc că vei fi în stare să faci ceva cu această harababură. Și nu uita, iarna aici este aspră și lungă."

„Vom reuși", l-am asigurat, „dacă vom avea cel puțin o sută de oameni".

„Ai înnebunit? Ți-am spus că evreii nu pot rămâne aici. Am făcut excepție în cazul tău, numai pentru că comandamentul german a căzut de acord să treacă cu vederea. Niciodată nu va accepta acest lucru".

„Domnule Prefect, sarcina nu poate fi adusă la îndeplinire numai cu trei sau patru oameni. Avem nevoie de un colectiv administrativ care să controleze, în mod adecvat,

proiectul și de zeci de muncitori calificați care să confecționeze uneltele necesare reparării mașinilor. Vă asigur că nu există altă cale de a repune în funcțiune uzina electrică a orașului. Aprobați cererea mea, domnule Prefect, căci nimeni nu vă va acuza că i-ați forțat pe câțiva evrei să lucreze pentru stat".

După cum mă așteptam, colonelul Ion Băleanu a optat pentru latura utilă, trecând cu vederea ordinele. El l-a însărcinat pe domnul Fuciu să elibereze autorizațiile necesare, iar paznicilor fabricii le-a ordonat să se supună instrucțiunilor mele. În acel moment, aproape că nu mai puteam să-mi rețin bucuria. Însă, în timp ce mă întorceam la locul de cazare, am fost cuprins de îndoială. Când am văzut fabrica cu acoperișurile dărâmate și cu motoarele dezmembrate, m-a cuprins disperarea. Fără unelte, cum puteam înlocui piesele uzate sau distruse? Autoritățile ar fi considerat eșecul nostru ca o cacialma, ca o dovadă a incapacității noastre. Mă temeam că pactul încheiat cu prefectul ducea la pierzanie și nu la eliberare.

Ajuns acasă, soția mi-a atras atenția că oamenii spuneau despre mine că am înnebunit. Era probabil o nebunie să crezi că acești evrei ar fi putut să se ridice deasupra mizeriei lor și să facă minuni. M-am convins, totuși, că fabrica, pe care am numit-o *Turnătoria*, era singura noastră speranță.

Ziua următoare am deschis un birou de angajări și am început să căutăm muncitori calificați și specialiști. Am fost asaltați de o mulțime de oameni. Cercetând pe fiecare în parte, i-am înlăturat pe cei necalificați. Candidații trebuiau să-și dovedească experiența, fiecare în specialitatea sa: tâmplărie, contabilitate, electronică sau lăcătușerie. În același timp am încercat să identificăm pe informatorii evrei recrutați de diferite autorități ca să se infiltreze în *Turnătorie*. Credibilitatea noastră era în joc, trebuia să evităm cea mai mică incorectitudine, mai ales pentru că și germanii ne supravegheau.

Germanii au adunat informații în plus despre mine de la un soldat care făcea serviciul militar în Moghilev și al cărui tată a fost șoferul meu personal, în vremea când am lucrat la Siemens-Schuckert, în Viena. De asemenea, am întâlnit un locotenent german care era fiul unui inginer din secția condusă de mine, tot de acolo. Câțiva români și-au adus aminte de mine din timpul când lucram la compania din Cernăuți. Toate aceste relații au întărit imaginea mea de administrator competent.

Autoritățile ne-au dat ordin să reparăm clădirile administrative din oraș, începând cu birourile prefecturii și ale poliției. Ca urmare, am cerut sute de alte autorizații, pe care colonelul Băleanu ni le iscălea fără obiecție. Prefectul comanda o armată de sclavi, care erau gata să-i îndeplinească cererile, în schimbul unor petice de hârtie ștampilate, care atestau firava noastră legătură cu civilizația.

4

ORDONANȚA NR. 23

Pe la mijlocul lui octombrie, autoritățile nu mai vorbeau despre Moghilev ca fiind un oraș închis evreilor. Noi am depus toate eforturile să creăm noi locuri de muncă pentru cât mai mulți deportați și aceasta în pofida lipsei de

hrană și locuințe. Totodată, am angajat evrei localnici care își împărțeau cu noi puțina noastră hrană, ce consta în special dintr-o supă apoasă cu ierburi și pâine veche. Pentru a asigura și alte autorizații de rămânere în oraș, am oferit maiorului ucrainean Alexandru Ivanov muncitori pentru curățirea și repararea drumurilor și pentru colectarea gunoaielor. El avea o ură neîmpăcată față de evrei, însă întrucât prefectul [român] și comandantul german păreau a se îmbogăți de pe urma noastră, de ce nu ar fi făcut-o și el? Prefectul a aprobat cererea lui Ivanov pentru autorizații, dându-ne posibilitatea să reținem în oraș mai mulți evrei.

Moghilevul mai avea și o fabrică de cherestea care, ca toate celelalte, stătea nefolosită. Deși la acea vreme nu exista posibilitatea de a transporta bușteni pe Nistru pentru alimentarea fabricii cu materie primă, am cerut totuși permisiunea ca muncitorii evrei să repare instalațiile.

De asemenea, am ajutat la reconstruirea celor patru mori avariate din Moghilev și a instalațiilor de vinificare, principalele centre de producere a făinii și vinului de pe valea fertilă a Nistrului. Nu ne-a fost prea greu să-i convingem pe germani că restabilirea producției de alimente în județ ar fi putut diminua lipsa de hrană de pe frontul de luptă.

Dacă în aparență lucram pentru dușman, atunci trebuia să ne întrebăm: cine era dușmanul nostru — germanii sau românii care ne distrugeau sau rușii care urmau să ne transforme în sclavi? Dușmanul nostru era moartea însăși, iar singura noastră îndatorire era supraviețuirea.

În această perioadă, peste 10.000 de evrei erau angajați în activități de producție, însă nici unul nu a primit o singură marcă RKKS (Reichskreditkassenscheine — bancnotă germană din timpul ocupației). Oamenii noștri erau obligați să-și dea hainele pentru hrană, riscând astfel să se expună intemperiilor. Cei care își păstrau hainele mureau

de foame. Familii întregi dispăreau, iar rămășițele lor înghețate rămâneau nedescoperite până la venirea primăverii, când Moghilevul era înecat de mirosul cadavrelor în putrefacție. De aceea, m-am hotărât să cer autorizație pentru specialiști și comercianți care ar fi putut aduce un minim de confort. Aveam nevoie de doctori, dentiști, frizeri, croitori, bucătari, cizmari. Colonelul Băleanu s-a opus cererii, plângându-se de faptul că superiorii săi de la Odessa, capitala Transnistriei, și germanii îl suspectau că ar fi filo-evreu.

„Trebuie să pun capăt acestei păreri", mi-a zis el „pentru binele vostru și al meu".

„Domnule prefect", i-am replicat, „știți ce am făcut pentru oraș într-un timp atât de scurt. Prezența noastră aici este tolerată numai datorită contribuției noastre și nu din milă sau bunătate".

„Da, dar acest lucru nu schimbă deloc faptul că necazurile mele cresc pe măsura contribuțiilor voastre. În interesul nostru reciproc, vă cer să vă descurcați și fără acești oameni în plus".

„Nu cred că aprobându-mi cererea se va schimba situația noastră! Urmați proverbul german: «Fă lucrul necesar și nu te teme!» Fiți sigur, domnule prefect, că nu vom uita niciodată ceea ce ați făcut pentru noi. Aceste autorizații înseamnă viață sau moarte; pentru dumneavoastră există riscul de a fi trimis în alt loc. Desigur, dacă ar fi să vă pierdem, aceasta ar reprezenta o mare lovitură pentru noi. Mă voi strădui din răsputeri să vă îmbunătățesc statutul față de superiori, plângându-mă, cu orice ocazie, de cruzimea dumneavoastră".

Colonelul Băleanu a aprobat autorizațiile cu mare ezitare. Câteva zile mai târziu, el m-a invitat la o întrunire la care participau conducătorii tuturor sectoarelor din oraș și câțiva observatori germani. Prefectul a trecut în revistă

proiectele de construcție existente și a amintit câteva planuri de viitor. La sfârșitul întrunirii, m-a numit coordonator al lucrărilor publice. Am folosit acea ocazie pentru a protesta împotriva cererii colonelului ca evreii să lucreze în frig ore în șir, fără să primească hrană, haine, combustibil pentru încălzit sau adăpost. M-am plâns apoi că nici animalele nu sunt trimise la muncă cu stomacurile goale. Prefectul mi-a ripostat:

„Nu am primit nici un ordin pentru a-i plăti pe evrei!"

Nu ne puteam bizui nici pe simpatia sau sprijinul ucrainenilor, după cum nu ne-am putut baza, în general, pe simpatia și sprijinul românilor și al germanilor. Oamenii noștri erau brutalizați și uciși zilnic fără să se ia vreo măsură. Statutul nostru a rămas nedefinit până la 11 noiembrie 1941, când mareșalul Ion Antonescu și guvernatorul Transnistriei, Gheorghe Alexianu, au semnat Ordonanța nr. 23[1]: o serie de prevederi defineau Transnistria ca fiind un ținut de pedeapsă. Ordonanța dădea deportaților „ocazia de a munci" și de a se autoadministra, în timp ce respingea cu severitate orice posibilitate de circulație. Evreii găsiți în afara domiciliului stabilit, riscau să fie executați pe loc, ca spioni. Ordonanța stipula ca fiecare lagăr și ghetou să numească un șef evreu, care avea datoria de a aplica toate ordinele administrative și polițienești. Fiecare evreu era obligat să se înregistreze la autoritățile române și să poarte asupra lui certificatul în care erau specificate numele, naționalitatea, religia, vârsta, profesiunea și locul de origine.

Ordonanța nr. 23 a dat comercianților și meseriașilor dreptul de a lucra în domeniul de specialitate și de a primi drept compensație 2 mărci RKKS, pentru o zi de muncă.

[1] Vezi Anexa din acest volum.

Muncitorii necalificați urmau să primească o marcă RKKS pe zi, pentru activități cum ar fi repararea drumurilor, ridicarea gunoiului și curățirea pădurilor. În baza aprobării guvernamentale, specialiștii evrei puteau să lucreze în întreprinderile industriale.

5.

COMITETUL EVREIESC

În ziua de 18 noiembrie 1941, la o săptămână după publicarea Ordonanței nr. 23, Gheorghe Culnev, subprefectul din Moghilev, a întocmit lista de protocol cu numele celor 13 membri ai Comitetului de coordonare a muncii întreprinse de evrei în județ. El ne-a atras atenția că orice membru al comitetului care nu reușește să aducă la îndeplinire ordinele guvernului, va fi pedepsit cu asprime. Comitetul includea nouă persoane recomandate de reprezentanții comunităților locale — Siegfried Jägendorf (inginer), Feiwel Laufer (fabricant de cherestea), Simon Hilsenrad (prim-judecător), dr. Jonas Kessler (procuror), dr. Meyer Teich (procuror), Isidor Pressner (președintele Comunității Evreiești din Rădăuți), Moritz Klipper, Moses Katz (inginer) și Emanuel Wolfsohn (inginer), la care am mai adăugat pe Leon Schafler, Abraham Fleischer, Hermann

Kastner și Leon Varsinger, la cererea prefectului. Am aflat că prin aceștia se încasau taxe exorbitante de la evrei, pentru a le aranja transportul spre lagărele din afara orașului și că profiturile se împărțeau cu prefectul. Luând în considerare cât de mult am fost ajutat eu personal și ceilalți deportați de către colonelul Băleanu, m-am simțit obligat să adaug numele celor patru de pe lista comitetului.

La 23 noiembrie am început primele demersuri către prefect, stăruind să suspende evacuările până când vom putea găsi mijloace de transport mai potrivite, mai ales pentru bătrâni, copii și infirmi. De asemenea, am solicitat hrană și combustibil, subliniind faptul că acest comitet nu-și putea asuma responsabilitatea organizării de evacuări, dacă aceste condiții nu erau întrunite. Făcând apel la sentimentele umanitare ale colonelului, am obținut câteva amânări, care ne-au dat posibilitatea să primim autorizații în plus și să aranjăm un transfer convenabil pentru cei care nu puteau rămâne în Moghilev.

Maiorul Alexandru Ivanov conducea o coloană de camioane germane pentru aprovizionare, pe care le folosea pentru a aduce provizii de la țărani. L-am întrebat dacă nu cumva camioanele care mergeau neîncărcate să aducă marfă, ar fi putut fi folosite pentru transportul evreilor în lagăr.

„În schimbul unei taxe se poate aranja", mi-a spus el. N-am răspuns pentru moment. Oficial, nu aveam voie să deținem bani. Dacă am fi fost prinși plătind bani maiorului, pedeapsa ar fi fost severă, însă punând în cumpănă numărul de vieți pe care le puteam salva, m-am gândit că merită să risc.

„Nu știu unde vom găsi banii", i-am spus, „însă îi vom găsi". Maiorul a zâmbit și mi-a replicat: „Nu te neliniști acum din pricina taxei, dacă ea va veni la vremea cuvenită".

A doua zi, oamenii au început să rețină locuri pentru călătoria cu camioanele. Cei care izbutiseră să-și țină

ascunși banii, trebuiau să-i finanțeze pe cei săraci. Nu puteam permite câtorva privilegiați să meargă cu camionul, în timp ce toți ceilalți urmau să moară de frig, călătorind pe jos. Un comitet special s-a ocupat de detaliile financiare, adunând fondurile necesare.

Cu ocazia primei întruniri a Comitetului Evreiesc, mi s-a cerut să devin președinte. Am refuzat, insistând că eram inginer și nu administrator și că munca la Turnătorie îmi lua mult timp. Membrii Comitetului au respins refuzul meu, zicându-mi că aceasta este o trădare și au susținut că sunt obligat să accept funcția respectivă, deoarece autoritățile aveau încredere în mine. Detestam, însă, să conduc un comitet care includea și escroci. După o discuție îndelungată și înfierbântată, am acceptat funcția de conducător interimar, cu condiția să încercăm să-l determinăm pe dr. Meyer Teich să accepte funcția de președinte. Ca vicepreședinte l-am recomandat pe dl. Feiwel Laufer, un om admirabil.

Dr. Teich era un jurist binecunoscut, care a îndeplinit funcția de președinte al Comunității Evreiești din Suceava, orașul său natal. Am obținut autorizația pentru ca dr. Teich să vină în vizită din lagărul de la Șargorod, care se afla la aproximativ 35 de km la nord de Moghilev. I-am oferit funcția, însă a refuzat-o, preferând să rămână conducătorul evreilor din Șargorod. El mi-a explicat alegerea sa astfel:

„Am sentimentul că ar fi o crimă față de evreii deportați în această zonă să-mi asum acest titlu. Pot înțelege cu ușurință că problemele de la Turnătorie sunt grele și că preferi să separi comitetul de responsabilitățile tehnice, însă cred că este în interesul comun al evreilor să devii conducătorul lor. Dacă ai nevoie de ajutorul meu, sunt pregătit să mă mut la Moghilev."

Nu mă așteptam să primesc un astfel de răspuns din partea dr. Teich, vestit pentru vanitatea și mândria sa.

Neputând să-l determin să-și schimbe hotărârea, am acceptat oferta lui de a mă ajuta și am făcut aranjamentele pentru venirea lui, a soției și fiului său în vârstă de douăzeci de ani, la Moghilev. După ce s-a reîntors la Șargorod, dr. Teich și-a schimbat hotărârea. După părerea mea el a făcut o mare greșeală, crezând că va fi de mai mare ajutor semenilor săi dacă rămâne în lagăr. Singurul său fiu a murit din pricina unei boli de ficat, agravată de malnutriție și de frig. După funeralii, ambii părinți s-au otrăvit. Dna Teich a decedat și a fost înmormântată la un loc cu fiul ei. Dr. Teich a supraviețuit și a rămas la Șargorod, unde, pe nedrept, va fi închis, după ce sovieticii au recucerit localitatea.

După refuzul dr. Teich de a deveni președintele comitetului, le-am făcut pe plac colegilor, acceptând funcția de președinte. Prima mea grijă a fost să mă debarasez de trădători. Astfel, m-am dus să-l vizitez pe maiorul Dănulescu, comandantul Legiunii de Jandarmi din Moghilev. Cunoscând bine motivul pentru care colonelul i-a plasat pe asociații săi de afaceri în comitet, maiorul mi-a sprijinit efortul, cerându-mi să fac o propunere, în scris, pe care a înmânat-o personal colonelului Băleanu. Prefectul și-a retras sprijinul acordat celor patru, care, oricum, nu îi mai erau de nici un folos, deoarece comitetul organiza acum transportul evacuaților. Colonelul Băleanu a aprobat comitetul reconstituit în ianuarie 1942.

TOAMNA ANULUI 1941

Istoricește, evreii au deținut un rol central în viața comercială și culturală din Rădăuți. Ei au sosit, pentru prima dată, în acest târgușor, la sfârșitul secolului al 18-lea, venind din Boemia și mai târziu din Galiția și Rusia. În perioada interbelică, evreii din Rădăuți s-au implicat în disputele religioase și politice care au avut loc în Bucovina. Sioniștii, socialiștii, hasidimii și alte partide își apărau fiecare cu pasiune punctele de vedere divergente privind salvarea evreilor. Structura comunitară evreiască oficială, Gemeinde *(Comunitatea), întreținea legătura cu guvernul român și cu Uniunea Comunităților Evreiești din București, condusă, din 1923, de dr. Wilhelm Filderman.*

În timpul lunilor care au precedat ordinul de expulzare, conducerea evreilor din Rădăuți și-a asumat răspunderea pentru soarta celor câtorva mii de evrei, care au fost expulzați din satele învecinate și au fost concentrați în oraș. Siegfried Jägendorf, care nu avea nici o experiență în probleme politice sau comunitare evreiești, s-a oferit să organizeze, în Rădăuți, un oficiu al forțelor de muncă pentru evrei, pentru a evita ridicarea lor brutală și fără discernământ de pe străzi, de către poliția locală și jandarmi. Pentru a menține familiile unite și a-i proteja pe cei ce făceau muncă forțată să fie evacuați spre lagăre mai îndepărtate, Jägendorf a convins oficialitățile române că ar fi în interesul lor să folosească în localitate munca neplătită.

Această realizare a dovedit abilitatea lui Jägendorf de a trata, într-un mod eficace, cu românii. Omul de afaceri falimentar s-a afirmat ca bun conducător al comunității evreiești, ajungând să rivalizeze chiar cu președintele acesteia, Isidor (Eisig) Pressner.

Ordinul de expulzare i-a luat prin surprindere pe cei 6.500 de evrei din Rădăuți (aproximativ o treime din populația totală a orașului), deoarece Bucovina de sud n-a fost niciodată sub dominație sovietică și nici nu se afla într-o zonă de război. Cu toate acestea, Ion Antonescu

și-a revărsat mânia asupra întregii Bucovine, ordonând expulzarea evreilor din provincie, cu excepția câtorva „persoane indispensabile".

La scurt timp după ce ordinul de deportare a fost făcut cunoscut, președintele Comunității, Pressner, a obținut două concesii din partea prefectului de Rădăuți: fiecare evreu să poată lua cu el 2.000 de lei (10 dolari S.U.A) și atât bagaj cât putea duce, fără limită de greutate. Jägendorf a încercat să asigure condiții de călătorie mai umane pentru cei deportați.

Cele patru transporturi de evrei din Rădăuți, după ce au ajuns la Lipcani, în Basarabia, au fost trimise în direcții diferite; două trenuri spre Moghilev-Podolski, via Atachi, iar celelalte spre Berșad, în apropiere de Bug, la granița de răsărit a Transnistriei.

Deportații nu cunoșteau dinainte locul de destinație. Numai când au ajuns pe malul râului Nistru și-au dat seama de tragedia care îi aștepta.

Dr. Mayer Teich, conducătorul evreilor din Suceava, a relatat astfel scena de la graniță:

„Am sosit la Atachi sau mai exact acolo unde această localitate a existat cândva... Ca urmare a bombardamentului, toate casele erau arse sau în ruine. Pereți cu crăpături uriașe, ici și colo câte un acoperiș sau parte din acoperiș, sânge și noroi; peste tot erau urmele pogromului care a distrus întreaga comunitate evreiească din localitate. Pretutindeni pe străzi, în curți, în pivnițe erau numai cadavre. Pe mai mulți pereți se vedeau inscripții: „Voi, cei ce veți veni aici, rostiți Kadish" *(rugăciunea pentru cei morți) sau „Am murit pentru* Kiduș Hașem" *(sanctificarea numelui lui Dumnezeu) sau „Aici a fost ucis... cu toată familia sa".*

Cei grav bolnavi și în vârstă, care nu aveau familii, au fost plasați într-o casă fără uși și ferestre, ci numai cu dușumeaua tare și acoperiș. După căderea nopții, am vizitat-o pe mătușa mea, Golda Breiner, o femeie de 87 de ani... Lângă ea, pe dușumea zăcea soțul ei, Șae Langer, care avea peste 90 de ani; el fusese unul dintre cei mai respectați oameni de afaceri din Bucovina și încă se mai mândrea de faptul că a fost printre participanții la primul Congres Sionist de la Basel... Soția sa i-a șoptit că eram acolo, iar el m-a rugat să mă apropii. Am îngenuncheat alături de el. M-a apucat de mână și a ținut-o strâns timp îndelungat, între degetele care îi tremurau. O vreme nu a putut scoate nici un cuvânt, lacrimile înăbușindu-i glasul. Apoi, adunându-și puterile, mi-a zis: „Dragă doctore, cum a fost posibil să mă alunge din Suceava?

M-am născut acolo acum 90 de ani; am trăit și am muncit acolo. Am preluat magazinul tatălui meu, pe care l-am condus peste 30 de ani. Am fost consilier imperial, consilier orășenesc, conducător al comunității. Nu m-am luptat cu nimeni niciodată, am fost cinstit și iubit de toți. Trebuie să-mi promiți că vei trimite un memorandum tuturor autorităților competente, comunicându-le tot ce ți-am spus. Cere-le să ne trimită înapoi, pe mine și pe soția mea, căci suntem doi oameni bătrâni. În Suceava ne-am pregătit deja locurile pentru înmormântare. Ei trebuie să ne permită să murim acolo..." „A murit după numai o oră. L-am înmormântat pe malul Nistrului..."

Deportații din sudul Bucovinei au sosit în condiții relativ bune în comparație cu cei din Basarabia, care au fost aduși pe jos. Dr. Teich și-a amintit de un convoi de evrei basarabeni mărșăluind prin Atachi și venind din lagărul de concentrare de la Edineți:

„Nu voi uita niciodată această scenă! Ei nu mai erau ființe umane. Flămânzi, îmbrăcați în zdrențe, se târau, tremurau, gemeau, țipau. În ochii lor se citea frica de moarte, aidoma unor animale care fugeau hăituite de câini, în șuieratul gloanțelor. Această turmă de oameni bătuți... mărșăluia într-o cadență uniformă, aproape inconștientă. Fiarele nu le permiteau nici un pic de odihnă, mânându-i mereu în direcția Nistrului, spre infern. I-am înconjurat și într-o fracțiune de secundă de neatenție am reușit să le dăm, pe furiș, puțină hrană și niște haine. Am ascuns pe câțiva dintre ei în rândurile noastre. Soldații au rupt repede cordonul și am auzit pentru prima dată spunându-se: «Cel care rămâne în urmă va fi împușcat». Voi mai auzi aceste cuvinte de nenumărate ori..."

După propriile sale relatări, Siegfried Jägendorf, la sosirea sa în Moghilev, l-a contactat pe comandantul german și i-a cerut informații referitoare la situația evreilor. Adalbert Regenstreif, nepotul care a însoțit familia Jägendorf în Transnistria declară că unchiul său se îmbrăcase în uniformă de ofițer român, înainte de a se fi aventurat în prima zi prin Moghilev. Pentru a obține informații de la germani, Jägendorf s-ar fi dat drept locotenent ne-evreu în rezervă (El fusese demobilizat la 2 septembrie 1940, odată cu înlăturarea evreilor din armata română). Dacă inginerului i s-ar fi descoperit adevărata identitate, fără îndoială că el ar fi fost executat imediat ca spion. Cu toate acestea, Jägendorf a considerat riscul ca fiind necesar.

Cu puțin înainte de prima întâlnire dintre Jägendorf și prefect, un grup de fruntași evrei din Rădăuți a trimis următoarea scrisoare colonelului Băleanu:

„Domnule prefect,

Subsemnații, capii de familii evacuate din orașul Rădăuți... vă solicităm să aveți amabilitatea de a pune la dispoziție mijloace de transport pentru 250 de persoane... Ne obligăm să plătim, în avans, pentru necesarul... de opt camioane.*

Dorim să subliniem că grupul nostru include reprezentanți din aproape toate profesiunile (doctori, farmaciști, tehnicieni, meseriași, țărani și muncitori industriali) și prin urmare, avem posibilitatea să reclădim locuințele pe care le veți desemna pentru noi.

Membrii grupului nostru au fost cetățeni loiali, cu o bună reputație, oameni conștiincioși în munca lor și apreciați de autoritățile din Rădăuți. Vă asigurăm, Domnule... că vom respecta, spre deplina dvs. satisfacție, toate ordinele date de dvs. și de autoritățile locale.

Pentru motivele menționate, repetăm respectuos cererea noastră... să aveți amabilitatea de a stabili o localitate corespunzătoare și să aprobați... cele opt camioane. Vă rugăm, Domnule prefect, să primiți asigurarea profundului nostru respect și considerațiune".

Scrisoarea a fost iscălită, printre alții, de dr. G. Preminger, M. Bitter și Pinkas Katz, care vor avea roluri importante în Comitetul Evreiesc condus de Jägendorf și la Tumătorie. La 28 octombrie 1941, colonelul Băleanu a pus două rezoluții pe cererea scrisă de mână. Prima, în românește: „La cererea lor sunt de acord să intervin pe lângă autoritățile germane". Cea de-a doua, în limba germană, spunea: „La cerere aprob cererea petiționarilor către autoritățile germane... pentru a permite transportul de aici la Copaigorod. Prefectul Regal român din Moghilev, col. Băleanu..."

Băleanu și subprefecții săi, Gheorghe Culnev și Alexandru Moisev, au fost cercetați de Inspectoratul de Jandarmi din Transnistria, la 22 martie 1942 și după câteva săptămâni au fost înlăturați din funcții. Cercetările au descoperit că prefectul și adjuncții săi au perceput de la deportați suma de 50.000 lei (250 dolari S.U.A) pentru fiecare camion german, deși germanii îi transportaseră pe evrei fără nici o taxă și câte 40.000 lei (200 dolari S.U.A), pentru fiecare camion al Prefecturii. Întreaga operație s-a ridicat la suma de 5.209.000 lei (26.045 dolari

---

* *Punctele de suspensie aparțin autorului.*

S.U.A). Banii au fost spălați prin intermediul Primăriei, fiind înregistrați ca fonduri pentru procurarea de echipamente necesare proiectelor de restaurare ale municipiului. Cu toate acestea, se pare că o sumă considerabilă a fost sustrasă de către șeful de cabinet al Prefecturii, Gheorghe Butnaru, care a dispărut din Moghilev. Prefectura a folosit o parte din fonduri pentru a cumpăra un automobil destinat colonelului Băleanu. Raportul mai menționa că o sumă de 100.000 de lei (500 dolari S.U.A) a fost folosită de prefect drept „contribuție" din partea unui grup de evrei pentru a decora un pom de Crăciun.

La 25 noiembrie 1941, la trei săptămâni după ce Jägendorf a descoperit Turnătoria, Mihail Danilof și Janco Marcu, conducători ai evreilor deportați din județul Dorohoi, au făcut subprefectului Moisev o „donație" de 500.000 lei (2.500 dolari S.U.A), pentru a autoriza 649 persoane să rămână în oraș ca muncitori. După ce a primit plata, subprefectul le-a dat lui Danilof și lui Marcu autorizații în alb, pe care Moisev le-a iscălit, după ce fuseseră completate de cei doi conducători din Dorohoi.

Danilof, avocat din Vechiul Regat, considera corupția ca o realitate de neevitat. Siegfried Jägendorf, ale cărui sensibilități erau mai mult austriece decât românești, considera corupția ca fiind înjositoare și irațională din punct de vedere politic. Inginerul a preferat să acționeze pe o scară mai largă, impresionând autoritățile cu profitul pe care îl reprezenta potențialul muncitorilor disciplinați din fabrici și ateliere.

Potrivit unei relatări din Arhivele Jägendorf, fabrica, pe care acesta o considera ca fiind cea mai mare speranță de supraviețuire a evreilor, fusese construită în 1892 de către un evreu. Guvernul țarist a pus stăpânire pe ea în timpul primului război mondial, fiind închisă temporar după revoluția bolșevică. În 1935, când producția sa se afla la apogeu, în fabrică lucrau 250 muncitori care realizau valve de schimb pentru mașinile agricole, folosite în colhozurile din împrejurimi. La începutul lui noiembrie 1941, a devenit un mijloc de salvare pentru evreii deportați.

Siegfried Jägendorf, cumnatul său Moritz Langberg, nepotul său Adalbert Regenstreif, inginerii Max Schmidt și Joseph Morgenstern au intrat în Turnătorie pentru prima oară la 3 noiembrie 1941. Priveliștea era sinistră: piese de mașini, sticlă spartă și împrăștiată pretutindeni, grămezi de fiare ruginite peste care crescuse mucegai, un cer cenușiu ce putea fi văzut prin tavan. Max Schmidt își amintea, într-un interviu, că stăteau printre strunguri distruse, când Jägendorf s-a întors spre el și

l-a întrebat: „Putem să o facem?" Schmidt i-a răspuns: „Nu putem, dar trebuie". Atunci, Jägendorf a spus răspicat: „O vom face!".

În primul rând, ei au fost nevoiți să recruteze specialiști și muncitori calificați, sarcină deosebit de dificilă deoarece deportații fuseseră dispersați la întâmplare în diferite lagăre îndepărtate, părăsirea acestora fiindu-le interzisă. Dintre cei 116 muncitori aleși la început, mulți nu aveau nici o experiență de muncă în industrie și trebuiau să învețe meseria de la început. Max Schmidt a apreciat că cei 60—70 muncitori calificați de la Turnătorie, conduși de cei cinci ingineri au protejat aproximativ 3.000 de oameni.

Veștile despre Turnătorie s-au răspândit cu repeziciune în lagăr. Herman Sattinger, specialist în topirea metalelor, de loc din Cernăuți, se afla închis în lagărul de la Copaigorod când a aflat despre fabrica administrată de evrei. În pofida primejdiei la care se expunea părăsind lagărul, familia Sattinger a parcurs un drum de 30 de km până la Moghilev, evitând patrulele de jandarmi și bandiții ucraineni. Sattinger mi-a relatat, în idiș, ce i s-a întâmplat când a sosit la Moghilev:

„Am intrat în oraș în timpul nopții pentru a evita patrulele. În oraș nu era nici un semn de viață. Ne-am adăpostit într-o casă părăsită, unde soția și fiul meu au rămas să se odihnească în timp ce eu am pornit în căutarea Turnătoriei. Nu după mult timp am auzit o voce și m-am îndreptat spre clădirea de unde venea sunetul. Ascuns după mormanul de moloz care baricada intrarea am iscodit cu privirea și am recunoscut un bărbat care avusese la Cernăuți o brutărie. Mi-a făcut semn cu mâna să intru și mi-a atras atenția să nu mă întorc în stradă deoarece exista riscul să fiu înșfăcat și pus la muncă forțată. Am așteptat vreo două ore înainte de a mă aventura în stradă. Cineva m-a strigat pe nume. M-am uitat împrejur și l-am văzut pe fostul contabil al topitoriei ce am avut-o. El s-a oferit să mă prezinte unui inginer care lucra cu Siegfried Jägendorf.

Dimineața, în timp ce mă îndreptam spre Turnătorie, m-am pomenit înșfăcat de ceafă. Întorcându-mă să văd cine era agresorul, am văzut că acesta purta banderola poliției evreiești. Înainte de a putea rosti un cuvânt, el m-a târât ca pe un câine până la gară, unde m-a forțat să lucrez alături de 20—30 de oameni care încărcau bușteni într-un vagon. Am izbutit să scap și m-am alăturat familiei.

În ziua următoare am ajuns la fabrică fără nici un incident. La poartă am fost întâmpinat de mulți lăcătuși, cizmari și comercianți pe care îi cunoșteam din Cernăuți. Am început să discutăm între noi, când cineva mi-a șoptit: „Uite, vine Jägendorf!". Toți îl priveau cu respect,

ca și cum ar fi sosit „Kaiserul". M-am apropiat de inginerul Jägendorf și m-am prezentat.

— Tu ești Sattinger, mi-a zis el puțin surprins. Am trimis jandarmi la Copaigorod să te aducă aici după ce am aflat că erai acolo. Avem nevoie de tine.

— Dacă aș fi așteptat să vină jandarmii după mine, i-am replicat, nu ar mai fi avut pe cine să aducă."

După ce Jägendorf a fost numit director al Turnătoriei, la 10 noiembrie 1941, el s-a mutat într-o casă cu patru camere în strada Ermana nr. 65, în care a locuit împreună cu familia Regenstreif (familia Minei, sora lui Siegfried) și cu familia Langberg (familia Rosei, sora Hildei). Ceilalți angajați de la Turnătorie și rudele lor au fost cazați într-o mare clădire a unei școli, câte patru sau cinci familii într-o cameră. Un ghetou din vecinătate adăpostea aproximativ 10.000 de deportați, care obținuseră autorizații de ședere, prin mită, sau pe alte căi, inclusiv falsificarea de acte și prostituție. În plus mai erau sute de refugiați fără autorizație care locuiau clandestin în Moghilev.

Jägendorf a ezitat să devină președinte al Comitetului Evreiesc din Moghilev. Nu avea experiența necesară pentru un conducător de comunitate și ca atare se simțea vulnerabil. Adeseori îi spunea lui Max Schmidt că „se simțea ca un om într-o cușcă de sticlă, așteptând ca oamenii să arunce în el cu pietre". Structura Comitetului Evreiesc din Moghilev se va schimba de șase ori în timpul celor treizeci de luni de deportare. Jägendorf a prezidat primele trei comitete din noiembrie 1941 și până în iunie 1942, când a demisionat din motive ce vor fi explicate ulterior.

Partea a doua

IARNA, 1941—1942

1.

MUNCA FORȚATĂ

Infiltrarea masivă a evreilor din alte lagăre în Moghilev mă neliniștea. Ca măsură preventivă am făcut un memoriu pentru a-l alerta pe șeful poliției din oraș. La scurt timp după aceea, am primit următoarea înștiințare: „În decurs de patru zile, toți evreii din Moghilev care nu posedă autorizație se vor prezenta la centrul de poliție. După această dată, poliția va efectua razii și îi va aresta pe toți cei ce nu au respectat această dispoziție. Ei vor fi tratați ca spioni și împușcați pe loc".

Autoritățile au trecut responsabilitatea pentru această situație asupra Comitetului Evreiesc, însă nu ne-a sancționat deoarece puteam dovedi că solicitasem măsuri preventive. Astfel, în timp ce evitasem un atac împotriva conducerii evreiești, am putut să dăm „ilegalilor" autorizații luate de la cei decedați și am asigurat eliberarea evreilor închiși, adăugându-le numele pe listele celor ce muncesc. Zilnic, germanii solicitau muncitori evrei în plus, care să fie trimiși peste Bug. Văzând numărul mare de evrei hoinărind pe străzile Moghilevului, germanii i-au acuzat pe români că irosesc o sursă de muncă valoroasă. A-i da pe evrei pe mâna germanilor de dincolo de Bug însemna trimiterea lor în fața plutonului de execuție. De aceea am considerat că sarcina mea supremă era să îi conving pe români că nu puteam renunța la nici un muncitor autorizat. În același timp, a trebuit să-i determin pe evrei să înțeleagă că numai

munca productivă îi putea salva. Cu toate acestea, mulți evrei preferau să se angajeze în afaceri pe piața neagră, stârnind nemulțumirea autorităților care le eliberaseră autorizații, pe baza asigurărilor mele că munca lor era indispensabilă. Muncitorii delincvenți îmi compromiteau credibilitatea și ne puneau pe toți în pericol.

Situația a devenit atât de serioasă încât oficialitățile românești ne-au amenințat că îi vor da pe mâna germanilor pe toți evreii prinși că absentează de la locurile lor de muncă. În acest moment am cerut comitetului să creeze un birou pentru coordonarea forței de muncă evreiești. Bărbații între 18 și 55 de ani au fost obligați să se înregistreze și să fie convinși că trebuie să muncească în fiecare zi. Cei declarați inapți de către doctorii noștri au primit scutiri. Supraveghetorii evrei conduceau formațiuni de lucru alcătuite din 30 de persoane. Pentru a obține muncitori în vederea prestării unei anumite munci, autoritățile au fost solicitate să se adreseze prefectului, cu douăzeci și patru de ore în avans, indicând numărul de muncitori și felul muncii. Această procedură a fost adeseori încălcată, deoarece anumite unități militare prindeau evreii de pe străzi și nu doreau să aibă liste care să consemneze câți „ovrei" erau luați și câți se mai întorceau acasă.

Securitatea noastră depindea în mare măsură de relațiile oficiale pe care le cultivasem și de aceea înlăturarea din funcție a comandantului de jandarmi, maiorul Dănulescu, învinuit de a fi ajutat pe evrei, a constituit o grea lovitură. Un membru al comunității noastre, judecătorul Simon Hilsenrad, a primit ordin de repatriere la Rădăuți. Maiorul Dănulescu a acceptat să desemneze o escortă formată din doi polițiști înțelegători, ceea ce i-a permis judecătorului Hilsenrad să organizeze pentru noi un transport de alimente și haine. Serviciul Secret român a descoperit planul.

Judecătorul Hilsenrad și polițiștii au fost arestați și a urmat un proces căruia i s-a făcut o mare publicitate. Polițiștii au fost pedepsiți cu închisoare pe termen lung, iar judecătorul a fost retrimis la Moghilev. Maiorul Dănulescu și-a pierdut postul de conducere, însă după război a fost disculpat de către un tribunal militar, pe baza mărturiei depuse de noi.

2.

BĂTAIA

Îmi continuam activitatea zilnică, obișnuită, în fabrică de la orele 7 dimineața până la amiază, după care mergeam pe jos cam un kilometru până la biroul Comitetului Evreiesc din clădirea municipală. În după-amiaza zilei de 20 ianuarie 1942, la scurtă vreme după ce am plecat de la Turnătorie, am fost chemat de un evreu de la barăcile militare. Întorcându-mă, l-am recunoscut pe inginerul Kamilo Kaufman. După ce am intrat în clădire, am văzut aproximativ o sută de bărbați evrei adunați în curte, în formație, înaintea unui ofițer român și a câtorva soldați înarmați. M-am apropiat de ofițer și i-am spus: „Mă numesc inginer Siegfried Jägendorf și sunt responsabil cu recrutarea mâinii de lucru. Nu aveți dreptul să-i rețineți pe acești oameni.

Dacă aveți nevoie de muncitori, trebuie să-i solicitați în scris de la prefect".

„Cine dracu ești?" a urlat ofițerul, lovindu-mă peste față. În clipa următoare, soldații s-au repezit asupra mea și asupra inginerului Kaufman, lovindu-ne cu paturile puștilor. Apoi ne-au golit buzunarele și ne-au băgat într-o carceră în așteptarea plutonului de execuție. La scurte intervale de timp, un jandarm deschidea ușa și ne lovea cu o bucată de lemn. Hainele îmi erau pline de sânge.

După o oră, soldații l-au luat pe inginerul Kaufman. În curte se auzeau voci, dar nu și împușcături. A mai trecut o oră. În cele din urmă, un locotenent român și-a făcut apariția în celulă și m-a dus la biroul său. Aici, el și-a cerut scuze pentru incident și m-a informat că sunt așteptat la sediul poliției, unde vor fi luate măsurile cuvenite. Apoi și-a exprimat regretul, dând ordine stricte gardienilor să nu mă atingă. Locotenentul a venit cu ofițerul vinovat, Aurel Popescu, și toți trei am părăsit barăcile sub pază severă.

Am presupus că ei descoperiseră din documentele pe care mi le confiscaseră că, în calitate de conducător al Comitetului Evreiesc, acționam conform atribuțiilor mele. Șeful poliției, un maior, și-a prezentat scuzele pentru „incidentul nefericit". Trebuie să se înțeleagă bine că a bate un evreu în Transnistria era o procedură la ordinea zilei, iar actul nu era niciodată nici interzis, nici pedepsit.

Cu toate acestea, maiorul l-a apostrofat pe agresorul meu pentru comportarea sa:

„Nu ești erou pentru că ai bătut un om fără apărare. Ce pot aștepta de la un individ căruia îi lipsesc educația și bunul simț? Nu ești vrednic de uniforma pe care o porți. În întreaga ta viață nu ai făcut pentru România ceea ce a făcut acest om în scurta perioadă de când se află aici".

Șeful Poliției și-a exprimat din nou regretele și m-a trimis acasă sub escortă. Popescu și-a pierdut dreptul la permisie și a fost imediat rechemat pe front. Am petrecut următoarele trei săptămâni în pat din pricina leziunilor interne, rana de la gât a trebuit operată. Am aflat mai târziu că am fost salvat de către prefect, care telefonase la barăci, după ce fusese alertat de secretarul meu.

În dimineața zilei de 12 februarie 1942, am revenit la Turnătorie. La intrare, comandantul regimentului m-a acostat, spunând:

„Domnule inginer, sper că ați luat măsuri pentru a asigura cei 800 de muncitori de care voi avea nevoie mâine dimineață."

„Acum aud pentru prima dată acest lucru", și am adăugat: „Suntem în plină reorganizare a biroului forței de muncă și nu văd cum aș putea îndeplini cererea dumneavoastră".

„Am ordin de la general să vă împușc pe loc dacă nu vă aduceți la îndeplinire obligația până mâine la ora șapte. Personal voi fi acolo pentru a-i număra".

I-am cerut prefectului să blocheze ordinul sau cel puțin să se dea mâncare muncitorilor. Colonelul Băleanu a aprobat rațiile de mâncare.

M-am reîntors la birou cu slabe speranțe că voi izbuti să recrutez chiar și numai o parte din cei 800 de oameni solicitați. L-am chemat pe Mihail Danilov, șeful biroului de coordonare a forței de muncă, solicitându-i să adune câțiva muncitori, ca să arătăm că ne-am supus ordinului. El mi-a raportat că se făceau deja eforturi.

M-am sculat a doua zi dis-de-dimineață, încă bolnav fiind, și m-am îndreptat spre locul de adunare din fața prefecturii. Șiruri de evrei veneau din toate părțile, grupându-se în coloane. La ora 7 fix, colonelul, însoțit de grupa de execuție, m-a salutat curtenitor. Apoi, s-a îndreptat spre

coloane și a început să numere. La terminarea operațiunii, colonelul mi-a spus:

„Ai făcut un lucru bun, domnule inginer; avem peste 1000 de oameni".

Am rămas mut de uimire. Printre voluntari se aflau doctori, judecători și avocați — categorii scutite de muncă grea.

La revenirea muncitorilor după trei zile, mulți suferind de degerături severe, l-am întrebat pe unul dintre ei de ce atât de mulți oameni au fost gata să-și dea viața pentru a mă salva pe mine. El mi-a răspuns:

„Ce s-ar fi întâmplat cu noi fără tine? Ne-am prezentat nu numai pentru a-ți salva viața ta ci și pe a noastră".

3.

UN ROMÂN GENEROS

În pofida tuturor eforturilor noastre, Turnătoria nu aducea nici un profit, ceea ce ne făcea extrem de vulnerabili. Germanii puteau cere închiderea fabricii și să dea ordin să fim împușcați cu toții pentru că i-am tras pe sfoară. Aveam deci nevoie de vânzări, dar cui să vindem? Transnistria era o zonă militară închisă civililor neautorizați să pătrundă în această provincie.

Scăparea ne-a venit în persoana lui Ion Larionescu, un crescător de cai, bogat, din Rădăuți, pe care îl cunoscusem de mai mulți ani. El a sosit la Moghilev cu un permis pentru afaceri, deși în realitate el aducea cu sine bani pentru prietenii săi deportați. Din întâmplare acest om drept a făcut serviciul militar, ofițer fiind, împreună cu colonelul Băleanu, în perioada primului război mondial. Venirea domnului Larionescu a fost un act providențial și m-am gândit să folosesc cât mai mult această ocazie.

Într-o discuție particulară, i-am propus domnului Larionescu să ceară prefectului permisiunea de a exporta o cantitate de sobe pentru România.

„Prefectul, i-am explicat, mă va întreba dacă Turnătoria are capacitatea de a realiza comanda. Eu voi răspunde afirmativ și îi voi comunica prețul cu amănuntul. Atunci îi vei oferi colonelului Băleanu o sumă mai mare decât cea propusă de mine, vei iscăli contractul și vei plăti în avans, iar eu îți voi înapoia banii mai târziu".

Domnul Larionescu a acceptat cu dragă inimă planul și mi-a spus că nu e nevoie să mă neliniștesc în privința banilor. Suma ajunsă în mâna prefectului a dat suport unei promisiuni, care până acum fusese destul de vagă, întărindu-se totodată statutul nostru mult peste așteptări.

Domnul Larionescu nu a solicitat predarea sobelor, permițându-ne să le instalăm în spitalele noastre neîncălzite și în casele pentru bătrâni. Din nefericire, cu ocazia unei noi vizite de ajutorare în Transnistria, curajosul nostru aliat român a fost prins și pedepsit la zece ani muncă grea.

4.

INFORMATORII

Evreii care făceau afaceri particulare cu diferite oficialități românești se considerau intangibili, uitând că adversarii noștri erau călăuziți doar de câștigul personal și nu de altruism. Atunci când o afacere nu mai convenea, evreul era abandonat fără nici o protecție, adeseori fiind aruncat în închisoare sau și mai rău. În astfel de cazuri, luam partea românilor, de a căror viitoare colaborare depindeam. Mai târziu, făceam aranjamente pentru eliberarea evreului respectiv, făgăduind poliției că îl vom disciplina; ceea ce și făceam. În acest fel salvam viața vinovatului și înăbușeam scandalurile care ar fi dus la pedepse colective.

Mulți muncitori considerau că sunt prea sever și despotic, învinuindu-mă pentru pedepsirea celor care încălcau legile sau produceau în fabrică articole pe care le schimbau pe piața neagră. Turnătoria ne putea ocroti doar atât timp cât ne păstram noi înșine curați. Permanent trebuia să îi determinăm pe germani și pe români să creadă că lucram pentru ei și nicidecum pentru noi. Cea mai mică suspiciune, în sensul că evreii profită de pe urma întreprinderii pe care o administrau ar fi putut duce la pieirea noastră. Prin urmare, era deosebit de important ca fiecare dintre noi să se supună tuturor normelor și regulilor impuse. Întrucât eram responsabil pentru securitatea și supraviețuirea comunității, ținea de datoria mea să cer și să asigur un comportament permanent corect din partea oamenilor noștri.

Turnătoria se afla sub supravegherea informatorilor evrei recrutați de diferite oficialități române pentru a descoperi eventualele nereguli în activitatea noastră. Cu toate acestea, așa cum se întâmpla în cazul celorlalți muncitori, și acești spioni erau ținuți departe de deciziile pe care le luam după consultări cu cercul meu intim: dr. Jonas Kessler, dr. Hillel Brender, dl. Max Heissman, dl. David Rennert și dl. Pinkas Katz.

Curând după infiltrarea informatorilor în fabrică, a început și neutralizarea lor. Le-am spus, în particular, că, având în vedere circumstanțele, nu îi acuzam de trădare. Apoi, le-am propus să îi ajut la redactarea rapoartelor lor săptămânale. Le voi furniza informații care în ochii șefilor lor erau credibile, dar nouă nu ne făceau nici un rău. Le-am făgăduit că voi ține colaborarea noastră strict secretă. Deși la început au ezitat să colaboreze, curând informatorii și-au dat seama că nu puteau afla nimic important fără ajutorul meu. În plus, acești indivizi needucați nu puteau scrie un raport clar chiar dacă erau în posesia informațiilor. Așa că noi le-am scris rapoartele, furnizând date amănunțite despre lipsa mea de considerație față de starea muncitorilor, în special pentru cei bolnavi și înfometați. Această șaradă a convins autoritățile de loialitatea mea.

5.

TIFOSUL

Tifosul a izbucnit în luna decembrie 1941. Sute de evrei mureau în fiecare zi din pricina acestei boli endemice, răspândită de păduchi. A fost necesar să dublăm numărul groparilor! Opt dintre cei șaptezeci de doctori pe care îi aveam au murit încercând să-i salveze pe cei bolnavi fără a avea medicamente, dezinfectante sau săpun. Familii întregi au fost șterse de pe fața pământului. Tifosul a devenit deci o a doua amenințare; temându-se de o răspândire și mai puternică a epidemiei de tifos, care ar fi putut molipsi armata, autoritățile ne-ar fi exterminat mai degrabă pe noi decât păduchii.

Pentru a spori curățenia, am început să producem săpun în mare taină și am construit o baie comună, unde apa era încălzită de la un cuptor cu motorină, executat la Turnătorie. Fiecare membru al colectivității uzinei trebuia să facă săptămânal o baie, după o programare strictă. Toți cei care nu respectau programul, fără vreun motiv temeinic, erau pedepsiți. Personalul nostru medical examina fiecare persoană în privința curățeniei și dacă aveau sau nu păduchi. Toți cei care aveau tifos erau transferați imediat la spitalul de boli contagioase. Raportul zilnic care mi se prezenta la birou, la ora șapte dimineața, informa despre persoanele care au neglijat normele sanitare, care aveau păduchi sau contractaseră tifos. Când o persoană era descoperită pentru prima oară că avea păduchi, i se dădea un avertisment scris. Dacă aceasta se întâmpla a doua oară, i

se tăia rația de mâncare, iar a treia oară era expulzat din colectivul Turnătoriei, ceea ce însemna pierderea autorizației cu tot ceea ce aceasta implica: pâine, adăpost, săpun, apă caldă și medicamente. Totuși, au fost mulți cei care au nesocotit aceste înlesniri și au plătit scump.

Într-o zi, în martie 1942, toți doctorii evrei au fost chemați să participe la o întrunire în biroul maiorului dr. C. Chirilă. Medicul român a deschis întâlnirea cu un atac deosebit de aspru la adresa doctorilor noștri, acuzându-i de neglijență în controlul molimei. Medicii au protestat arătând că nu aveau medicamente și dezinfectante. Dr. Chirilă i-a admonestat în continuare și i-a amenințat cu pedepse severe dacă nu vor izbuti să aplice programul său sanitar. A promis totuși că ne va aproviziona cu materiale igienice și farmaceutice necesare.

După încheierea întrunirii, dr. Chirilă mi-a cerut să mai întârzii puțin și rămânând singuri mi-a înmânat un pachet cu scrisori din București.

„Am venit să vă ajut, mi-a zis el. Spune-mi dacă vrei să iau ceva înapoi în capitală".

Temându-mă ca nu cumva să fie o cursă, i-am spus că aceste lucruri necesită timp și i-am solicitat o nouă întâlnire. El mi-a indicat unde îl pot contacta și apoi ne-am despărțit strângându-ne mâinile.

Afară m-am alăturat grupului de doctori evrei. Ei îl asemuiau pe dr. Chirilă cu Hitler și m-au întrebat ce se va întâmpla cu noi. Nu am îndrăznit să le spun nici un cuvânt despre intențiile nobile ale medicului ofițer, mai ales că în jurul nostru erau numeroși informatori. I-am sfătuit totuși să-și îndeplinească fiecare sarcina care îi revenea și să lase restul în seama mea. Din cercetările pe care le-am întreprins referitoare la dr. Chirilă, am aflat că era o personalitate medicală la un spital din București, al cărui socru

fusese asasinat de către Garda de Fier. Influentul doctor Chirilă s-a dovedit un aliat valoros.

În aceeași perioadă am primit o scrisoare din Bucovina în care eram întrebat despre soarta a două femei deportate în Transnistria. Era vorba despre soția și fiica, în vârstă de 18 ani, ale dr. Albert Pilpel, un cunoscut chimist evreu, al cărui profesionalism a determinat reținerea lui la Cernăuți, unde lucra într-o fabrică de zahăr. De obicei, aveam nevoie de o lună de zile pentru a identifica pe cineva din lagăr și adeseori se întâmpla ca persoana căutată să fie deja moartă. În acest caz le-am descoperit pe cele două femei și i-am cerut conducătorului evreu al lagărului să-mi facă o vizită la Moghilev. La sosirea sa, dl. Rosenberg m-a informat despre starea jalnică a celor două femei și a acceptat să le ducă bani și haine. După o săptămână, dl. Rosenberg mi-a adus următoarea scrisoare de la Gertrude Pilpel, fiica lui Pilpel:

„Deși nu vă cunosc, doresc să vă mulțumesc pentru cele 50 de mărci pe care mi le-ați trimis prin intermediul domnului Rosenberg. Regret că trebuie să vă spun, dar au sosit prea târziu. Mama mea a decedat azi la amiază. Acum, la vârsta de 19 ani, am rămas singură. Am primit de asemenea rochia, bluza și cele două cămăși din partea doamnei Jägendorf, pentru care vă sunt deosebit de recunoscătoare. Nu mai aveam nimic de purtat. Aș mai avea nevoie de o fustă, o jachetă mai groasă, o pereche de pantofi nr. 38 (ai mei sunt complet uzați), o pereche de ciorapi, două batiste, un pieptene și săpun".

I-am trimis tot ceea ce am putut, știind că o fată singură, fără protecție, era condamnată. Domnul Rosenberg mi-a spus că trupul fetei era acoperit de păduchi și râie, fiind astfel un candidat sigur la tifos. Doamna Jägendorf a hotărât ca fata să fie adusă la Moghilev și să locuiască cu noi.

L-am rugat pe domnul Rosenberg să se îngrijească de domnișoara Pilpel, până când va putea călători. Câteva săptămâni mai târziu, el mi-a adus la cunoștință că persoana, care se afla în sarcina sa, era gata de călătorie. Gertrude a stat cu noi mai multe luni de zile, până când dr. Pilpel a convins guvernământul să o repatrieze la Cernăuți.

Iarna anului 1941—1942 a cauzat suferințe de nedescris evreilor de peste Nistru. Nici guvernul român, dar nici Centrala Evreilor din București nu au răspuns apelurilor noastre urgente pentru hrană, combustibil, medicamente sau alte ajutoare vitale.

La cererea naziștilor, guvernul român a înființat Centrala Evreilor în februarie 1942*, înlocuind Federația Comunităților Evreiești condusă de doctorul Wilhelm Filderman. La două săptămâni după formarea Centralei Evreilor, am trimis următorul apel:

„Din Recensământul pe care l-am făcut luna trecută, reiese că în orașul Moghilev există 12.500 deportați evrei. Fără îndoială sunt mai mulți, căci numeroase persoane au revenit aici în secret din alte lagăre. Presupunem că în prezent suntem 15.000 de evrei. Cei fără autorizație ne-au cauzat multe necazuri. Autoritățile le-au ordonat să se predea până mâine seară și nu știm ce se va întâmpla cu ei.

Zilnic servim o masă caldă unui număr de 4.500—5.000 de persoane, la cantina noastră, aceasta fiind singura lor hrană. Alte 1.000 de persoane primesc o porție zilnică la cantina supravegheată de rabinii ortodocși Ginsberg și Derbarmdiker. Două sute de orfani primesc hrană într-o încăpere separată, iar cincizeci dintre ei și adăpost. Cantinele

* Centrala Evreilor din România a fost înființată la sfârșitul anului 1941.

noastre pentru săraci nu pot acoperi solicitările care sunt în creștere.

Administrăm un cămin de bătrâni pentru 250 de persoane. Spitalul nostru pentru boli contagioase are 100 de bolnavi, câte doi într-un pat. Un alt spital cu 80 de paturi adăpostește 120 de pacienți. Cu toate eforturile depuse, tifosul ne-a scăpat de sub control, nu există casă unde să nu fie o persoană contaminată. Bunul nostru prieten, dl. Feiwel Laufer și doctorii Gottlieb și Weissmann se află printre victime. Șase doctori sunt în stare critică.

În ultimele două săptămâni am fost nevoiți să cumpărăm medicamente de pe piața neagră. Cum își procură speculanții aceste produse prețioase, iar noi nu putem, rămâne un mister. Suntem cu toții conștienți că soarta noastră este să murim împreună, în acest loc, însă nu vom înceta nici o clipă să ne zbatem pentru a salva cel puțin o parte din tineretul nostru.

Nu vă puteți imagina ce situație deplorabilă este în alte părți ale județului Moghilev. Nu avem cuvinte pentru a descrie informațiile ce ne parvin despre acești oameni despuiați și înfometați. Doar ocazional le putem oferi o bucată de pâine.

Întreținerea zilnică a cantinei pentru săraci ajunge la 100.000 lei (500 dolari S.U.A); spitalele necesită încă 50.000 (250 dolari S.U.A). Pentru transportul minim pe care l-am încropit, se mai adaugă alți 10.000 (50 dolari S.U.A). Combustibilul nu poate fi procurat cu nici un preț. Săpunul și dezinfectantele au prețuri ce depășesc posibilitățile noastre.

În pofida acestei stări de mizerie, oamenii noștri doresc să muncească dacă li se oferă ocazia. Ieri, nu am putut evita evacuarea a 1.000 de evrei din oraș.

În următoarele zile vă vom trimite un bilanț financiar. Ne veți întreba de unde ne procurăm fondurile necesare.

Cei care au sosit aici cu bani, au împrumutat Comitetul. Dacă nu vom putea să le înapoiem datoria, și ei vor muri de foame.

Pentru informarea dumneavoastră, vă comunicăm că înregistrăm zilnic o sută de morți, ținând ocupați 30 de gropari. Cu toate acestea, cadavrele se adună. Multe dintre decese s-ar fi putut evita.

Domnilor, aveți raportul nostru. Dacă în următoarele zile nu vom primi un masiv transport de bani, medicamente etc., vom fi constrânși să închidem toate instituțiile noastre, să demisionăm din Comitet și să lăsăm totul în haos și dezastru. Responsabilitatea va fi a dumneavoastră. Dacă lipsa de încredere în noi este motivul pentru care nu doriți să ne ajutați, numiți proprii dumneavoastră oameni, iar noi le vom acorda tot sprijinul".

În realitate, nu intenționam să lăsăm totul într-o stare de haos. Am ameliorat condițiile în care trăiam, atât la școală, cât și la anexele din vecinătate, adăugând o brutărie, un depozit de alimente, o spălătorie și o școală. Copiilor subnutriți li se servea o masă suplimentară, inclusiv lapte. Muncitorii primeau zilnic o masă constând din supă și pâine, la cantina Turnătoriei.

Toată mâncarea și celelalte lucruri necesare erau împărțite fără discriminare; fiecare dintre noi, inclusiv eu personal, primeam aceeași rație.

6.

„SPĂLAREA" LEILOR

În pofida apelurilor făcute către Centrala evreilor, prea puțini bani ne-au parvenit în acele zile îngrozitoare de iarnă. Conducerea de la București nu putea fi acuzată. Fondurile trimise de la București trebuiau convertite în mărci RKKS și apoi transferate, prin intermediul Băncii Naționale Române. Germanii au fixat rata de schimb la 60 lei pentru o marcă RKKS, de șase ori mai mare decât rata de pe piața liberă. În consecință, am primit doar o parte din asistența financiară și după îndelungate întârzieri impuse în mod deliberat de către autorități. În Transnistria, evreilor le era interzis să dispună de lei, sub pedeapsa cu moartea.

Această situație ne-a obligat să facem uz de curieri secreți, în special din rândurile personalului medical român, german și italian. Aceștia erau plătiți foarte scump pentru a ne aduce bani și alte valori din partea evreilor din teritoriul românesc. Adeseori, curierii își însușeau ajutoarele trimise pretinzând că le fuseseră confiscate la punctul de control militar sau al jandarmeriei. Aceasta era o minciună căci oricine era prins că aduce în mod ilegal ajutoare pentru evrei era condamnat de justiția militară la ani grei de închisoare.

Contabilul Turnătoriei schimba leii în mărci RKKS pe piața neagră și consemna sumele în carnetele de venituri ale fabricii. Comitetul evreiesc din Moghilev „spăla" banii, trecând fondurile ca venituri de la Departamentul cimitirelor. În prima iarnă, când numărul morților s-a ridicat la 100 pe zi, directorul Departamentului cimitirelor a făcut

liste cu cei care au murit fără a lăsa moștenitori. Apoi, leii erau trecuți în registrele noastre ca fiind mărci RKKS provenite din buzunarele celor decedați. În acest fel măream fondurile financiare, în profitul instituțiilor de binefacere ale coloniei.

De asemenea, am reușit să îmbunătățim și normele privind rația de pâine. Ordonanța nr. 23 dădea dreptul numai evreului care muncea să primească 650 gr. pâine zilnic; nu se prevedea nimic pentru membrii familiei. Am interpretat dispoziția în sensul că se poate distribui o rație de pâine, zilnic, și celor ce sunt în întreținerea muncitorilor — interpretare care a rămas valabilă pentru întreaga perioadă.

7.

POLIȚIA EVREIASCĂ

Autoritățile mi-au aprobat cererea de a forma o forță polițienească evreiască pentru paza instituțiilor noastre. În timp ce mă gândeam la un candidat potrivit pentru funcția de șef de poliție, am primit următoarea scrisoare de la Pauline Kapise din lagărul de la Șargorod:

„Pe temeiul scurtei noastre cunoștințe, îmi permit, fără știrea soțului meu, să vă cer ajutor: suntem în cea mai mare nevoie. De luni de zile soțul meu împreună cu mine și cu

singurul nostru copil suferim de foame. Nu ne putem aștepta la vreun ajutor din partea prietenilor din România deoarece nu avem nici o legătură cu ei. Vă rog, domnule inginer, ajutați-ne, dacă puteți. Sunteți ultima noastră speranță. Nu ne lăsați să murim și gândiți-vă la copilul nostru".

Scrisori disperate îmi parveneau zilnic din lagăre, însă pledoaria simplă a lui Pauline Kapise m-a impresionat. Alfred Kapise fusese avocat și ofițer român în rezervă. În timpul scurtei noastre întâlniri la Moghilev, m-a impresionat ținuta sa demnă și impunătoare. Am hotărât că el va fi un șef de poliție ideal și în consecință am solicitat prefectului să aprobe pentru el și familia sa autorizațiile de ședere în Moghilev. Reacția colonelului Băleanu a fost cea așteptată:

— Cum poți să-mi ceri să mai aduc alți evrei în oraș când avem și așa prea mulți? Nu poți găsi un șef printre miile de refugiați de aici?

— Nu, nu pot, domnule prefect, deoarece oamenii care sunt autorizați să rămână aici sunt specialiști. Această muncă necesită un om care să fie dincolo de orice suspiciune de corupție. Nu vedeți cum s-a schimbat mentalitatea oamenilor noștri? Fiecare se gândește numai la sine și la copiii săi și acționează fără nici un fel de considerație față de situația celorlalți. Va fura și va face orice pentru supraviețuirea sa și a celor apropiați. Am nevoie de un șef care să poată pune sub control toate aceste porniri josnice și care să se comporte totuși într-un mod decent și corect. Este și în interesul dvs., domnule prefect, să avem aici un om asemenea lui Kapise, pentru a impune legea și ordinea.

Colonelul Băleanu a semnat autorizația și după câteva zile, Alfred și Pauline Kapise au sosit la Moghilev împreună cu fiica lor de opt ani. I-am spus domnului Kapise că va primi un salariu, suficient pentru acoperirea nevoilor de bază ale familiei. Pentru a pune stavilă contrabandiștilor și

tuturor celor care se îmbogățeau fără rușine de pe urma disperării și nenorocirii, Kapise trebuia să se bucure de independență financiară. Nimeni altul nu a mai primit salariu.

I-am încredințat domnului Kapise și conducerea operației de colectare a informațiilor. Până în acel moment, informatorii noștri — avocați și cei cu meserii care au lucrat ca funcționari și dactilografi în diferite birouri guvernamentale — nu reușiseră să ne semnaleze în avans primejdia când se adoptau noi măsuri antievreiești. Mi-am pus speranța în capacitatea domnului Kapise de a se găsi o modalitate de infiltrare în eșaloanele superioare ale autorităților.

Între timp, repararea instalațiilor din turnătorie se derula într-un ritm greoi. Mă temeam că germanii și românii își vor pierde interesul față de întreprinderea noastră și față de noi. Punerea în funcțiune a generatorului electric și afacerea cu sobele comandate de Larionescu nu mai erau suficiente pentru a menține credibilitatea dobândită; aveam nevoie de o nouă realizare.

Dar cum puteam să-i impresionăm cu eficiența noastră tehnică, dacă toate utilajele din fabrică trebuiau produse manual și cu multă trudă? Adeseori mă întrebam ce s-a putut întâmpla cu acestea. Au avut oare rușii, care au abandonat materia primă, timp să le adune și să le împacheteze? Se părea că nu. Rămânea cealaltă alternativă: foștii muncitori ai fabricii le-au subtilizat. Nu doream să ne înstrăinăm populația locală aducând la cunoștința autorităților acest fapt; ne-am întâlnit cu câțiva muncitori ucraineni de la Turnătorie, oameni de încredere și le-am cerut ajutorul. Le-am arătat că și noi eram aliații lor în lupta împotriva lui Hitler și că Turnătoria ne putea aduce beneficii tuturor. Le-am mai făgăduit că vom plăti în bani gheață utilajele pe care le vor înapoia. În câteva zile, multe dintre cele care dispăruseră au reapărut, permițându-ne să accelerăm ritmul de reparare a mașinilor.

Comentarii la partea a doua

IARNA 1941—1942

Epidemia de tifos (mai exact o pandemie, care includea mai multe boli infecțioase inclusiv febra tifoidă, tifosul exantematic și tuberculoza) s-a declanșat la Moghilev în decembrie 1941. Din cei aproximativ 7.000 de evrei infectați, mai puțin de jumătate și-au revenit. În Berșad, cealaltă destinație a deportaților din Rădăuți, aproximativ 20.000 de evrei au pierit în timpul epidemiei.

Unul dintre supraviețuitori mi-a spus că imaginea cea mai puternică pe care o are din Moghilev, este aceea a victimelor tifosului, aruncate într-o căruță, cu picioarele atârnând peste marginile acesteia.

Aceste decese ar fi putut fi evitate dacă autoritățile române nu ar fi restrâns fluxul de ajutoare trimise de către comunitățile evreiești din țară ghetourilor și lagărelor din Transnistria. Ba mai mult, Legiunea de Jandarmi din Moghilev și-a înăsprit supravegherea, de-a lungul Nistrului, confiscând bani, alimente și medicamente.

În Turnătorie, inginerul Max Schmidt evita să poarte paltonul la temperaturile scăzute, de frica păduchilor, care își aflaseră lăcaș în cusăturile hainei sale. El își amintește:

„Secția mea era într-o situație deplorabilă, era frig, iar vântul pătrundea din toate direcțiile. Muncitorii înfometați și înfrigurați se adunau în grupuri, pe podea, în jurul unor flăcări pentru a se încălzi. Temându-mă de faptul că un păduche putea răspândi cu ușurință boala, trecând de la un om la altul, am atras atenția unui grup de tineri asupra pericolului pe care îl reprezintă apropierea de alte persoane. A doua zi am fost informat că unul dintre tinerii din secția mea, care fusese infectat mai înainte, a decedat în acea dimineață din pricina febrei tifoide. Pierderea m-a șocat atât de mult încât am decis să fiu necruțător, împiedicându-i pe muncitori să se mai strângă în grupuri pentru a se încălzi".

Fiind privați de instrumente medicale și de medicamente, medicii evrei nu puteau face altceva decât să supună victimele la carantină. În Moghilev și Șargorod, au murit 23 de doctori în încercarea lor zadarnică de a opri epidemia. La sfârșitul lunii aprilie 1942, un funcționar

superior din Ministerul Sănătății, maiorul dr. C. Chirilă, le-a pus la dispoziție medicamente, care au oprit în zece zile epidemia ce ținuse cinci luni.

Deportații își schimbau pe medicamente ultimele bunuri pentru a-i salva pe cei dragi. Mark Brandman, a cărui familie a fost deportată din Gura Humorului la Murafa, unul din cele 67 de lagăre din județul Moghilev, mi-a descris modul în care și-a salvat fratele:

„Într-o seară, fratele meu, în vârstă de 15 ani și trei prieteni ai săi au contractat tifos, în timp ce jucau cărți. Când doctorul mi-a spus că nu mai este nici o șansă de vindecare, am refuzat să-i accept părerea, arătându-i că voi face rost de medicamentele necesare. El s-a uitat la mine de parcă aș fi fost nebun și mi-a vorbit despre necesitatea unor instrumente medicale. L-am convins să-mi facă o listă detaliată. Apoi, fără a cere permisiunea mamei, i-am luat din ascunzătoare haina ei prețioasă de astrahan și i-am oferit-o unui blănar. Acesta mi-a zis că o poate tăia în bucăți și să facă din ele căciuli, care vor tenta pe ucraineni. Am căzut de acord, iar el mi-a dat în avans o sumă de bani. Am cerut ajutor unei tinere evreice care era amanta unui comandant militar român. Ea a fost de acord să îl roage pe comandant să ne recomande un ofițer de încredere care, în schimbul unui comision generos, să aducă medicamentele și instrumentele medicale din București la Moghilev. I-am plătit ofițerului și el le-a adus, iar medicul a făcut operația pe masa din bucătărie. Haina ar fi putut fi folosită într-un scop mai bun. Fratele meu trăiește la New York. Pe față i se mai pot vedea și acum cicatricele".

Conducerea evreiească din București nu putea face prea multe pentru a ușura suferințele deportaților din Transnistria în timpul iernii, cu geruri record în 1941. Un supraviețuitor din Moghilev a făcut următoarea remarcă:„ Scuipatul îngheța înainte de a atinge pământul". Iar altul a comentat: „Aproape că puteai vedea conturul cuvintelor în timp ce acestea îți ieșeau din gură".

Raportul Inspectoratului Jandarmeriei din Chișinău, datat 3 ianuarie 1942, prezintă o perspectivă românească asupra stărilor de lucruri din Moghilev în timpul primei ierni a exilului:

„Aproape 2.000—5.000 dintre evreii deportați din Bucovina au rămas în Moghilev; unii fac afaceri, alții au deschis magazine, iar alții lucrează în turnătoria din localitate.

Evreii din Moghilev și cei din alte localități situate la răsărit de Moghilev contactează evreii din București prin intermediari creștini care aduc în mod clandestin sute de scrisori dintr-o parte în alta. Numai

în ultimele cinci sau șase zile au fost arestați trei indivizi care duceau 215 scrisori din Transnistria, adresate unor instituții evreiești din București. Din cealaltă direcție sunt trimise în Transnistria scrisori, diferite obiecte și bani. Atunci când nu pot pătrunde în Transnistria, datorită vigilenței jandarmilor și agenților vamali, ei acționează prin militari din Moghilev, evitând controlul nostru...

Uzinele din Moghilev sunt pline de evrei, de la director și adjunct și până la ultimul muncitor.

Scrisorile... sunt mai ales în limba germană. Din lectura puținelor scrisori în limba română putem afirma că evreii se plâng de mizeria și de lipsa unor lucruri strict necesare...

Elementul român este cel care guvernează, însă a fost corupt de elementul evreiesc. Două evreice lucrează la cantina ofițerilor, cinci evrei sunt angajați la Prefectură, iar ofițerii au amante evreice... Elementul evreiesc întreține relații excelente cu autoritățile militare și civile, de la Prefectură până la poliție.

Doi agenți ai Jandarmeriei au fost trimiși la Moghilev pentru a-i contacta pe evrei și a se oferi drept curieri. Ei au primit 15 scrisori adresate unor persoane din Cernăuți, unde destinatarii le-au dat 22.500 lei și scrisorile alăturate...“

Comitetul evreiesc din Moghilev a încercat, fără prea mult succes, să-i țină în frâu pe evreii care stârneau suspiciuni în sânul autorităților. La 11 decembrie 1941, Jägendorf a dat următorul avertisment:

„Autoritățile militare și civile românești ne-au atras atenția că evreii deportați, deținători ai autorizațiilor de rămânere în Moghilev, nu își onorează obligațiile întrucât nu se prezintă la muncă în mod regulat. Prin urmare, autoritățile române vor începe să pedepsească muncitorii delincvenți, ridicându-le autorizațiile. Muncitorii apți de muncă se adună pe străzi în timpul orelor de serviciu... Dacă autoritățile vor aresta muncitorii delincvenți, aceștia să nu se aștepte la intervenții din partea Comitetului. Trebuie să înțelegeți că acest Comitet apără numai muncitorii disciplinați, care își fac datoria“.

Ca răspuns la numărul crescând de evrei neautorizați care migrau spre Moghilev, din lagărele învecinate, Jägendorf a declarat:

„Nici o persoană nu are voie să dea adăpost celor care se infiltrează din lagăre. Sunteți obligați să informați poliția, dacă cunoașteți unde se aciuează ilegal astfel de persoane. Poliția are ordinul să aresteze aceste persoane și să le predea jandarmilor. Toți cei care vor fi descoperiți că adăpostesc astfel de persoane vor fi pedepsiți cu asprime.

Supraveghetorul fiecărui sector stradal va cerceta dacă astfel de oameni se ascund în zona de care răspund. Populația evreiască este chemată să dea atenție acestui ordin, date fiind consecințele serioase". În februarie 1942 o investigație internă asupra activității poliției evreiești din Moghilev, la ordinul lui Jägendorf, a dezvăluit că aceasta funcționa neadecvat, deoarece trebuia să servească atât ordinele autorităților române cât și ale celor evreiești. Ba mai mult, indisciplina izbitoare în rândurile sale constituia o piedică în supravegherea muncii forțate, în controlul comerțului ilicit și al valului de contrabandă, în impunerea colectării de taxe, prinderea fugarilor și îndeplinirea activității polițienești de rutină. „Forța are nevoie de oameni drepți", a conchis raportul, „însă cinstea și normalitatea sunt posibile numai în condițiile asigurării unui minimum de condiții de existență. Prin urmare, pentru a preveni corupția și necinstea, poliția trebuie să primească un salariu minim. Acest lucru se va realiza când poliția va atrage elemente adecvate... Poliția de astăzi a devenit o organizație a puterii și instrument al unor facțiuni politice diferite care se află în slujba unor figuri politice cunoscute".

Muncitorii din Turnătorie aveau autorizații care îi scuteau de interferența Biroului evreiesc pentru coordonarea muncii forțate. Uneori însă, constrângerile lui Mihail Danilov ignorau statutul special al muncitorilor din fabrică, obligându-i să curețe gunoiul, să descarce camioane sau să efectueze alte munci epuizante. Astfel de încălcări îl înfuriau pe Jägendorf, care, după informația lui Max Schmidt, îl apostrofa pe Danilov și îl amenința:

„Ia-mă pe mine, dar nu te apropia de muncitorii mei!"

În aprilie 1943, Danilov a răspuns cu sfidare plângerilor lui Jägendorf privind arestarea a 16 evrei din Dorohoi:

„Pentru informarea ta, mă consider partener al tău și nicidecum subalternul tău..." Apoi, Danilov a arătat că, întrucât este responsabil pentru coordonarea muncii, el îndeplinește funcția cea mai dificilă — o funcție care i-a ridicat pe oameni împotriva lui și a încheiat zicând:

„Consider această sarcină ca pe o responsabilitate morală... și nu voi primi ordine de la tine. Nu! Niciodată! Dacă nu ești de acord, atunci îmi voi da demisia".

Partea a treia

PRIMĂVARA — VARA, 1942

1.

GRĂDINĂ SAU CIMITIR?

Prefectul nu ne era nici prieten, dar nici adversar. Dacă ar fi primit ordin să mă execute, s-ar fi supus, probabil cu oarecari regrete. M-am străduit din răsputeri să nu fac nici un compromis cu el. Amândoi făceam acrobații pe frânghie — o singură neatenție din partea unuia și am fi căzut împreună. În jocul nostru macabru, el avea rolul principal. Ori de câte ori primea vreun ordin care ne afecta, trebuia să decid, câteodată într-o fracțiune de secundă, dacă să accept, să mă târguiesc sau să mă opun, însă întotdeauna punându-i la dispoziție o motivație rațională, care să-i mulțumească pe superiorii săi.

În martie 1942, prefectul Băleanu a propus o soluție pe termen lung în problema cazării evreilor care se infiltrau în Moghilev din lagărele învecinate: crearea unei tabere agricole la Scazineț, o localitate la câțiva kilometri depărtare de oraș. El estima că aproximativ 4.000 de evrei puteau fi cazați în fostele barăci militare. Stimulate de ideea unei ferme evreiești, autoritățile au eliberat autorizații pentru a trimite la Scazineț o echipă de consilieri și tehnicieni agricoli.

Scazineț s-a dovedit a nu fi decât două rânduri de barăci părăsite, înconjurate de o întindere de pământ necultivat. Echipa noastră de cercetare nu a găsit nici un singur tractor sau plug și nici o urmă de activitate agricolă. Am descoperit însă mărturii ale unor asasinate în masă. În pofida lipsurilor, nu puteam renunța cu ușurință la o sursă

posibilă de hrană pentru cei peste 15.000 de oameni înfometați. Chiar dacă autoritățile ar fi confiscat recolta, totuși am fi putut dobândi o parte și pentru noi.

Întrucât sezonul pentru semănat se apropia, am încropit la repezeală o listă cu uneltele agricole, proviziile, semințele și materialele de construcții necesare. Într-un raport detaliat prezentat colonelului Băleanu estimam capacitatea maximă pentru reclădirea barăcilor la 2.500 de persoane, alocând pentru fiecare aproximativ doi metri pătrați de locuit. Am calculat apoi că aproximativ 1.500 de coloniști vor lucra cei 200 de acri cultivând legume, cartofi, porumb, fasole și sfeclă de zahăr. Restul de o mie urmau să servească drept personal ajutător. Colonelul Băleanu mi-a spus că trebuie să studieze propunerea noastră.

Între timp numărul morților din perioada de iarnă a crescut. Grămezi de cadavre așteptau să fie îngropate în pământul înghețat. Speranța în supraviețuire ne era întreținută de Turnătorie, iar acum de perspectiva unei ferme.

Trebuia să fim conștienți că un prefect care ne era favorabil nu putea să se mențină multă vreme în Transnistria. Am aflat că Băleanu urma să fie înlăturat. Serviciul secret cunoștea de la bun început afacerile lui cu profitorii evrei, însă ceea ce l-a incriminat și mai mult a fost faptul că ar fi fost prea blând cu evreii. De aceea probabil, ca reacție față de această prezumție, ultimul său act săvârșit în calitate de prefect a fost unul de trădare. Aflând că plecarea sa era iminentă, el a telefonat guvernatorului Alexianu propunând înființarea unui nou lagăr la Scazineț pentru 4.000 de evrei. Guvernatorul a aprobat planul cu promptitudine și a dat ordinul de evacuare începând cu 22 aprilie 1942. Mă temeam ca nu cumva grădina noastră de primăvară să se transforme în cimitir.

2.

UN NOU PREFECT

Noul prefect a fost colonelul Constantin Năsturaș, care era și poet sub pseudonimul Poiană-Volbură, un antisemit dur. Era un bărbat scund, cu înfățișare severă. Ca prim act public, Năsturaș a inspectat Turnătoria, după care a anunțat că voi rămâne în continuare director.

Dl. Fuciu mi-a relatat mai târziu că el, împreună cu oficialități locale, i-au vorbit colonelului Năsturaș despre inițiativele mele din Moghilev și despre contribuția evreilor la reconstruirea orașului, subliniind că autoritățile se vor lamenta amarnic dacă vor pierde munca noastră neplătită.

„Aveți încredere în mine, mi-a spus dl. Fuciu. Noul prefect va învăța repede ce pot face oamenii dvs. pentru el. Ați reușit ca autoritățile din Moghilev să aibă impresia că străduințiile voastre sunt în beneficiul lor".

I-am explicat că însuși colonelul Năsturaș va învăța repede că demiterea colonelului Băleanu a fost rezultatul colaborării lui cu evreii.

„Da, dar cine va cuteza să-l acuze pe Poiană-Volbură de simpatii pro-evreiești? a replicat dl. Fuciu. El este în afară de orice suspiciune în această privință".

Noul prefect a sosit în momentul celor mai grele suferințe pe care le-am îndurat. Statisticile cu privire la perioada noiembrie 1941 — 20 aprilie 1942 indicau un număr de 3.410 morți, printre aceștia 267 copii. Populația evreiască autorizată să locuiască în Moghilev totaliza 12.276 de

persoane, iar perspectiva posibilă era ca una din trei să fie evacuată la Scazineț.

Maiorul Romeo Orășanu, noul comandant al Legiunii de Jandarmi, mi-a confirmat gravele mele temeri privind transferul la Scazineț; un ordin din partea guvernatorului nu putea fi discutat. M-a sfătuit să nu încerc să-i cer prefectului să anuleze hotărârea, sugerându-mi doar posibilitatea unei amânări.

I-am trimis colonelului Năsturaș o copie de pe raportul de la fața locului, care descria condițiile deplorabile de viață de la Scazineț expunând amănunțit efortul necesar pentru a face locuibile barăcile, iar câmpul să devină productiv. Colonelul Năsturaș a încercat să obțină o amânare însă guvernatorul Alexianu a acordat doar un răgaz de câteva zile.

I-am înmânat prefectului un apel mai ferm:

„Dacă Scazineț urmează să devină o colonie agricolă, oricât de modestă, trebuie totuși ca barăcile să fie construite... De asemenea, nu există nici o posibilitate de a face rost de hrană.

Cunoscând marea dv. omenie, domnule prefect, și referindu-mă la cuvintele dv. pline de speranță că nu aveți intenția să sporiți nenorocirea evreilor, am deplina încredere că veți reconsidera ordinul de evacuare.

Este extrem de importantă o amânare, dată fiind epidemia de tifos. Avem nevoie de săptămâni de zile pentru a-i dezinfecta pe toți și a-i ține în carantină pe cei care prezintă simptomele bolii.

Vă rog să aveți în vedere acești factori, domnule prefect, și să solicitați revocarea decretului de evacuare. Dacă acest lucru nu este posibil, solicit o amânare pe o durată suficientă pentru a ne permite pregătirile necesare".

Colonelul Năsturaș mi-a spus că nu poate face altceva decât să prelungească cu câteva zile data începerii evacuării.

Apoi, mi-a cerut să pregătesc o listă cu cei ce urmau să fie evacuați. Am refuzat, spunând că nici eu și nici altcineva din personalul angajat de mine nu va decide care dintre evrei să fie trimiși la moarte. Am insistat ca autoritățile să-și alcătuiască propria listă și am părăsit prefectura disperat.

Întâmplarea a făcut ca mai târziu, în aceeași zi, soția și fiica prefectului să viziteze Turnătoria. După ce le-am condus personal prin fabrică, am rugat-o pe doamna Năsturaș să-și folosească influența pentru a ne ajuta să prevenim un dezastru. Ea mi-a promis că va interveni și astfel, după numai câteva ore, colonelul m-a informat că va căuta să obțină o altă amânare.

Am făcut intervenții pe lângă Centrala Evreilor din București și am luat în considerare sprijinul maiorului dr. C. Chirilă, care, în calitate de funcționar în Ministerul Sănătății, putea cere ca deportarea să fie amânată până la terminarea procedurilor de dezinfecție; altminteri, mii de oameni, inclusiv ofițeri, riscau să fie expuși tifosului. Doctorul mi-a făgăduit că va interveni când noua dată pentru evacuare va fi anunțată.

După ce am întreprins tot ceea ce stătea în puterea mea pentru a mă opune ordinului de evacuare la Scazineț, am revenit la activitatea obișnuită din Turnătorie, unde numărul muncitorilor a scăzut de la 187 la 120, datorită epidemiei. Cu toată penuria de hrană, în pofida vremii reci și a tifosului, în primele șase luni am progresat în acțiunea de punere în funcțiune a fabricii. Clădirile au fost reparate, au fost fabricate unelte, birourile au fost văruite și mobilate. Am construit o mașină care folosea reziduurile de la secția care producea metal pentru a confecționa cuie de toate mărimile, devenind nu după multă vreme furnizorii de cuie ai întregului județ.

Pentru a-i ține ocupați pe muncitorii excedentari, Turnătoria a organizat o varietate de magazine comerciale. Meșteșugarii reparau ceasuri, radiouri, aparate de fotografiat, și chiar automobile, însă aceasta doar ca o favoare pentru oficialitățile care, la rândul lor, erau dispuse să ne acorde înlesniri.

Către sfârșitul lunii aprilie 1942, comitetul nostru înființase cantine, un azil pentru bătrâni, trei spitale, două orfelinate, un laborator dentar, un serviciu sanitar, o farmacie și trei brutării. Am primit fonduri și din București pentru a înființa servicii publice asemănătoare în lagărele din Șargorod, Tropova, Murafa, Lucineț, Djurin și Copaigorod. Administrația noastră căpăta tot mai mult un caracter autonom, cu departamente financiare, cu taxe, poliție, justiție, recensăminte, poștă, servicii sanitare, aprovizionare cu hrană, birou de plasare a forței de muncă și serviciu funerar.

Din decembrie 1941 până în aprilie 1942, biroul Comitetului pentru plasarea forței de muncă a pus la dispoziția autorităților un număr de oameni care a acoperit 35.993 ore de muncă. Potrivit Ordonanței nr. 23, muncitorii aveau dreptul să primească bonuri de alimente în valoare de două mărci RKKS pentru fiecare zi de muncă. Am luptat în zadar pentru a obține aceste bonuri, primind doar o mică parte și aceasta numai datorită excelentelor mele relații cu noul primar al Moghilevului, căpitanul Nicolae Botta. În majoritatea celorlalte lagăre, autoritățile au pus în aplicare numai prevederile punitive ale Ordonanței.

3.

SALVAREA TICĂLOȘILOR

Cel mai temut om din Transnistria, Mihail P. Iliescu, șeful Inspectoratului de Jandarmi, a sosit la Moghilev, cerându-mi să-l informez de ce Comitetul nu s-a supus ordinului guvernului cu privire la evacuarea a 4.000 de evrei la Scazineț. I-am explicat că locul nu era potrivit pentru a fi locuit de oameni. Luat pe neașteptate de obrăznicia mea, colonelul Iliescu a dorit să afle îndatoririle fiecărui membru al Comitetului. Apoi, a desemnat doi dintre ei ca ostatici și a ordonat ca evacuările să înceapă imediat.

O comisie formată din trei persoane: inspectorul general al administrației din Moghilev, Dimitrie Ștefănescu, prefectul Năsturaș și comandantul Legiunii de Jandarmi, Romeo Orășanu, a întocmit listele cu cei care urmau să fie evacuați începând după toate probabilitățile, cu persoane cunoscute pentru legăturile lor oneroase cu fostul prefect sau implicate în activități de speculă. De asemenea, în capul listelor mai figurau persoane din Cernăuți, pe care românii îi etichetau automat drept comuniști.

L-am implorat pe dl. Ștefănescu să inspecteze Scazinețul pentru a se convinge la fața locului. A fost de acord și l-a luat cu el pe prefect și pe comandantul jandarmeriei. La revenirea lor, l-am întrebat pe Dimitrie Ștefănescu dacă în continuare credea că ființe omenești ar putea supraviețui într-un astfel de loc.

„Dacă te-ai fi comportat asemenea lor", mi-a răspuns el cu asprime „și tu ai fi mers acolo!"

Am primit instrucțiuni scrise la 25 mai 1942, conținând prioritățile Comisiei de evacuare instituite de Ștefănescu. Primii care urmau să plece erau „cei care au comis fapte nedemne, în timpul șederii în Moghilev"; în al doilea rând „cei care sunt bogați și care au mijloace de a se întreține"; în al treilea rând „evreii deportați din Cernăuți". Erau scutiți muncitorii din fabrică, văduvele cu copii și bătrânii neputincioși.

Instrucțiunile prevedeau obligația celor evacuați de a-și lua cu ei tot ceea ce posedau. Pentru fiecare din cele trei transporturi, comandantul de jandarmi punea la dispoziție treizeci de căruțe trase de cai în vederea transportării bagajelor, încasând de la fiecare persoană o taxă de două mărci RKKS. Primul convoi, format din 1.000 de evrei, trebuia să plece din Moghilev la 29 mai 1942; al doilea la 31 mai și ultimul, după patru zile. Convoaiele urmau să fie escortate de soldații din Batalionul 13, care rămâneau apoi în lagăr ca gardieni și pentru a asigura împrejmuirea perimetrului respectiv cu sârmă ghimpată, pusă la dispoziție de Comitetul Evreiesc. Transportul mai includea zece doctori, zece rabini și cinci dentiști. Evreilor le era interzis orice contact cu personalul militar sau civil român sau cu ucrainenii din vecinătate. Orice evreu prins părăsind lagărul urma să fie împușcat ca spion. Am fost avertizat că orice nesupunere față de aceste ordine „te poate costa capul".

Atunci când comisia Ștefănescu a făcut publice listele pentru evacuare, am observat că ticăloșii au fost cruțați, în timp ce oameni nevinovați, inclusiv bolnavi spitalizați, au fost incluși pe listă. În cele din urmă, protestele mele insistente pe lângă prefect au redus numărul de la patru mii la trei mii.

Răsturnările produse cu ocazia evacuării la Scazineț i-au dat maiorului Romeo Orășanu și complicilor lui evrei

ocazia de a vinde scutiri celor care aveau resurse materiale. M-am gândit să fac o plângere împotriva comandantului jandarmilor, însă puteam fi noi siguri că succesorul lui va fi mai bun sau că scandalul nu se va întoarce împotriva întregii colonii? Totuși aveam oarecare posibilitate de constrângere asupra maiorului și ori de câte ori nu-mi aproba o cerere justificată, îl întrebam: „Cum se face că individul cutare și cutare pus pe lista pentru Scazineț se mai află încă în Moghilev?" Atunci el îmi aproba cererea, la insistențele mele asupra nevinovăției evreului în cauză.

După ce s-au terminat evacuările, colonelul Năsturaș m-a chemat în biroul lui și mi-a solicitat demisia de la președinția Comitetului. Am refuzat, suspectându-l că voia să curme în acest fel intervențiile pe care le făceam în favoarea unora din cei ce urmau să fie trimiși la Scazineț.

„Nu fii prost, Jägendorf, vreau doar să-ți salvez viața", mi-a spus el, înmânându-mi un ordin secret, expediat tuturor prefecților de către comandantul Armatei a III-a române, în care se spunea:

„Avem onoarea de a vă informa că următoarele ordine trebuie respectate ca mijloc de împiedicare a evreilor să-și părăsească locurile de captivitate... Dacă cineva scapă, evreul responsabil va fi executat pe loc. Fiecare șef de lagăr trebuie să semneze acest ordin. Veți lua din fiecare lagăr din județul dvs. câte un evreu care și-a părăsit domiciliul fără autorizație și îl veți împușca".

„Mă înțelegi acum?" m-a întrebat prefectul. „Nu vreau să ajungi în situația în care nici eu și nici nimeni altul nu te va mai putea salva. Voi continua să-ți sprijin eforturile chiar dacă nu vei mai fi conducătorul oficial. Trebuie să cunosc hotărârea ta astăzi".

I-am solicitat timp pentru a mă consulta cu consilierii mei. Dr. Chirilă m-a sfătuit să demisionez imediat. La

Turnătorie m-am întâlnit cu dr. Jonas Kessler, dr. Hillel Brender, Max Heissman, David Rennert și Pinkas Katz, toți sfătuindu-mă să părăsesc funcția. Am protestat spunându-le: „Vreți să-mi salvez viața lăsând pe altul, poate chiar pe unul dintre voi, să moară?"

„Nu este o problemă de onoare ci de a salva vieți evreiești", a insistat unul dintre ei. „Demisionând, vei putea să faci intervenții în momente de criză. Nimeni altul nu ar putea face acest lucru". M-am decis să demisionez cu condiția ca succesorul meu să fie prevenit asupra riscului personal ce și-l asumă. L-am propus pe dr. Josef Schauer, avocat și fost mare industriaș, care avea reputația unui om competent și modest.

A doua zi l-am informat pe prefect despre hotărârea mea și i-am cerut autorizația pentru transferul dr. Schauer de la Șargorod. La sosirea acestuia, l-am informat despre ordinul armatei și despre obligațiile pe care urma să le îndeplinească. El a acceptat funcția fără ezitare, solicitându-mi un sprijin efectiv. Am demisionat la 16 iunie 1942.

La Scazineț au fost evacuați 3.000 de evrei. Îndată ce problema nu mai depindea de Ștefănescu, am început să organizăm ajutoare pentru cei din Scazineț și să aducem bolnavii înapoi la Moghilev. Agitația în jurul Scazinețului a scăzut în intensitate, iar lagărul a fost dizolvat în septembrie 1942, din fericire înainte de venirea iernii. Unii evrei au fost răspândiți pe la diferite lagăre din județ, însă majoritatea a revenit la Moghilev.

4.

PĂCĂLIREA CĂLĂULUI

În prima parte a lunii iunie 1942, o fată de 16 ani, bucătăreasă, pe nume Rifka Laster, a cerut să mă vadă într-o problemă extrem de urgentă. Prietenul ei, Arnold Auerbach, fusese prins în momentul în care încerca să intre în Moghilev, în mod ilegal și urma să fie executat în seara respectivă, la orele 20. Am mers în grabă la jandarmerie și i-am solicitat maiorului Orășanu să-l elibereze pe Auerbach.

„Cum pot să-l eliberez când legea îi cere capul?" m-a întrebat comandantul.

„Deoarece ca ființă umană nu ați ucide un fiu pentru că a încercat să-și vadă mama muribundă. El nu a putut primi autorizație. Ce era să facă? Ce ați fi făcut în locul lui?"

După o discuție îndelungată, maiorul Orășanu s-a învoit să-l elibereze pe Auerbach, însă s-a supărat când am insistat ca prizonierul să meargă cu mine.

„Te îndoiești de cuvintele mele?", s-a plâns maiorul.

„Deloc", i-am răspuns. „Vreau doar să-l iau ca să-și vadă mama".

„Foarte bine", a spus el, dând ordin ca temnicerul să-l elibereze pe Auerbach. În realitate, l-am însoțit, deoarece adeseori jandarmii săvârșeau fapte murdare la adăpostul întunericului și își cereau ulterior scuze pentru „greșeală". L-am luat pe Arnold Auerbach ca muncitor topitor la Turnătorie. După război s-a căsătorit cu Rifka, stabilindu-se la Paris.

Mult mai complicat a fost cazul familiei Costiner — o familie împărțită între Moghilev și Tulcin. Doream în mod

special reunificarea familiei, deoarece unul dintre membrii care se afla la Tulcin cunoștea meseria de care aveam nevoie. După ce am obținut aprobarea de transfer, am închiriat un camion și am plătit un jandarm ca să escorteze familia Costiner la Moghilev. El s-a reîntors singur și mi-a înmânat o notă din partea comandantului jandarmilor din Tulcin: „Avem onoarea a vă informa că evreul Abraham Jacques Costiner și cei patru membri ai familiei sale — Henry, Ruth, Sali și Elmano — au fost predați germanilor, ca muncitori, la 18 august 1942, din ordinul prefectului din Tulcin. Ei au traversat râul Bug împreună cu aproximativ 3.000 de evrei".

Știam că germanii îi împușcau în mod obișnuit pe muncitorii evrei după ce aceștia își îndeplineau obligațiile. Deși șansele de a recupera familia Costiner erau reduse, am mers în grabă la biroul dlui Fuciu și i-am solicitat să aranjeze trimiterea unei scrisori din partea comandantului german din Moghilev către omologul său din lagărul de peste Bug, cerându-i transferul imediat al celor cinci membri ai familiei. Dl. Fuciu a obținut transferul pe care l-am dat sergentului. În aceeași noapte, camionul care îi transporta a sosit la Moghilev. Execuțiile începuseră deja. Din cei 3.000 de evrei trimiși peste Bug de la Tulcin, doar cei cinci Costineri au mai supraviețuit.

5.

INSTRUIREA TINERILOR

În timpul celor opt luni de zile cât am condus fabrica, am restabilit rețeaua electrică din oraș și am adus Turnătoria în stare de funcționare. Fabrica avea 300 de muncitori angajați și a dat posibilitatea de a avea un adăpost pentru alte 2.500 de persoane, care depindeau de aceștia. Odată cu trecerea iernii aspre, oamenii noștri au început să-și recapete încrederea.

Programul de calificare din fabrică a dat tinerilor noștri ocazia de a învăța o meserie. Un comitet de admitere îi selecta pe candidați, judecându-i după criterii fizice, mentale, morale și economice. Comitetul îmi prezenta spre aprobare recomandările. Când trebuia să aleg, preferam pe cel care avea nevoie de o meserie pentru a supraviețui, față de cel care avea calificative superioare. „Ucenicii" își împărțeau ziua între muncă și studiul efectiv în școala noastră profesională. Profesori calificați îi instruiau sub aspect teoretic, iar inginerii se îngrijeau de aplicarea cunoștințelor în practică. Am avut o satisfacție deosebită văzând modul în care tinerii noștri învățau meserii care aveau să le dea posibilitatea, după eliberare, să-și găsească locuri de muncă și să-și susțină familiile.

Majoritatea evreilor din Moghilev nu știau nimic despre mersul războiului care urma să ne hotărască, în final, soarta. Optimismul vindeca însă, pe mulți îi determina să manifeste o aroganță nepăsătoare. Escroci care au scăpat de Scazineț nu aveau motive pentru a-și schimba modul de

viață. Pe stradă și-a făcut apariția o categorie de femei în haine fistichii, care își petreceau timpul jucând cărți. O astfel de comportare nu putea fi considerată de autorități decât ca un afront.

Unul dintre chimiștii noștri a construit în pivnița fabricii o distilerie de alcool pentru dezinfecția din timpul epidemiei. După ce Guvernământul ne-a pus la dispoziție prețiosul lichid, am început să schimbăm lichiorul de casă pentru hrană, reținând o cantitate pentru a sărbători căsătorii, logodne, nașteri — ocazii rare, când uitam de propriile necazuri.

În relațiile noastre cu populația ucraineană, care la început ne-a fost ostilă, am realizat un progres mare. Ori de câte ori raporturile ucrainenilor cu autoritățile române și germane se înrăutățeau, ei căutau și primeau adeseori ajutor din partea noastră. Îi angajam în Turnătorie, le primeam copiii ca ucenici și le permiteam accesul la serviciile noastre sociale. Drept recunoștință, ei ne vindeau lapte și alte alimente, adeseori pe credit.

Până și germanii ne tratau mai bine. La început, ei băteau jocoreau orice persoană care trecea pe stradă purtând obligatoriu steaua lui David. Se delectau cu tot felul de jocuri sadice. Un evreu care nu saluta un german risca o bătaie vecină cu moartea sau ceva mai rău; la fel păția și evreul care îndrăznea să insulte un german cu „Shalom" (salutul evreiesc). Germanii care se purtau rău cu oamenii noștri nu se bucurau de cooperarea mea când veneau la fabrică pentru a cere o favoarea personală — repararea unui radio, gravarea unui ceas de argint, jucării pentru copilul lor ș.a.

Conducerea română din Transnistria a făcut carieră din chinuirea noastră. Într-o zi, prefectul m-a informat că guvernatorul dorea ca toți rabinii din Moghilev să fie lichidați, deoarece se părea că ei s-ar fi rugat pentru victoria

sovieticilor. După ce m-am asigurat de cooperarea maiorului Orășanu, am poruncit închiderea imediată a tuturor sinagogilor. A doua zi, o delegație de rabini înfuriați mi-au asaltat biroul, cerându-mi explicații. Nu puteam să le dezvălui motivul care m-a determinat să fac acest gest, însă i-am asigurat că măsura era cu totul în interesul lor. Închiderea sinagogilor l-a mulțumit pe guvernator, iar rabinii au fost salvați fără a afla vreodată motivul acțiunii mele.

Economia lovită de război era în dezmembrare. Populația locală nu era în stare să efectueze nici cele mai mici reparații. Către sfârșitul verii anului 1942, Turnătoria lucra la întreaga capacitate, devenind un element vital pentru economia regională. Fabricam și stocam unelte agricole și piese de schimb greu de procurat. Deoarece cererea pentru produsele noastre a crescut, ne-am extins toate secțiile și am mărit capacitatea de producție. Comenzi pentru fabrică veneau de pretutindeni din Transnistria. Produceam echipament pentru fabricile de zahăr și mii de segmenți pentru tractoare. Pentru a face față comenzilor, am organizat și schimbul doi, folosind și pe ucenici. Datorită extinderii fabricii, calitatea vieții noastre s-a îmbunătățit simțitor. Gospodăriile agricole colective, care depindeau de serviciile noastre, ne plăteau în produse pentru piesele de schimb. Fiecare membru al Turnătoriei putea să obțină provizii de la magazia noastră de alimente.

Atunci când germanii și românii ne-au cerut să fabricăm armament, am invocat diferite impedimente: lipsa de materie primă, mașini defecte, lipsa de experiență. Turnătoria nu a produs nici o singură piesă care ar fi putut fi folosită în luptă. Cu toate acestea, reparând uneltele agricole, am contribuit indirect la efortul nazist de război. Cât privește aspectul pozitiv, prin activitatea noastră am hrănit

populația ucraineană aflată sub ocupație și, ceea ce este cel mai important, ne-am menținut în viață.

6.

TROIȚA

Într-o dimineață, colonelul Năsturaș a venit la fabrică și mi-a propus să ridicăm un monument măreț în amintirea soldaților români căzuți în luptele din jurul Moghilevului. Monumentul trebuia ridicat pe șoseaua care ducea spre Șargorod, având perspectivă spre Nistru. Am văzut în această cerere o ocazie de a câștiga recunoașterea publică a competenței noastre artistice și inginerești. Arhitectul Kurzweil a făcut o schiță, propunând ridicarea unei troițe sculptate în lemn, ceea ce a fost pe placul prefectului. Am folosit ocazia pentru a smulge prefectului câteva concesii, însă ori de câte ori îi ceream noi rații de alimente pentru a hrăni cei 1.500 de copii din cele trei orfelinate de sub administrarea noastră, el căuta să se eschiveze. Asprimea lui m-a înfuriat atât de mult încât cu un anumit prilej am izbucnit pe neașteptate, zicându-i: „Domnule prefect, v-ați gândit vreodată la posibilitatea ca istoria să rețină că vestitul scriitor român Poiană-Volbură a cauzat moartea a sute de copii orfani numai pentru vina de a se fi născut evrei?“

Vehemența mea l-a tulburat pe prefect. M-a întrebat cum evoluează situația militară.

„Nu știu. Amintiți-vă că ne este interzis să citim ziarele sau să ascultăm radio!"

„Hai, hai, știi prea bine ce se întâmplă în lume, ți-aș fi recunoscător dacă mi-ai spune... desigur, în mod confidențial!"

„În acest caz, vă spun că intrarea Americii în război va schimba echilibrul forțelor în luptă. Zilele lui Hitler sunt numărate".

„Ce crezi că se va întâmpla cu România?"

„Nu vă neliniștiți. Mareșalul Antonescu va spune că Hitler l-a obligat să intre în alianță".

Adus la realitate de conversația noastră, prefectul m-a întrebat:

„Care sunt lucrurile de care ai nevoie pentru orfelinate?"

I-am înmânat o listă cu cele necesare, iar el a semnat-o. A doua zi, dis-de-dimineață, primarul Nicolae Botta a venit în biroul meu și închizând ușa mi-a spus:

„Credeam că ești mai șmecher, însă ceea ce ai făcut ieri îmi dovedește că m-am înșelat".

„Ce s-a întâmplat?"

„Un lucru îngrozitor și mă tem că va avea consecințe nefaste pentru tine. Ieri, în timp ce luam masa la club, prefectul ne-a spus, în prezența germanilor, că ai prezis că Hitler va pierde războiul. Pentru această afirmație îți vor lua capul. Cred că ar fi bine să fugi până când mai poți!"

După ce i-am explicat cum am ajuns să fac o astfel de afirmație, am respins sfatul primarului și i-am spus că va trebui să așteptăm și să vedem. Nu s-a întâmplat nimic. Prefectul nu intenționase să-mi facă vreun rău, ci pur și simplu nu și-a dat seama de implicațiile cuvintelor sale.

Intimidarea era o realitate inevitabilă în Moghilev. Nu știam când va avea loc o nouă lovitură, dar eram conștienți că va veni. Într-o dimineață, un grup de soldați români a intrat în curtea Turnătoriei și au încercuit-o, după care colonelul Mihail P. Iliescu, temutul șef al Inspectoratului de jandarmi, flancat de ofițeri superiori, au mărșăluit spre biroul meu, cerându-mi situația tuturor muncitorilor prezenți. I-am înmânat raportul zilnic, pe care l-a examinat fără nici un comentariu. A frunzărit câteva registre și un teanc de schițe, după care mi-a cerut să viziteze fiecare secție și atelier. La fiecare obiectiv a observat muncitorii lucrând cu seriozitate. Când am intrat în atelierul în care un meșteșugar evreu sculpta meticulos la cruce, comportarea colonelului s-a îmblânzit.

Inspecția a continuat apoi prin sectoarele de locuințe ale fabricii, prin farmacie și secția medicală, bucătărie și magazii, școli și orfelinate. La Prefectură, colonelul Iliescu mi-a mărturisit că nu văzuse niciodată evrei angajați în muncă productivă. I-am spus că singura noastră dorință era să ni se permită a lucra fără opreliști. La rândul lui mi-a spus că urma o altă serie de evacuări, însă nu mi-a dat nici un detaliu. Nu am forțat nota, fiind satisfăcut că am îmbunat un adversar atât de puternic.

Comentarii la partea a treia

PRIMĂVARA—VARA 1942

Iarna din Moghilev, cu frigul care îți pătrundea până la oase, a fost urmată de o primăvară cu ploi torențiale și furtuni. Tifosul pandemic persista, accentuând teama răspândirii în rândurile personalului militar. Colonelul Băleanu a dat ordin să se inspecteze instalațiile sanitare de care dispuneau evreii în martie 1942, cerând Comitetului să ia măsuri stricte de îmbunătățire a acestora. Totodată, a solicitat conducerii evreiești să se impună cu mai multă tărie pentru a strânge oamenii de pe străzi și a-i pune la muncă. A ordonat apoi închiderea magazinelor alimentare evreiești care nu respectau regulile de igienă, a criticat lipsa de curățenie din spitale, a impus plata furtului de energie electrică și a pus sub semnul întrebării necesitatea prezenței a 80 de muncitori evrei din Turnătorie, considerând că doar o treime din acel număr ar fi fost suficientă. Comitetul a făcut propriile sale cercetări, descoperind multe abuzuri.

Într-un raport confidențial din 6 mai 1942, Jägendorf l-a acuzat pe directorul spitalului evreiesc de neglijență în activitatea de supraveghere. Instituția a fost supusă anchetei din pricina decesului unui pacient căruia i se administrase greșit un medicament de către o soră de spital necompetentă. Jägendorf a pornit cercetările și a insistat ca medicul șef să fie concediat. „Sunt mulți doctori în spital, scria Jägendorf, și lor le revine datoria să facă injecții... Trebuie să introduceți un sistem care să oblige fiecare doctor să fie prezent cel puțin de la ora 7,30 și până la ora 14,00... Acei doctori care își neglijează îndatoririle în lupta împotriva epidemiei trebuie eliberați din funcție... De asemenea, trebuie să fiți mai vigilenți în supravegherea proviziilor alimentare. Noi facem tot ceea ce ne stă în putință pentru a hrăni bolnavii, însă mâncarea este furată de personalul medical... Spitalul a fost înființat pentru îngrijirea celor bolnavi, nu pentru doctori necinstiți care îl folosesc pentru a-și recruta pacienți în particular..."

Afacerea Scazineț l-a costat pe Jägendorf pierderea prestigiului printre deportați, ducând la demisia lui din Comitetul evreiesc, la 16 iunie 1942. Se pare că Jägendorf a fost păcălit de colonelul Băleanu, pe care îl considera ca fiind relativ binevoitor cu evreii. În strădania lui de a-l convinge pe guvernatorul Gheorghe Alexianu că nu era pro-evreu, abilul Băleanu a conceput un plan radical de lichidare a aproximativ o treime dintre evreii din Moghilev. Prefectul nu avea probabil nici o intenție să înființeze o fermă agricolă, Scazinețul urmând să fie o cursă a morții.

Noul prefect din Moghilev, colonelul Constantin Năsturaș, a supravegheat personal evacuările spre Scazineț, ordonând, la 24 mai 1942, primului grup de evrei, format din 1.000 de persoane să se adune cu bunurile lor lângă cimitirul evreiesc, pe drumul Moghilev-Șargorod. Al doilea convoi a plecat după două zile. În timp ce evacuații înotau în noroi până la genunchi, jandarmii îi biciuiau și îi băteau. Pe „Dealul Șargorod", victimele s-au târât pe coate și în genunchi pe povârnișul alunecos. Restul de 2.500 de evacuați au plecat din Moghilev spre Scazineț la 4 iunie 1942. Alte cinci sute de evrei au fost aduși din alte lagăre din județ pentru a completa numărul de 4.000.

Înconjurat cu sârmă ghimpată, Scazinețul era păzit de miliția ucraineană, de jandarmii români și de poliția evreiască. Cu toate acestea, un număr restrâns de evrei au izbutit să evadeze. Supraviețuitorul Jacob Vogel mi-a relatat într-un interviu telefonic din Cleveland, Ohio, ce s-a întâmplat după ce el împreună cu un prieten au evadat din lagăr:

„Ne ascundeam într-un câmp cu porumb când pe neașteptate am auzit:

„Stați, sus mâinile!". Doi tineri soldați români își îndreptau pușt ile spre noi. Unul dintre ei a strigat:

„Sunteți spioni comuniști!"

I-am implorat să ne lase în viață, explicându-le că plecasem din Scazineț în căutare de hrană. Soldații ne-au cercetat buzunarele și au descoperit cartea de rugăciuni pe care o primisem la Bar Mitzvah. Unul dintre ei a arătat spre carte și a spus:

„Vezi, are asupra sa literatură comunistă". Celălalt soldat a recunoscut alfabetul ebraic și a spus:

„Dacă ține în buzunar o carte de rugăciune, atunci nu este comunist. Lasă-i să plece. Nu vreau să am moartea lor pe conștiință".

Cartierul de locuințe din Scazineț era format din două rânduri de barăci. De o parte a drumului barăcile fuseseră reconstruite; de cealaltă

parte erau fără acoperiș, ferestre și uși. De două ori pe săptămână, căruțe trase de bărbați evrei aduceau de la Moghilev butoaie cu zeamă de borhot. Chiar și la Scazineț, câțiva dintre evacuați au găsit modalitatea de a primi bani de la rude. Ei au deschis chioșcuri, vânzând pâine din porumb și alte alimente pe care le cumpărau de la țăranii ucraineni care intrau ilegal în lagăr. Majoritatea celor încartiruiți în lagăr se hrănea cu iarbă și coajă de copac. Curând, nu mai rămăsese nici o urmă de verdeață. Săpând în căutarea unei surse de apă, cei din lagăr au dezgropat cadavre în putrefacție (în vara precedentă, trupele germane uciseseră în acest loc aproximativ 9.000 de evrei basarabeni).

Se estimează că 2.500 de deportați din Moghilev au pierit la Scazineț înainte ca guvernatorul Gheorghe Alexianu să închidă lagărul, la 12 septembrie 1942. Din cei aproximativ 1.500 de supraviețuitori, doar o mână de specialiști a revenit în Moghilev; majoritatea a fost răspândită în cele trei lagăre de lângă râul Bug, soarta lor fiind necunoscută. Cei care erau prea bolnavi pentru a călători, au fost abandonați în lagăr.

În memoriile sale, Jägendorf a căutat să atenueze catastrofa de la Scazineț, arătând că majoritatea celor evacuați au supraviețuit infernului. Cu toate acestea și spre meritul său, Jägendorf s-a opus cu tărie ordinului de evacuare, refuzând să întocmească listele cerute de Inspectorul general al administrației din Moghilev, Dimitrie Ștefănescu. De asemenea, i s-a adresat cu fermitate temutului colonel Iliescu, iar când a devenit destul de limpede că a pierdut bătălia pentru stăvilirea evacuărilor, el i-a reproșat colonelului Năsturaș:

„Dacă ar fi fost problema de a transporta vite, ați fi avut grijă să le pregătiți bine pentru a nu le pune viața în primejdie. Vă întreb, domnule prefect, de ce nu puteți extinde același drept fundamental și în cazul acestor oameni sărmani?"

Jägendorf i-a mai reproșat asprului prefect dezinteresul crud față de situația deplorabilă a orfanilor. Schmuel Ben-Zion crede că motivul major care a determinat demisia lui Jägendorf a fost „incapacitatea sa de a rezolva problema orfanilor".

De ochii lumii, Jägendorf a demonstrat loialitate față de cerințele autorităților române, câștigându-și respectul și încrederea chiar și a celor mai înverșunați antisemiți din Transnistria. Pe lângă Turnătorie, nimic nu a făcut mai mare plăcere militarilor ca Troița monumentală a arhitectului Kurzweil, închinată mareșalului Antonescu și ridicată în amintirea soldaților români și germani căzuți în războiul împotriva

sovieticilor. Pentru evrei, crucea ridicată în partea de răsărit a orașului simboliza propriul lor calvar.

Construită din stejar masiv, grinda orizontală a crucii servea drept suport pentru o replică în fier a sabiei lui Antonescu. Coloana verticală de 14 metri etala căști reprezentând pe soldatul erou român și german. La temelie, o carte comemorativă turnată în bronz avea gravate pe paginile deschise cuvintele: „Și scris este în cartea veșniciei că țările și popoarele vor dispărea, însă scumpa noastră Românie va înflori veșnic". Muncitorii evrei au tras o linie de curent electric pentru a ilumina monumentul, cu ocazia inaugurării lui, în ziua de 3 noiembrie 1942. Evenimentul a fost consemnat de presa românească fără vreo mențiune despre participarea evreilor la ridicarea monumentului, întregul merit fiind atribuit colonelului Constantin Năsturaș.

Memoriile lui Jägendorf nesocotesc dimensiunea religioasă a exilului. Mii de evrei credincioși s-au întors cu fața spre Dumnezeu căutând salvarea. În Moghilev, deportații au reconstruit sinagogile și au participat la serviciul divin ori de câte ori a fost posibil. Dr. Avigdor Șachan scria în cartea „Gheața care arde" că mulți dintre rabinii exilați aveau o reprezentare mistică despre catastrofă și prin exemplul lor moral și spiritual serveau „drept izvor de încurajare pentru mulțimile cu care mărșăluiau prin câmpiile Transnistriei, în ghetouri și în lagărele de muncă. Cei credincioși au fost primii care și-au învins șocul... și s-au organizat". Ei au respectat posturile, chiar dacă acest lucru însemna înfometare; au spus Kadish, în amintirea celor decedați și au serbat Ziua Ispășirii, Yom Kipur. Deși autoritățile române din Transnistria îi pedepseau pe evreii care se rugau zilnic și își țineau sărbătorile, cei pioși și-au pus nădejdea în Dumnezeu și în Tora.

Jägendorf nu menționează deloc întrunirea ținută între 20—21 august 1942, la care au participat 35 de reprezentanți evrei din cele 20 de lagăre. Delegații, dintre care cei mai mulți au venit pe jos, s-au întâlnit pentru a discuta crearea unui comitet județean de ajutorare. Șaraga (Jurgau) Yeshurun, autor al unui studiu asupra autoadministrării ghetoului din Moghilev, scrie: „Siegfried Jägendorf (care la acea dată nu mai deținea nici o funcție oficială în Comitetul Evreiesc din Moghilev) a deschis adunarea cu un discurs în care a accentuat că la temelia existenței evreilor în Transnistria se afla munca productivă, care dovedea autorităților utilitatea evreilor. El a mai subliniat că ar trebui acordat ajutor social celor care erau incapabili de muncă: orfanilor, femeilor cu copii mici și bătrânilor. Cei capabili de muncă să se hrănească

în cantine publice, iar serviciile sanitare care erau infectate de boli infecțioase să fie puse în carantină. În esență, vorbitorul a atras atenția delegaților asupra faptului că el nu va ezita să informeze autoritățile dacă vreunul dintre șefii de colonii abuzau de încrederea publică...

Apoi dr. Josef Schauer (succesorul lui Jägendorf) a prezentat activitățile comitetului în orașul Moghilev. Ceilalți delegați au relatat despre condițiile din coloniile lor și au hotărât să facă un recensământ, în vederea solicitării de ajutoare materiale din partea Centralei Evreilor. Aceștia s-au plâns de sistemul inechitabil de distribuire a ajutorului financiar provenit din surse evreiești din România și au amenințat că ei vor acuza Centrala Evreilor dacă condițiile de viață în cea de a doua iarnă vor fi tot atât de catastrofale ca în iarna precedentă...

O scrisoare circulară și un chestionar au fost distribuite delegaților (la inițiativa Centralei Evreilor și a lui Jägendorf), stabilindu-se că ajutorul va fi acordat cu condiția înființării de cantine, farmacii, spitale și alte servicii comunitare. Jägendorf a anunțat numirea lui Isidor Pressner, Josef Schauer și Alfred Kapise ca membri, împreună cu el, în noul comitet județean de ajutorare. În timpul întrunirii nimeni nu a obiectat împotriva acestor numiri. Cu toate acestea, Mayer Teich, care a boicotat întrunirea, a trimis o scrisoare din Șargorod, obiectând față de modalitatea de selecție, considerând-o ca o violare a normelor stipulate în scrisoarea Centralei Evreilor din 30 iulie 1942. El l-a criticat pe Jägendorf pentru că nu s-a consultat cu șefii coloniilor înainte de a-i numi pe ceilalți trei membri, cu toții fiind concentrați în același loc, Moghilev. În plus, Teich a acuzat comitetul din Moghilev că a confiscat și a amânat distribuirea fondurilor de ajutorare și a medicamentelor destinate lagărelor din județ. Conducătorul lagărului din Șargorod a concluzionat protestând împotriva afirmațiilor lui Jägendorf după care șefii coloniilor ar fi trădat interesul public. Teich a refuzat să recunoască noul comitet de ajutorare până când aceste acuzații generale de corupție nu vor fi investigate în mod adecvat. Disputa a rămas nesoluționată, iar comitetul de ajutorare s-a dezmembrat".

Demisia lui Jägendorf din Comitetul evreiesc nu a constituit și o cedare a puterii; el a renunțat pur și simplu la un titlu care presupunea acuze din partea evreilor și răsplată din partea românilor. În timpul funcționării lui Schauer ca președinte, Jägendorf a continuat să întrețină legături strânse cu autoritățile românești din Moghilev și cu Centrala Evreilor din București. În tot acest timp, el a deținut funcția prestigioasă de director al Turnătoriei, adevăratul său punct forte.

La 29 august 1942, Jägendorf îi scria unui prieten din Elveția:

„Activitatea îmi face multă plăcere deoarece este sprijinită și recunoscută de autorități. Dețin acum funcția pe care am avut-o înainte de război... deși nu este asemănătoare din punctul de vedere al succesului financiar pe care l-am avut anterior. Avem de toate și nu avem nevoie de nimic".

Partea a patra

TOAMNA, 1942

1.

UN PROIECT IMPORTANT

Cei treizeci de ucraineni care lucrau în Turnătorie primeau, cel puțin pe hârtie, un salariu de cinci ori mai mare decât un evreu. Ordonanța nr. 23 ne dădea posibilitatea să primim o răsplată echitabilă pentru contribuția noastră la economia Transnistriei. Doar guvernatorul avea puterea de a amenda Ordonanța pentru a nu fi acuzat că este filo-semit. Știam că colonelul Năsturaș nu va interveni. Aveam nevoie de un sprijin la Odessa, capitala Transnistriei.

Ocazia s-a ivit la 1 septembrie 1942, când viceguvernatorul pentru departamentul muncii, dr. Balkas, a sosit la Moghilev pentru a discuta planurile privind o expoziție de bunuri produse în Transnistria, care urma să fie organizată la București. Dr. Balkas părea un om cumsecade, o persoană care ar fi receptivă la recomandările mele. Mai întâi am făcut împreună o vizită prin Turnătorie și la Fabrica de cuie. Apoi, am inspectat atelierele de croitorie, frizerie, cizmărie, de croșetat, ceasornicărie, tâmplărie de mobilă fină, farmacia și altele, recent înființate ale comunității. La sfârșitul vizitei, am abordat problema inechității privind salariile. Mi-a făgăduit că va cerceta problema. I-am sugerat ideea înființării unui birou evreiesc pentru forțele de muncă din întreaga Transnistrie. El și-a manifestat interesul și mi-a cerut să-i înaintez o cerere oficială în acest sens.

Dl. Balkas a părăsit Moghilevul având cuvinte de laudă pentru munca noastră. Aveam încredere că raportul său

către guvernatorul Alexianu și către directorul industriilor va grăbi coordonarea activităților evreilor în Transnistria, iar Turnătoria va servi drept model. Potrivit proiectului meu, directorul industriilor pentru Transnistria, Ion Fotiade, va avea ultimul cuvânt în toate problemele privind sarcinile de muncă ale evreilor. Obiectivul meu era să-i scot pe deportați de sub capriciul autorităților locale corupte.

Am conceput următoarea propunere, pe care am trimis-o, însoțită de o diagramă, dlui Balkas:

„Trebuie să se înființeze un birou central pentru coordonarea forței de muncă evreiești din întreaga Transnistrie. Acest birou se va afla sub jurisdicția directorului muncii pentru Transnistria, care va stabili obligațiile de muncă, în colaborare cu autoritățile locale și cu comitetele evreiești... Biroul central pentru forțele de muncă va înregistra, cât mai curând posibil, pe toți evreii din Transnistria și va menționa meseria fiecăruia. Biroul va concepe un plan general pentru muncitorii din industrie, pentru comercianți, pentru lucrătorii agricoli ca și pentru alte persoane care ar putea fi trimise acolo unde este nevoie, fără a se ține cont de domiciliul lor obișnuit. De exemplu, biroul central al forțelor de muncă ar putea trimite personal calificat la Turnătoria din Moghilev, care lucrează în trei schimburi și are nevoie de mai mulți specialiști"...

„Specialiștii trebuie trimiși în industriile existente pentru a mări producția și a reduce costul producției, dar și în industriile noi, pentru a reconstrui fabricile distruse etc."

„Să fie înființate noi magazine și ateliere în orașele unde lipsesc tehnicieni și comercianți. Sunt recomandabile următoarele activități: producția de căruțe, de mobilă fină, reparații auto, lăcătușerie, ateliere pentru împletirea frânghiilor, legătorii de cărți și ateliere fotografice; în plus, să se organizeze echipe de muncitori constructori care să repare clădirile distruse sau să ridice altele noi, așa cum s-a

procedat la Moghilev, unde evreii au reparat Prefectura, Primăria și multe alte clădiri administrative. După terminarea reconstrucției, acești muncitori ar putea fi transferați în industrie".

„Modalitatea de remunerare ar trebui și ea clarificată. Din salariile promise evreilor prin Ordonanța nr. 23 s-a plătit doar o mică parte. În Moghilev, pentru munca care a valorat 158.535 mărci RKKS, am primit doar 21.483, în bonuri alimentare. În celelalte județe, muncitorii evrei nu au primit nimic de pe urma muncii lor. Pentru înlăturarea acestei situații, în conformitate cu Ordonanța nr. 23, distribuirea de bonuri alimentare, pentru fiecare muncitor, trebuie să fie organizată în cadrul biroului central pentru forțele de muncă și în sucursalele județene. Problema hranei este strâns legată de productivitate... Prin urmare, Guvernământul trebuie să ia măsurile necesare pentru a-și îndeplini îndatoririle în așa fel încât muncitorii să nu lucreze cu stomacul gol".

„În concluzie, solicit încetarea tuturor evacuărilor (din Moghilev), desființarea tuturor lagărelor, în special a celui din Scazineț (articolul 2 al Ordonanței nr. 23 stipulează ca evreii deportați să fie cazați în case goale, abandonate, nu în lagăre, care sunt centre de infecții, foamete și mizerie), lărgirea ghetoului de la Moghilev, angajarea specialiștilor evrei, bărbați și femei, în industrie și ateliere, iar a celor necalificați, în alte locuri de muncă, aprovizionarea cu combustibil a familiilor muncitorilor evrei și a instituțiilor, cum sunt orfelinatele și spitalele, autorizarea Centralei Evreilor din București de a trimite la Moghilev haine, lenjerie de pat și sticlă pentru geamuri, aprovizionarea cu tot felul de unelte și mijloace pentru menținerea instituțiilor de ajutor social".

La 23 septembrie 1942, colonelul Năsturaș m-a informat că guvernatorul Transnistriei și comandantul german

vor sosi a doua zi să inspecteze Turnătoria. Ne-am mobilizat la lucru, schimbând programul de producție pentru a prezenta produsele tehnice cele mai avansate.

În ziua următoare, prefectul m-a prezentat guvernatorului. Spre surpriza mea, profesorul Gheorghe Alexianu mi-a strâns mâna —mâna unui evreu care purta steaua lui David. Comandantul german i-a urmat exemplul. I-am condus, împreună cu însoțitorii lor, prin fabrică, de la magaziile cu materia primă și până la cele cu produsele finite. În secția de topitorie au văzut modul în care metalul topit era turnat în piese de schimb pentru mașini. În clădirea alăturată au urmărit strungurile care transformau piesele brute în unelte de precizie. În secția de presă, guvernatorul a văzut cum se fabricau uneltele agricole. La tâmplărie, unde un sculptor lucra la finisarea troiței de 14 metri, guvernatorul a avut cuvinte de laudă față de munca acestuia și pentru a doua oară mi-a strâns mâna. În acel moment, este posibil ca guvernatorul și comandantul german să-și fi dat seama cât de mult se înșelaseră cu privire la evrei.

La 5 octombrie 1942, ziarul bucureștean „Curentul" a publicat fotografia troiței și un scurt articol despre vizita guvernatorului la Turnătorie, subliniind că „muncitorii inspectați fabricau o largă gamă de piese pentru mașini... și el a ordonat ca acest mare centru industrial să-și accelereze producția". Darea de seamă a menționat faptul că această minune industrială fusese săvârșită de evreii deportați.

Votul de încredere al guvernatorului ne-a adus ușurare și sentimentul că șansele noastre de supraviețuire s-au îmbunătățit. Un incident a confirmat această situație. Căpitanul Botez, informatorul meu din cadrul Serviciului Secret Român, mi-a spus că Armata a III-a română a ordonat ca toți evreii să fie predați germanilor până la 5 octombrie 1942, însă guvernatorul Alexianu a respins propunerea.

După inspectarea Turnătoriei, este posibil ca el să fi ajuns la concluzia că evreii îi serveau scopurilor sale mai bine vii decât morți. După câteva săptămâni, mareșalul Antonescu și guvernatorul au semnat un ordin prin care lua ființă un birou central pentru organizarea forței de muncă evreiești în întreaga Transnistrie, bazat pe formula pe care o înaintasem doctorului Balkas.

Politica românească în Transnistria nu a urmat un curs consecvent; chiar dacă Departamentul Industriei a confirmat valoarea activității organizate a evreilor, armata și serviciile secrete conspirau cu scopul de a ne zdrobi. În prima parte a lunii octombrie 1942, serviciul secret i-a dat ordin colonelului Năsturaș să evacueze 3.000 de evrei din Moghilev în lagărul morții de la Peciora. Știrea iminentelor evacuări a produs panică în rândul populației evreiești, determinându-i pe mulți să intre în ilegalitate. Dr. Schauer a pledat împreună cu maiorul Orășanu în vederea amânării evacuării, pe motiv că pierderea unui număr atât de mare de evrei ar fi dezorganizat colonia. Dr. Schauer a reușit să reducă numărul cu 500 de suflete, însă comandantul jandarmeriei din Moghilev s-a opus la orice intervenții, acuzându-i pe evrei de parazitism și speculă. După cum s-a mai întâmplat în alte rânduri, adevărații paraziți evrei s-au bucurat de protecția unor români și nu aveau de ce să se teamă. Întotdeauna, evreii cei mai săraci, cei care nu puteau să plătească bacșișuri, erau sacrificați. Prima țintă o reprezentau evreii localnici săraci, deoarece românii îi considerau comuniști.

Strângerea celor ce urmau să fie trimiși la Peciora a început la 12 octombrie 1942. După două săptămâni, dr. Schauer și-a dat demisia din funcția de președinte, obosit din pricina înfruntării cu escroci evrei, care conspirau să dobândească controlul asupra Comitetului Evreiesc. Din

nou, comunitatea s-a întors spre mine. Întrucât nu doream să mă angajez în luptele dintre diferitele grupuri, am refuzat. Delegație după delegație au venit pentru a mă determina să îmi reconsider hotărârea. S-a alăturat și prefectul, care m-a asigurat că amenințarea din partea Armatei a III-a, care a dus la demisia mea, nu mai este de actualitate. La mijlocul lunii decembrie 1942 am acceptat funcția de șef județean al biroului central pentru forțele de muncă evreiești, aflat sub autoritatea directorului industriilor din Odessa. Comitetul meu era format din Mihail Danilov, dr. Jonas Kessler, Moses Katz și Josef Laufer.

2.

PARTIZANI ȘI TRĂDĂTORI

Partizanii ruși concentrați în pădurea din partea de nord a Moghilevului îi ajutau pe evreii din lagăre. Dr. Meyer Teich păstra legături strânse cu membrii mișcării de rezistență de lângă Șargorod, după cum, la rândul meu, făceam același lucru în Moghilev. Dacă ucrainenii îi maltratau pe evrei, refuzau să facă schimb de produse sau să le vândă alimente, partizanii interveneau uneori și îi pedepseau pe răufăcători. Noi îi aprovizionam pe partizani cu săpun, medicamente și alte produse. Mulți dintre aceștia

lucrau în oraș în timpul zilei, ca șoferi sau mecanici, iar după căderea nopții luptau împotriva germanilor. Un număr de deportați s-a alăturat mișcării de rezistență ca traducători. Forțele Axei au fost obligate să trimită un număr considerabil de unități, în scopul de a-i distruge pe partizani, însă eforturile lor au eșuat.

Ori de câte ori partizanii capturau o unitate română sau germană, ei îi întrebau pe soldați dacă comandantul lor i-a maltratat: dacă oamenii răspundeau afirmativ, partizanii îl executau pe ofițer și îi eliberau pe soldați, după ce li se luau armele și uniformele.

Într-o zi, partizanii au capturat o patrulă română lângă Moghilev. Comandantul împreună cu o sută de soldați s-au reîntors având pe ei doar lenjeria de corp. Ofițerul român de la Serviciul Secret de Informații care a cercetat incidentul l-a întrebat pe ofițer cum au putut comunica cu rușii. El a răspuns că evreii care vorbeau românește au servit ca translatori. Această relatare l-ar fi putut determina pe Antonescu să ordone lichidarea noastră imediată. În timpul nopții, am trimis un medic să-l convingă pe ofițerul însărcinat cu cercetarea cazului, un bărbat tânăr și de treabă, să elimine informația acuzatoare din dosar. Dându-și seama câte vieți erau primejduite, el a fost de acord, evitând astfel o catastrofă.

Același tânăr ofițer ne-a mai ajutat și cu altă ocazie. Aveam nevoie de informații privind evenimentele internaționale, însă evreilor le era interzis accesul la ziare și emisiunile de radio. Comunicările clandestine cu Bucureștiul erau limitate la probleme de ajutorare. Din când în când atelierul nostru primea câte un aparat de radio pentru reparații, pe care îl reținea cât mai mult posibil, pentru a ne informa. Aveam însă nevoie de o sursă permanentă de informații. I-am cerut tânărului ofițer să procure, pe cheltuiala

noastră, un radio cu unde scurte, în timpul uneia dintre vizitele sale la București sau Cernăuți. El a insistat să cumpere radioul din proprii săi bani și să-l păstreze. Am instalat o linie electrică până la locuința lui și în fiecare seară, la orele 20,00 trimiteam un medic care să asculte emisiunile transmise de posturile New York, Londra, Moscova și Berlin.

3.

BRICHETA

La 3 noiembrie 1942, dl. Fuciu a venit la fabrică și m-a condus în sala de întruniri, care mai era folosită și pentru școala tehnică. Am fost salutat de șefii secțiilor și de o mulțime de oameni adunați pentru festivitate. În amintirea primei aniversări de la data intrării noastre în Turnătorie, mi s-a înmânat o brichetă și o scrisoare de mulțumire iscălită de sute de persoane. Scrisoarea menționa și muncitorii care au murit de foame și de boală, în primele săptămâni și îndemna la loialitate față de principiul meu călăuzitor: „Mai puține cuvinte și mai multe fapte".

Dl. Fuciu a primit și el o brichetă confecționată la Turnătorie, ceea ce a provocat un oarecare scandal, căci, curând, fiecare oficialitate, de la prefect în jos, și-a dorit o brichetă. Am refuzat sute de cereri pe motiv că Turnătoria

trebuie să-și respecte contractele. Am făcut excepții în cazul funcționarilor oficiali superiori — cei care aveau soarta noastră în mâinile lor.

Anticipând faptul că muncitorii și șefii de departamente vor începe să confecționeze brichete în particular, am pus un anunț în care atrăgeam atenția că acel care va fi prins făcând afaceri cu acestea, va fi concediat. Am efectuat, pe ascuns, o serie de inspecții în Turnătorie, conducând unele dintre ele personal. Aceste acțiuni au dus la o opoziție puternică din partea muncitorilor, care m-au acuzat că le răpesc ocazia de a-și hrăni familiile. Mi-am făcut mulți dușmani. Ei însă nu-și dădeau seama că dacă practica era continuată, cu toții am fi fost acuzați de furt din avutul statului, ceea ce era considerat o crimă capitală.

Ca o confirmare a temerilor mele, un ofițer superior al poliției militare a apărut într-o dimineață în biroul meu din fabrică, întrebându-mă despre confecționarea ilegală a brichetelor. I-am spus că și noi ne preocupăm de mult timp de această situație și am chemat persoana însărcinată cu cercetările. Înmânându-i ofițerului un dosar voluminos, investigatorul nostru i-a explicat că ucrainenii au furat schițele noastre și produceau brichete în tot județul. După o examinare superficială a dosarului, ofițerul mi-a spus:

„Cred că faceți un lucru bun. Trimiteți-mi raportul dvs. final. Ajungând la ușă, s-a întors și m-a întrebat:

— Nu cumva mai ai una din acele brichete?

— Doar una, i-am răspuns, pe care am confiscat-o ieri."Am luat din sertar o brichetă și i-am înmânat-o. Mi-a mulțumit și a plecat. M-am simțit ușurat, însă plin de amărăciune deoarece trebuia să duc un război pe două fronturi: împotriva dușmanilor noștri și împotriva muncitorilor care se gândeau doar la ei.

Moghilev nu era un loc nimerit pentru naivi. Într-o după-amiază, doi străini s-au apropiat de mine pe stradă în timp ce mergeam de la sediul Comitetului la Turnătorie. S-au prezentat ca fiind arhitecți din București și mi-au spus că au adus ceva pentru mine. Am aranjat să ne revedem mai târziu în aceeași zi, însă am uitat cu desăvârșire de întâlnire. A doua zi m-am dus să-i fac o vizită prefectului și am observat că cei doi arhitecți se aflau în sala de așteptare. Mi-am cerut scuze pentru neglijență. Ei m-au asigurat că totul era în regulă, adăugând că s-au întâlnit cu un prieten de-al meu, căruia i-au înmânat scrisorile care îmi erau adresate. Nu le-am spus că au fost atrași în cursă de un informator al Poliției. A doua zi dimineață, am aflat că arhitecții fuseseră arestați împreună cu alți trei sute de evrei. Mi-au trebuit mai mult de două săptămâni pentru a-i elibera. Nefericiții arhitecți au fost condamnați la 25 de ani muncă silnică.

Doream să elimin informatorul. Ocazia s-a ivit când el a fost arestat și acuzat de niște fapte care nu aveau nici o legătură cu informațiile. O curte militară din Cernăuți l-a condamnat la un an închisoare. Când a revenit la Moghilev, i-am cerut Poliției să-l transfere în lagărul de la Jmerinca. La sosire a fost împușcat.

Cel de al doilea informator evreu, mai tânăr și mult mai periculos ne teroriza oamenii. Am încercat, fără succes, să-l aducem pe calea cea bună. El dorea să devină șeful poliției evreiești. Am refuzat, dar el a încercat să mă intimideze, așa că i-am cerut transferul într-un alt lagăr, motivând aceasta prin încălcări ale ordinelor și refuzul lui de a munci. Poliția militară știa motivul pentru care doream să-l înlătur. Deoarece valoarea lui ca informator fusese compromisă, a fost înecat în râul Nistru. Astfel ne-am descotorosit de doi trădători care ne măreau suferințele. Fiecare popor își are proprii criminali; noi, evreii, nu suntem o excepție.

După război, ucigașii celui de-al doilea informator au fost acuzați de omucidere. Procurorul mi-a solicitat informații asupra incidentului. Am depus mărturie, arătând că victima a fost un trădător care a meritat să moară și am cerut eliberarea acuzaților. Recomandarea a fost acceptată, iar cazul închis.

4.

CUREAUA FURATĂ

Într-o dimineață, sosind la Turnătorie, am fost întâmpinat cu știri dezastruoase. Hoții furaseră cureaua de piele, lată de 50 cm. care punea în mișcare mașinile din secția de strungărie și generatorul electric. În consecință, 150 de muncitori nu mai puteau lucra, iar producția încetase. Nici o piesă produsă în secția de turnătorie sau în celelalte secții nu putea să fie finisată. Cureaua furată constituia artera principală a fabricii, care lega electromotorul Diesel, singura noastră sursă de energie, cu un lanț de transmisie care punea în funcțiune strungul, frezele și celelalte mașini.

Fără îndoială, fapta era săvârșită de cineva din fabrică, deoarece aveam o pază permanentă a instalațiilor. Nu doream ca autoritățile române să descopere acest lucru, deoarece ar fi considerat incidentul ca act de sabotaj. L-am rugat

pe administratorul uzinei, dl. Pinkas Katz, să improvizeze o curea și să punem secția în funcțiune la capacitate redusă. Apoi, am dat ordin detectivilor și serviciului nostru secret să recupereze cureaua, înainte ca ea să ajungă pe mâna cizmarilor. În mai puțin de o oră am aflat cine a furat cureaua și cui a fost vândută, însă fusese deja tăiată în bucăți.

Deși șeful secției (ajutat de asistenul său) a mărturisit fapta, am acționat ca și cum nu am suspecta pe nimeni. Vinovatul avea în întreținerea sa o soție și rude prin alianță, însă după toate câte a făcut, nu-l mai puteam păstra la Turnătorie. Drept urmare, i-am cerut primarului să-l numească la uzina de apă a orașului, unde a lucrat până la eliberare.

Nu am putut înțelege niciodată cum un om care avea diploma de inginer și vorbea șase limbi a fost capabil de o astfel de faptă. După doi ani a avut curajul să-mi facă o vizită în București, cerându-mi iertare și spunându-mi că nu era în toate mințile când a săvârșit acel act reprobabil. L-am ajutat să-și facă formalitățile de emigrare în Statele Unite, după care nu am mai avut de-a face cu el.

TOAMNA, 1942

Eforturile oficialităților române de a decima populația evreiască din Moghilev prin privațiuni și două evacuări masive în lagărele morții din Scazineț și Peciora, s-au dovedit fără succes; numărul a rămas constant, de aproximativ 15.000 persoane. Moghilevul a atras un val constant de refugiați din lagărele periferice, unde viața era mai grea decât în oraș. În septembrie 1942, jandarmeria a ordonat Comitetului evreiesc să înconjoare ghetoul din Moghilev cu sârmă ghimpată, dar nici acest lucru nu a stăvilit afluxul de noi veniți.

Jägendorf a scris puțin despre evacuările la Peciora care au avut loc în timpul conducerii Comitetului evreiesc de către dr. Schauer. În octombrie 1942, 3.000 de evrei (incluzând 600 de evrei localnici) au fost evacuați de la Moghilev la Peciora. Condițiile de viață erau atât de groaznice acolo încât se spune că victimele au recurs la acte de canibalism.

Unul dintre puținii supraviețuitori de la Peciora, Frida Koler, a arătat că sergentul Hans Rucker, șeful unui lagăr nazist de pe malul de răsărit al râului Bug, a ridicat de la Peciora un număr de 150 de femei, între paisprezece și douăzeci de ani. Acestea au fost duse în pădure, unde au fost violate și apoi împușcate. Cinci săptămâni mai târziu, alți 500 de evrei au fost transportați peste Bug și executați. În mai puțin de un an, doar 28 de evrei din totalul de 3.000 trimiși la Peciora, au mai supraviețuit.

Mulți dintre evreii evacuați la Scazineț și Peciora au hotărât să-și lase copiii în Moghilev, unde simțeau că tinerii vor avea o șansă mai mare de supraviețuire. În consecință, numărul orfanilor din colonie s-a ridicat la peste 500, făcând necesară înființarea la 13 noiembrie 1942 a unui al treilea orfelinat. Hrana a devenit atât de greu de procurat în această perioadă încât Comitetul Evreiesc a fost obligat să-și închidă cantina pentru săraci și să limiteze ratia zilnică a fiecărui orfan, la 100—150 grame de pâine. În luna noiembrie 1942 au murit în orfelinate, din pricina malnutriției și bolilor, 62 de copii.

În ce privește modalitatea de distribuire a ajutoarelor, Jägendorf și-a întemeiat afirmația pe o propoziție dintr-o scrisoare primită de la Centrala Evreilor, datată 9 septembrie 1942: „Cu toții sperăm că acest proiect important (referindu-se, în special, la ajutoarele pentru copii), va fi îndeplinit în cel mai corect mod, sub conducerea demnă de încredere a inginerului Jägendorf..“ Jägendorf și-a încheiat scrisoarea către Năsturaș, cerând permisiunea de a „organiza, supraveghea și coordona toată activitatea de ajutorare, fără a fi membru oficial al Comitetului Evreiesc din Moghilev“.

Dr. Schauer a demisionat, la trei săptămâni după scrisoarea de discreditare trimisă de Jägendorf către prefect, lăsând Comitetul fără un conducător oficial de la 1 noiembrie și până la mijlocul lui decembrie 1942, când Jägendorf a preluat, pentru a doua oară, conducerea.

Familiile celor ce lucrau în Turnătorie se bucurau de un statut privilegiat printre evreii din Moghilev. Ele puteau primi o porție zilnică de pâine și un castron cu supă fiind, cel puțin oficial, scutite de participare la munca forțată și de evacuări spre alte lagăre. Ca semn de recunoștință față de Jägendorf, muncitorii din Turnătorie s-au adunat la 3 noiembrie 1942 cu ocazia primei aniversări de la descoperirea fabricii și i-au dăruit conducătorului lor o brichetă însoțită de următoarea scrisoare:

„Am pus piciorul în această Turnătorie acum un an. Este doar un an de când dvs., dle Jägendorf, cu ingeniozitatea dvs., ați salvat un grup de oameni disperați, dându-ne ocazia de a deveni productivi și de a ne întreține prin forțele noastre, ajutându-ne să uităm suferințele noastre.

A fost un an plin de amintirile tuturor greutăților pe care în calitate de director le-ați îndurat. Din haos și ruine ați creat o atmosferă de respect pentru cei care au uitat de mult ce înseamnă respectul...

Cu profundă cinstire și solemnă reculegere ne amintim de victimele din comunitatea noastră care au trecut la odihnă veșnică în timpul anului ce s-a scurs...

Cei care au lucrat aici dintru început, ne-au dat posibilitatea să muncim și să trăim „printre ruine“. Pentru toate acestea și pentru multe altele, vă suntem profund recunoscători... Conducerea și îndrumarea dumneavoastră ne-au dat tărie reînnoită de a continua activitatea, ale cărei temelii le-ați pus cu atâta competență și curaj“.

Ca părinte fondator al Turnătoriei, Siegfried Jägendorf a pretins și a primit recunoaștere publică din partea comunității. Se bucura de

faimă și era încântat de versurile laudative ale poetei de curte, Paula Scharf. Cerea supunere absolută și nu tolera să fie contrazis.

Max Schimidt nu are amintiri prea plăcute despre inspecțiile zilnice din fabrică ale lui Jägendorf: „Vorbea puțin cu inginerii, doar atunci când ne admonesta în fața muncitorilor. Refuza să vorbească cu muncitorul de rând, care nu îndrăznea să i se adreseze decât numai printr-un intermediar dinainte stabilit. Mesajul său era clar: „Am o responsabilitate, iar cuvântul meu este lege". Muncitorii se temeau de Jägendorf, respectul față de el izvora din această teamă. Pentru lumea din afară, el era conducătorul nostru. Noi, cei mici, trudeam nu pentru că el ne însuflețea, ci din hotărârea de a supraviețui. În plus, doream să-i dăm puterea necesară pentru a trata în forță cu autoritățile".

Jägendorf a insistat mereu ca fabrica, proprietate de stat, să nu fie exploatată în scopul unor profituri personale. El se temea că descoperirea unor astfel de abuzuri de către autorități ar fi avut drept consecință represalii și lichidarea regimului de muncă al Turnătoriei, organizat de evrei. Pe de altă parte, muncitorii considerau că „a face afaceri" era un lucru necesar pentru suplimentarea rațiilor mult prea reduse și pentru a-și feri familiile de moarte prin înfometare. Muncitorii din Turnătorie aprovizionau piața neagră cu perii din păr de cal, cuțite, cratițe, brichete și alte ustensile simple.

Michael Scherzer, fost muncitor la sculăria Turnătoriei, cu care m-am întâlnit într-o suburbie din Haifa, în august 1989, a reamintit cearta sa cu Jägendorf: „Pentru a câștiga ceva bani în plus, m-am alăturat altor doi muncitori, care fabricau și vindeau brichete. Jägendorf a descoperit mica noastră afacere și ne-a dat afară din fabrică, din fericire însă nu și din complexul de locuințe. Timp de trei luni de zile ne-am pledat cauza în fața lui, până când, în cele din urmă, ne-a iertat, probabil pentru că avea nevoie de sculeri".

Herman Sattinger, care locuiește acum în New York, a găsit adăpost în Turnătoria lui Jägendorf. Fostul specialist turnător a zâmbit, când mi-a povestit cum producea vase de aluminiu pentru mămăligă, pe care le schimba pe alimente. Într-o zi, detectivul Turnătoriei (care avea același nume, Sattinger, însă nu erau înrudiți) l-a prins în timp ce părăsea curtea fabricii cu un astfel de vas ascuns sub cămașă. Detectivul i-a spus că va raporta fapta lui Jägendorf, care, fără nici un dubiu, îl va exclude din colectivul Turnătoriei. Amenințarea s-a dovedit nefondată. După un scurt timp vasele de aluminiu au reapărut pe piață.

Muncitorii subtilizau provizii din Turnătorie, în mod regulat. Jacob Vogel din Cleveland, S.U.A., mi-a relatat, într-un interviu telefonic, că într-o zi de iarnă, un grup de muncitori înainte de pauza de amiază au fost înștiințați că la poartă se va face percheziție corporală. „Cu toții au scos de sub haine lemne, cărbune și alte materiale." Într-o clipă, o grămadă de materiale de contrabandă s-a ridicat în curte. Nu am mai fost percheziționați niciodată; ba, mai mult, în timp ce treceam pe lângă paznicul de la poartă, acesta ne spunea: „Arăți de parcă ai mâncat enorm la micul dejun".

Furtul din Turnătorie era de fapt la ordinea zilei și nici o amenințare nu-l putea stăvili.

„Că muncitorii îl sfidau pe Jägendorf", comentează Max Schmidt, „dovedește că nevoia de a mânca era mai puternică decât teama de pedeapsă". Apoi Schmidt adaugă: „Jägendorf ordona adesea fabricarea de brichete, pe care să le folosească în relațiile sale cu autoritățile; era firesc ca muncitorii să producă un surplus de brichete în scopuri personale. Când Jägendorf a descoperit această situație, m-a chemat la ordine, atrăgându-mi atenția că nu îmi supraveghez bine secția. I-am arătat că și muncitorii doreau să mănânce".

Pe la mijlocul lunii ianuarie 1943, treisprezece membri din conducerea Turnătoriei și-au unit forțele, cerându-i lui Jägendorf să îi ierte pe toți muncitorii care au abuzat de înlesnirile oferite de fabrică. Scrisoarea recomanda înființarea a două tribunale muncitorești, din care unul să judece încălcările săvârșite de muncitorii de rând și al doilea să hotărască în cazul greșelilor săvârșite de administratori. Aceste tribunale, se adaugă în scrisoare, „trebuie să fie formate din oameni obiectivi, fără prejudecăți și să aibă putere executivă..." Deși Jägendorf a rămas nestrămutat pe poziție, cerând angajaților standarde de conduită morală mai ridicate decât ar fi fost cazul în situații normale, el a acceptat recomandările făcute în scrisoare, care arătau că exista un dezacord intern unanim față de excesele disciplinare din partea directorului.

În ciudatul episod al dispariției curelei de transmisie, Jägendorf l-a acuzat indirect de sabotaj pe Max Schmidt și pe un complice. După 45 de ani, la New York, l-am întrebat pe Max Schmidt despre incident. Șocat de acuzația adusă, Max Schmidt a negat indignat că respectiva curea ar fi fost subtilizată și l-a acuzat pe Jägendorf că a inventat episodul cu scopul de a-și exagera rolul.

„Cureaua avea aproximativ 60 m lungime și cântărea cam 50 kg. Era imposibil ca doi oameni să o dea jos, iar de tăinuit o astfel de operațiune era de neconceput datorită paznicilor din fabrică și a atotvigilentului Popescu (supraveghetorul guvernamental). Apoi, unde ar fi putut Pinkas Katz să găsească, în Moghilev, o curea cu astfel de dimensiuni, pentru a o înlocui? Cureaua nu a fost niciodată subtilizată, doar o bucată de aproximativ 1,30 m a trebuit să fie tăiată din ea pentru ajustare. Cred că unii dintre muncitori au tăiat apoi acea bucată pentru a-și confecționa tălpi la bocanci. Aceasta nu constituie o crimă".

În calitate de inginer conducător în Moghilev, Jägendorf și-a atribuit întregul merit pentru repararea uzinei. Schmidt mi-a spus că acel care a condus echipa de reparare a uzinei electrice a fost inginerul Bruno Brandman, fost director al centralei electrice din Cernăuți; însă Jägendorf a devenit „eroul orașului" pentru această înfăptuire. Jägendorf nu face nici o referire la inginerul Brandman, care îi displăcea.

Jägendorf a recunoscut și apreciat contribuțiile aduse doar de către un număr restrâns de colaboratori, printre ei neaflându-se nici un inginer. El îi menționează pe: „arhitectul Samuel Kurzweil... care a refăcut clădirea fabricii", „dl. Max Heissman... administrator devotat, care se înțelegea bine cu toți muncitorii", „dr. Hillel Brender... jurist, care m-a îndrumat în probleme financiare", „dr. Jonas Kessler... un avocat care m-a sfătuit în probleme politice și a administrat departamentul de ajutor social", „dl. David Rennert... omul care știa cum să trateze cu toate oficialitățile pentru a ne procura hrana", „dl. Isidor Pressner... care administra magaziile și cantina" și „Herman Metsch... care a cultivat legume proaspete pentru orfani".

Partea a cincea

IARNA, 1942—1943

1.

SALVAREA ORFANILOR

Într-o zi, pe la începutul iernii 1942—1943, turnătoria a primit să repare un aparat de fotografiat, ceea ce ne-a dat ocazia să fotografiem orfanii sleiți de puteri și să transmitem filmul ilegal la București, însoțit de un apel pentru ajutor.

Doctorii celor trei orfelinate au făcut un raport alarmant, afirmând că o treime din cei 659 de copii sunt bolnavi în ultimul grad. În raportul întocmit de sectorul cimitirelor se arăta că din octombrie și până la mijlocul lui decembrie 1942, un număr de 92 de copii au murit în orfelinatele noastre. Pe lângă aceștia, mulți copii fără protecție au pierit pe străzi.

Aceste constatări au fost aduse la cunoștința doctorului Meyer Weinstein, medic pediatru de seamă, care a funcționat în cadrul Turnătoriei. El a examinat toți copiii din orfelinate și a descoperit că până și cei aflați în stare gravă puteau fi salvați dacă li s-ar asigura imediat un regim alimentar special. Am aprobat propunerea doctorului și am ordonat orfelinatelor să-și procure hrana necesară, oricât ar costa. Am golit o cameră mai spațioasă, într-unul din spitalele noastre, unde au fost duși pentru recuperare copii, în grupe de câte 50, prin rotație, la câte două săptămâni. Toți copiii au supraviețuit.

Cazarea orfanilor era dificilă, deoarece adeseori oficialitățile ne confiscau clădirile, după ce le reparam. De

asemenea, duceam lipsă de scânduri pentru confecționarea de paturi, mese, scaune și alt mobilier. Această situație tristă s-a îmbunătățit în mod simțitor după ce am primit un camion cu scânduri din partea Centralei Evreilor din București. Mai târziu am făcut rost de cărți și de caiete pentru a le folosi în orfelinate. La Turnătorie am confecționat jucării, farfurii, linguri și alte obiecte folositoare. Directorii orfelinatelor au trimis dnei Jägendorf o scrisoare în care se spunea: „... În numele copiilor internați, mii de mulțumiri pentru a le fi adus douăzeci de jucării. Folosim și această ocazie pentru a ne exprima recunoștința față de interesul personal pe care îl arătați pentru bunăstarea acestor copii. Sarcina noastră cea mai dificilă este de a înlătura imaginile îngrozitoare care bântuie aceste suflete plăpânde, martori ai destinului tragic al părinților lor.

Vă rugăm primiți recunoștința noastră pentru sinceritatea gestului dvs. Când, într-o bună zi, copiii vor scrie cuvinte de laudă la adresa dvs., ele vor fi gravate cu litere de aur. Până atunci, puteți vedea aceasta în ochii lor strălucitori și recunoscători. Nădăjduim că ne veți face, în curând, favoarea unei noi vizite".

Directorii orfelinatelor au montat spectacole în care copiii erau actori. Orfanii scriau, editau și publicau un ziar bilunar numit „Gazeta Speranței". Domnișoara Paula Schärf i-a dedicat dnei Jägendorf următoarea poezie intitulată „Rugăciunile copiilor orfani":

Aflați pe fiece stradă
De nimeni supravegheați
Din cerșit viețuim
Unul e mărinimos, altul nu.

Singuri în această lume,
Orfani de părinți,
Izgoniți de peste tot
Într-un orfelinat.

Întâia noapte trântiți pe pat
Imagini de mult ne copleșesc
Mama, sărutându-ne, a noapte bună,
Micul dejun cu pâine și unt.

Culcuș, un pat tare.
Dorul și lacrimile copleșesc
Viața ne transformă în oțel dur,
Soarele nu mai strălucește.

Zăpada se rotește-n fulgi albi
Noi trebuie să rămânem în pat.
Unul privește pe fereastră,
Gelos pe copiii ce se joacă.

Dintr-o dată
Un foșnet ușor se aude.
Ochii noștri fixează ușa,
O zână apare purtând coșuri cu hrană.

Se oprește la fiecare, mângâindu-ne,
Ochii strălucesc luminoși și fericiți,
Zâna bună ne alină durerea.
În cor lui Dumnezeu îi mulțumim.

2.

COMISIA ŞARAGA

Turnătoria angajase deja 700 de muncitori, care lucrau în trei schimburi. Primul grup de ucenici a început să lucreze, permiţându-ne să înscriem noi tineri în programul de pregătire tehnică.

Cu puţin timp înainte de Crăciunul anului 1942, comandantul poliţiei române m-a chemat la el acasă şi m-a informat că o comisie evreiască formată din cinci persoane din Bucureşti şi un funcţionar guvernamental de rang superior va sosi curând la Moghilev. Nu aveam cunoştinţă despre această vizită.

După câteva zile, un sergent m-a convocat la sediul poliţiei, unde l-am întâlnit pe dl. Fred Şaraga şi delegaţia sa, care venise să afle care sunt ajutoarele de care aveam nevoie. Au mâncat şi au dormit la sediul poliţiei, iar mişcările lor au fost supravegheate îndeaproape. Cu toate acestea am găsit o cale să vorbesc în particular cu dl. Şaraga. El mi-a spus că guvernatorul Alexianu a avut cuvinte de laudă la adresa colectivităţii mele din Moghilev, uşurând astfel eforturile de ajutorare ale comisiei.

L-am întrebat: „Cum se face că unei delegaţii evreieşti i s-a permis să vină aici?“

„Mareşalul Antonescu a dorit să vorbească cu un conducător evreu despre această problemă. Guvernatorul a recomandat aducerea dvs. la Bucureşti. M-am gândit că e mai bine să venim noi aici să vă vedem“.

Pentru a stabili nevoile noastre specifice, delegația a vizitat Turnătoria, atelierele, orfelinatele și celelalte instituții. Înainte de plecare dl. Șaraga ne-a promis sprijin nemijlocit. În consecință, „conducta" de la București a început să „pompeze" mai generos!

3.

„RĂCNETUL TURNĂTORIEI"

În seara zilei de 28 ianuarie 1943, colaboratorii mei mi-au dăruit o carte, comemorând „prima aniversare" a bătăii zdravene pe care am primit-o. Intitulată „Răcnetul Turnătoriei", cartea începea cu următoarea dedicație:

„Siegfried Jägendorf. Ziua de azi marchează aniversarea zilei în care ți-ai asumat întreaga responsabilitate pentru noi. Ai avut curajul să smulgi un alt evreu din mâinile lor și să suporți șocul mâniei lor. Te-au azvârlit la pământ, te-au torturat și te-au umilit... Un altul ar fi pierit, însă tu ai răbdat loviturile cu semeție, cu cinste... Numele tău va fi veșnic pomenit..."

Cartea cuprindea poezii și caricaturi ale conducătorilor fabricii, realizate de un tânăr talentat pe nume S. Eisinger. Portretul meu purta titlul: „Un om întreg stă în fața voastră. El a creat vieți din ruine".

Max Heissman, secretarul meu, a contribuit cu următoarea viziune a modului în care posteritatea va reține prezența noastră în Moghilev:

„Acum cinci sute de ani, înainte ca oamenii să fi cunoscut pacea sau egalitatea raselor și a religiilor, un mare număr de evrei, după cum erau numiți în acea vreme, au fost deportați într-un ținut numit Transnistria, în regiunea de răsărit a Pan-Europei. În acea vreme de război, Turnătoria producea mărfuri spre binele omenirii...

Doar un mic număr dintre acei evrei au supraviețuit frigului, foamei și tifosului — o boală îngrozitoare, necunoscută astăzi. Un număr de evrei au rămas în Moghilev-Podolski, oraș locuit acum de milioane de oameni, care pe atunci însă era doar un orășel. Cei mai mulți s-au ocupat cu comerțul, însă un grup restrâns, condus de un bărbat vizionar, un organizator energic, a reconstruit o mare fabrică de mașini ce fusese distrusă de război. Au făcut acest lucru în pofida frigului îngrozitor, a foamei și chiar a uneltelor primitive pe care le-au folosit. Fabrica originală a fost transformată de guvern în muzeu, unde vizitatorii pot vedea motorul Diesel primitiv care punea uzina în mișcare. Administrația insista asupra principiului onestității absolute. Din partea muncitorilor se aștepta să se renunțe la beneficiul personal în favoarea binelui comun.

Puțini au fost cei care nu au îmbrățișat aceste principii, alegând fărădelegea pieței negre. Ei au profitat pe seama celor bolnavi și muribunzi, vânzând medicamente prețioase la prețuri exorbitante. Conducătorul nostru, cinstit și dăruit cauzei colaboratorilor săi nefericiți, detesta astfel de afaceri. Într-o zi a descoperit înșelătoria, modul în care unii făceau afaceri murdare la adăpostul bunului său renume. Cei necinstiți au fost eliminați, pe când cei care i-au rămas credincioși au făurit istorie.

Conducătorul nostru a trăit pentru a relata povestea și a dobândit recunoștința și răsplata meritate. În muzeu se pot vedea mașinile vechi, se pot citi vechile cronici și se poate omagia marele om și grupul său, care, în pofida nenumăratelor primejdii și privațiuni, au ales calea onestității".

4.

GERMANII BUNI

În particular, unii dintre germani nu erau de acord cu politica lui Hitler și ne ajutau ori de câte ori era posibil. O astfel de persoană a fost comandantul unui mare spital din Moghilev. El venea adeseori și ne solicita asistență tehnică și noi i-o acordam totdeauna. Într-o duminică, un pacient evreu care avea nevoie de o operație urgentă a sosit la Moghilev dintr-un lagăr învecinat. Doctorii noștri ne-au informat că le lipseau instrumentele și medicamentele necesare. I-am telefonat comandantului spitalului german. În câteva minute, el și chirurgul șef au venit la Turnătorie pentru a discuta cazul cu șeful spitalului nostru. Au căzut de acord asupra diagnosticului și apoi au făcut operația împreună, salvându-l pe pacient.

Cu o altă ocazie, i-am cerut comandantului de spital să-mi împrumute o ambulanță.

„Presupun că ai nevoie de ea pentru un evreu".

„Da", i-am răspuns.

„Dacă vor afla că pacientul este evreu, ștreangul mă așteaptă. Pur și simplu voi ascunde acest fapt".

Planul a reușit.

O unitate a grupului Todt (organizație nazistă pentru lucrări de construcții) a sosit la Moghilev pentru a construi un pod peste Nistru. Căpitanul însărcinat cu această activitate m-a vizitat la Turnătorie și mi-a cerut unele sfaturi tehnice, apoi mi-a spus:

„Presupun că ești neliniștit pentru faptul că vom folosi oamenii voștri în acest proiect. Te asigur că nimic rău nu se va întâmpla nici unui evreu care lucrează pentru mine. Dacă vei avea vreun necaz, vino la mine oricând".

Am fost nevoit să-i fac o vizită după ce un muncitor evreu fusese împușcat la locul de muncă. Căpitanul și-a cerut scuze și l-a pedepsit pe soldatul vinovat. Podul a fost terminat fără altă pierdere umană.

Comentarii la partea a cincea

IARNA, 1942—1943

La 10 decembrie 1942, Regina Mamă Elena l-a informat pe mareșalul Antonescu de faptul că nu dorea ca numele fiului ei (Regele Mihai) să fie asociat cu persecuțiile antievreiești din România. După două zile, ambasadorul german în România, Manfred von Killinger, raporta Ministerului de Externe din Berlin că mareșalul Ion Antonescu a luat în considerare planul de a trimite 75.000—80.000 de evrei în Palestina contra unei sume de 107 milioane dolari S.U.A, drept răscumpărare. Germanii au ridicat puternice obiecții față de acest plan, care, oricum, avea o importanță practică redusă datorită obstacolelor covârșitoare ridicate în calea transportării evreilor în siguranță din România în Orientul Mijlociu, pe timp de război și deoarece Londra închisese Palestina oricărei imigrări evreiești. Zădărnicia evadării a fost tragic ilustrată în iarna anterioară când un vas de transportat vite, numit Struma, având la bord 769 evrei din România, s-a scufundat în largul coastelor Turciei după ce fusese torpilat probabil de un submarin sovietic, care l-a luat drept vas dușman. Dezastrul ar fi putut fi evitat dacă guvernele turc și britanic ar fi acordat azil refugiaților.

La 15 decembrie 1942, în timp ce deportații se pregăteau pentru cea de a doua iarnă în Transnistria, Jägendorf și-a început ultimul mandat în calitate de conducător al evreilor din Moghilev, punând în fruntea preocupărilor sale prevenirea unei noi epidemii și menținerea în viață a orfanilor. Nici autoritățile române, nici Centrala Evreilor din București nu au acordat ajutoare.

Jägendorf a scris Centralei Evreilor, plângându-se că aceasta i-a cerut să înființeze un orfelinat județean în Moghilev pentru 1.000 de orfani, însă nu i-au fost trimise fondurile promise. El a adăugat că transferul copiilor va trebui să fie amânat până când vor fi luate „toate măsurile necesare" și aceasta mai ales pentru că în cele trei orfelinate din Moghilev condițiile erau „catastrofale".

La sfârșitul lui decembrie 1942, Jägendorf a luat cunoștință de concluziile unui raport intern asupra condițiilor din cele trei orfelinate evreiești. Din totalul de 679 de copii, 84 erau între 1 an și 6 ani, 386 între 7 și 13 ani și 209 între 14 și 20 de ani. Aproape o treime dintre copii erau amenințați să moară prin malnutriție. Boala cea mai răspândită era râia. Cei mai mulți dintre copii trebuiau să rămână în pat ziua întreagă deoarece nu aveau nici un fel de îmbrăcăminte. Datorită inactivității, încheieturile li se înțepeneau, mușchii se atrofiau. Raportul recomanda să se dea copiilor haine, chiar dacă erau făcute numai din paie, pentru a se putea mișca prin dormitoare. De asemenea, în raport se mai sugera mutarea copiilor sănătoși, din grupa celor mai în vârstă, într-o clădire separată, unde ar fi putut învăța o meserie; mutarea copiilor bolnavi într-o unitate specială de îngrijire, unde să primească hrană mai bună; achiziționarea de cherestea pentru confecționarea paturilor și concedierea surplusului de personal. Jägendorf a consemnat pe colțul raportului: „Sunt de acord cu memoriul, în special cu modul în care trebuie rezolvat".

La o zi după primirea raportului, Jägendorf a solicitat primarului din Moghilev să se permită folosirea a două clădiri pentru orfani. Cât privește o clădire anume, Jägendorf a scris: „Vreau să subliniez că Școala nr. 3 ne-a fost închiriată, însă am fost obligați să o evacuăm din pricina apropierii ei de câteva barăci militare. Sunt sigur că veți manifesta grijă față de orfani, acceptând să-i adăpostim într-un mod mai uman pe cei mai nefericiți dintre toți nefericiții".

În ziua de 2 ianuarie 1943, dr. Wilhelm Filderman, fiind informat de către conducătorii evreilor din Transnistria despre condițiile orfanilor și înarmat cu fotografii ale tinerilor vlăguiți de puteri, a scris primul dintre numeroasele apeluri către Mihai și Ion Antonescu, în sprijinul orfanilor. El i-a informat: „Într-un orfelinat cu 140 de copii, 26 au murit într-o singură lună. Ei sunt dezbrăcați, dorm în paturi fără lenjerie, în camere neîncălzite, fără geamuri, incapabili de a se da jos din pat...", făcând următoarea recomandare: „Trimiteți imediat înapoi la Cernăuți copiii sub 18 ani, unde cheltuielile de trai reprezintă un sfert față de cele din Transnistria și unde asociațiile filantropice publice le pot pune la dispoziție hrană și îngrijire".

Germanii au exercitat presiuni masive asupra guvernului român pentru a nu repatria orfanii. Vor mai trece alte 13 luni de zile până când Antonescu va permite, în cele din urmă, repatrierea lor.

Centrala Evreilor a făcut prima inspecție pe teren a deportaților la 6 ianuarie 1943, când Fred Șaraga, oficialitate evreiască din Iași, a

condus o comisie alcătuită din patru membri pentru a studia condițiile în care trăiau evreii din Transnistria. Comisia Șaraga a descoperit că trei pătrimi dintre copiii evrei deportați în Transnistria muriseră. Dintre supraviețuitori, aproximativ 8.000 își pierduseră unul sau ambii părinți. Șaraga s-a dedicat acțiunii de repatriere a acestor copii, aceștia denumindu-l „tatăl orfanilor" și au compus cântece în cinstea sa.

Relatând discuția pe care a avut-o cu Fred Șaraga, Jägendorf a amintit remarca acestuia, care ar fi spus că mareșalul Antonescu dorise să vorbească cu unul dintre conducătorii evreilor deportați și că guvernatorul Alexianu recomandase ca Jägendorf să fie adus la București în acest scop. Se pare, totuși, că ar fi fost puțin probabil ca Antonescu să fi propus pentru discuții convocarea unui evreu din Transnistria pentru consultații. Însemnările lui Fred Șaraga nu vin în sprijinul interpretării lui Jägendorf.

Conform afirmațiilor dr. Ben-Zion, în Transnistria, au fost înființate de către comitetele locale evreiești 14 orfelinate care acordau celor 1.842 de copii hrană, îmbrăcăminte și îngrijire medicală minimă. Fondurile veneau din partea unor organizații de întrajutorare evreiești clandestine sau din partea unor contribuabili particulari din România. Înainte de înființarea orfelinatelor, copiii erau nevoiți să-și cerșească mâncarea, să o adune de prin gunoaie sau să o fure. Când a izbucnit o epidemie de tifos, tinerii vagabonzi murdari au devenit paria, fiind acuzați de răspândirea bolii. Orfelinatele au devenit o necesitate atât pentru a salva cât și pentru a ține în carantină acești copii nefericiți.

Următoarea poezie, în limba idiș, scrisă de Relly Blei, mi-a fost dată în Israel de către Meir Shefi, conducătorul asociației orfanilor din Transnistria:

Orfani vagabonzi

Moghilev, 1943

Mânați de foame, orfani hoinari
Cerșesc la uși: „O bucată de pâine, vă rugăm!"
Supărat, refuzi să deschizi;
Refuzi să-i vezi.

Fug zile, luni se îmbulzesc.
Iarna e rece. Foamea doare
Pe străzi copii cad înghețați,
Trecând, întorci privirea.

Mânați de foame, mai rătăcesc.
„Milă, o bucată de pâine, rugăm!"
Îți fereci inima,
Lăsându-i în strânsoarea morții.

Treziți-vă oameni!
Nu-s declasați sau paraziți.
Sunt urmașii pribegiți,
Copiii fratelui tău...

Mulți dintre orfani au trebuit să lupte singuri, așa cum a făcut-o fetița de 13 ani, Fanny Rosen, care a fost deportată în Transnistria de la Cernăuți, în toamna anului 1941. Dna Rosen mi-a relatat calvarul său într-o scrisoare ce mi-a fost adresată:

„De la Moghilev am mărșăluit timp de două săptămâni, până când am ajuns la destinație, lagărul Grabovți. Paznicii ucrainieni și români ne-au arătat un grajd gol și ne-au spus nouă și altor câtorva familii că aceasta va fi casa noastră acum. Fiecare bărbat apt de muncă trebuia să lucreze în pădure, doborând copaci sau îndeplinind alte munci istovitoare. Tatăl meu, evreu pios, nu mai era tânăr și adeseori nu putea să-și îndeplinească norma, întorcându-se acasă cu mâinile goale. Iar atunci când aducea ceva, îmi dădea mie porția cea mai mare ca să pot supraviețui.

Într-o zi, soldații germani au intrat în lagăr și ne-au spus să ne așezăm în șir și să ne ținem gura. Când au cerut bani și bijuterii de la toți cei adunați, mama s-a speriat. Tatăl meu a încercat să o liniștească. I-a șoptit ceva la ureche. Un german i-a ordonat să facă un pas înainte și, fără a spune vreun cuvânt, l-a împușcat. Cel care ne aducea câte o porție sărăcăcioasă de mâncare era acum mort.

A doua zi m-am strecurat în afara lagărului pentru a găsi ceva de mâncare. Am adunat un blid plin de melci și broaște dintr-un eleșteu aflat în vecinătate și le-am adus acasă pentru a le găti și a le împărți cu mama, care devenea din zi în zi mai slabă. Nu peste mult timp ea a murit de foame. Uneori eram prinsă și bătută de poliția evreiască sau de către ucraineni, care mă înspăimântau de moarte cu biciurile lor.

Într-o zi am surprins câțiva oameni care puneau la cale o evadare. M-am alăturat lor, însă am fost prinși. Paznicii au împușcat câțiva adulți. Aveam 14 ani însă arătam numai de 8, doar piele și oase. M-au dus într-un grajd unde m-au bătut și m-au violat în grup, lăsându-mă

apoi pradă morții. După un timp oarecare, o bătrână m-a ridicat și m-a sfătuit ca îndată ce voi putea merge să evadez. Paznicii nu vor observa lipsa mea, crezând că am murit.

În acea noapte m-am târât până în sat și am bătut la prima ușă pe care am zărit-o. O ucraineancă s-a uitat la mine de parcă aș fi căzut de pe altă planetă. Trupul infectat de păduchi era plin de sânge uscat și murdărie. M-a întrebat ce doream. Mâncare, i-am răspuns. Atunci m-a luat și m-a dus într-un hambar și m-a întrebat ce treburi aș putea face. I-am răspuns că știu să tricotez. Atunci, ea mi-a spus că pot rămâne atâta timp cât voi lucra, pentru întreținerea mea. Apoi, m-a spălat și mi-a adus ceva de mâncare. A doua zi, mi-a dat un ghem de lână toarsă de mână și mi-a cerut să tricotez o pereche de mănuși cu un deget. Germanii cereau o anumită cotă de mănuși, fulare, pulovere sau șosete din partea fiecărei familii. I-am mulțumit mamei mele, fie numele ei binecuvântat pentru că m-a învățat să tricotez.

După ce rușii au recuperat acest teritoriu, am aflat că toți orfanii erau organizați pentru emigrare în Palestina. M-am îndreptat spre Moghilev, unde am spus oficialităților evreiești că eram orfană și că doream să mă alătur rudelor mele din Palestina. Ele mi-au respins cererea, informându-mă că eram prea bătrână — cu trei luni mai mult decât vârsta cerută. Mai târziu, am aflat că unul dintre membrii comitetului pentru orfani pusese pe listă pe propria-i fiică în locul meu".

Când tifosul a izbucnit din nou în iarna anului 1942—43, autoritățile române au atribuit, cu cinism, epidemia lipsei de prevedere a evreilor și au refuzat să acorde asistență. Comitetele evreiești din Transnistria au luat măsuri pentru îmbunătățirea condițiilor de igienă, însă le lipseau aparatura și medicamentele necesare unei dezinsecții adecvate. Jägendorf a adresat zeci de scrisori prefectului, comandantului jandarmeriei și primarului solicitând rații de hrană, medicamente, săpun și alte ajutoare. Toate cererile i-au fost refuzate.

La 31 decembrie 1942, Jägendorf a făcut o cerere către maiorul Botoroagă (al treilea comandant al jandarmeriei), pentru a primi autorizația de transfer a trei medici din lagărul județean la Moghilev, care să ajute la organizarea unui program sanitar în ghetou. Comandantul a mâzgălit pe marginea cererii: „Sunt deja prea mulți doctori în Moghilev, așa că nu consider necesar să aprob cererea. Ești responsabil pentru noua epidemie deoarece nu ai luat măsuri eficiente..."

La constătuirea doctorilor evrei din Moghilev, din 10 ianuarie 1943, un ofițer român, cadru medical superior, a anunțat: „V-am trimis aici să muriți, însă vă ordonăm să opriți epidemia".

Două zile mai târziu, directorul secției sanitare a Prefecturii, dr. Liviu Marcu, s-a plâns Comitetului Evreiesc în legătură cu ineficiența activității doctorilor evrei în prevenirea răspândirii epidemiei de tifos. Ajutorul medical nu s-a materializat decât în martie 1943, când transporturile de ser antitific trimise de Centrala Evreilor au sosit la Moghilev de la București, după multe amânări.

Principala filieră de ajutorare pentru Transnistria a fost Consiliul Evreiesc din București, o coaliție secretă a unor conducători evrei având în frunte pe dr. Filderman, Șef Rabin Șafran, Mișu Benvenisti și Wilhelm Fischer (din partea Organizației Sioniste), Fredy Froimescu (din partea comunităților sefarde) și avocatul Arnold Schwefelberg. Consiliul menținea legături cu Crucea Roșie Internațională și cu Congresul Mondial Evreiesc.

Rabinul Șef Alexandru Șafran scrie următoarele despre acest organism: „În afară de mine și de Filderman, au mai făcut parte Benvenisti, care reprezenta organizația sionistă, Froimescu, din partea comunităților sefarde și Schwefelberg, un cunoscut avocat. În clipa în care a fost vorba de a veni în ajutorul deportaților din Transnistria, iar din ianuarie 1943 chiar de a merge acolo și a-i vedea, un concurs remarcabil l-am avut din partea lui Fred Șaraga, din Iași, un om de o energie și o bunătate fără cusur" („Un tăciune smuls flăcărilor" — Memorii, București, Editura Hasefer, 1996, pag. 96 — nota edit.).

Un ajutor vital ilegal a fost furnizat de Vaad Ezra V'hatzlah (Comitetul sionist de Ajutorare și Salvare), de o organizație hassidică din Cernăuți condusă de Skulener Rebbe, Alexander Zusha Portugal, de un grup legat de Joint și de Traian Popovici, fost primar al Cernăuțiului, de către persoane particulare, prin intermediul unor curieri.

O mare parte din ajutorul Centralei Evreilor nu a sosit la destinația propusă sau a parvenit prea târziu, datorită obstacolelor birocratice ridicate de băncile și agențiile române, slabelor legături de comunicație și distribuirii arbitrare a ajutoarelor către lagărele îndepărtate. În corupția din Transnistria erau implicați funcționari oficiali și complicii lor evrei, care subminau eforturile de salvare.

Max Schmidt mi-a mărturisit că el împreună cu alți muncitori din Turnătorie nu au primit nici o altă compensație pe lângă porția zilnică de supă și pâine.

„Nu am beneficiat nici de ajutor din exterior și nici de pe urma activității noastre productive. Probabil că Turnătoria primea produse agricole în schimbul mărfurilor fabricate de noi și al serviciilor noastre, însă nu am văzut niciodată nici un fel de legume sau fructe. Cu o singură ocazie fabrica a primit un butoi mare cu ulei pentru gătit din partea unei gospodării agricole, ca plată pentru piesele de schimb destinate tractoarelor. Ni s-a spus că livrarea s-a făcut din greșeală și astfel butoiul a dispărut. Acesta a apărut însă, după câteva zile, pe piața neagră. Așa am descoperit existența unei manevre în care erau amestecați câțiva dintre funcționarii superiori de la Turnătorie și prefectul. S-a creat o situație paradoxală. Jägendorf îi penaliza pe cei mărunți pentru că foloseau fabrica în scopul confecționării unor obiecte pentru vânzare, însă tolera clica puternică care subtiliza proviziile comune".

Schmidt crede că Jägendorf s-a păstrat neîntinat, excepție făcând unele cadouri personale primite din partea profitorilor: „Nu era ceva neobișnuit pentru Jägendorf să vină la Turnătorie purtând o haină sau o pălărie nouă scumpă. În fiecare zi, la amiază, el se ducea acasă pentru un prânz bogat, servit de soția sa sau de celelalte femei din casă". După părerea tuturor, mai puțin a sa proprie, Jägendorf a dobândit un standard superior de viață în Moghilev, cu toate acestea, el a refuzat să exploateze poziția privilegiată de care se bucura pentru a realiza câștiguri bănești, apărând ca un model de virtute, în condițiile unui mediu infestat de ticăloși.

În timpul celui de-al doilea mandat, Jägendorf a intensificat lupta împotriva corupției mărunte, din instituțiile evreiești din Moghilev. La 23 decembrie 1942, a primit rezultatul cercetărilor unei comisii speciale care a investigat condițiile din spitalul de boli contagioase. În concluzie se arăta că dintre cele 80 de persoane, 33 nu erau necesare; opt persoane locuiau ilegal în spital, inclusiv farmacistul și trei membri ai familiei sale. Registrele erau ținute în dezordine. În raport se menționa că două perne și o pătură fuseseră „împrumutate" unei femei „cu aprobarea directorului spitalului și cu consimțământul inginerului Jägendorf". Raportul recomanda destituirea directorului pentru proasta administrare a spitalului. O investigație în rândul pacienților ambulatorii a scos la iveală probleme asemănătoare: personal peste numărul necesar, nepotism, registre incorect ținute și furt din mâncare și din lenjeria de pat.

La 25 ianuarie, o investigație a Biroului local pentru forțele de muncă evreiești arată că directorul ei, Mihail Danilof, reducea, în mod

arbitrar, taxele pentru unele persoane, iar pe altele, inclusiv pe sine, le-a scutit de acestea.

Jägendorf a înlăturat orice rival evreu care a încercat să stabilească o bază de putere independentă în Moghilev. La 16 februarie 1943, de exemplu, el a obținut aprobarea prefectului pentru eliminarea arhitectului Donnenfeld din funcția de director al atelierelor comunitare evreiești. Donnenfeld s-a plâns dr. Filderman, acuzându-și „conaționalii" de sabotarea atelierelor aflate sub controlul său, împiedicându-l, astfel, să devină președinte al comitetului, cu toate că avea sprijinul maiorului Botoroagă. Moses Katz a apărat acțiunea lui Jägendorf, informându-l pe Filderman, într-un memoriu secret, că Donnenfeld și Danilof făceau trafic de influență, delapidare de fonduri și se ocupau cu comerț ilicit. Mai târziu, sovieticii l-au arestat pe Donnenfeld sub bănuiala de colaborationism cu dușmanul; se pare că a murit în închisoare.

Jägendorf sugerează că principalele sale contacte cu germanii din Moghilev au fost cele cu militarii care recrutau evrei pentru muncă sau cereau favoruri speciale, ca de exemplu, repararea ceasurilor, gravură de precizie sau confecționarea de bijuterii. Președintele comitetului nu s-a întâlnit cu unitățile brutale de asasini, formate din etnici germani (Volksdeutsche), care și-au înfăptuit opera mârșavă în această zonă și s-au mutat spre răsărit înainte de sosirea lui Jägendorf în Transnistria.

Pentru Jägendorf era dificil să accepte ețecurile morale ale unei culturi cu care el se identifica cu atâta ardoare. Se pare că el credea, în mod naiv, că germanii greșiseră atunci când îi persecutaseră pe evrei. Dacă ar fi putut fi demonstrată adevărata valoare a iscusinței evreilor și hărnicia lor, cum a fost cazul Turnătoriei, atât germanii cât și românii ar fi recunoscut lipsa de perspectivă a politicii antisemite. Jägendorf nu a subscris nici unei ideologii politice, însă susținea cu tărie concepția iluminismului evreiesc, conform căreia doar educația laică ar putea salva pe evreul superstițios din ghetourile Europei, integrându-l ca membru productiv al societății în secolul al XX-lea.

Este posibil ca aceasta să explice accentul pe care Jägendorf l-a pus pe pregătirea tehnică a tineretului evreu (între anii 1935—1940 el a funcționat ca membru al corpului profesoral al Școlii tehnice evreiești, ORT, din Cernăuți). Mulți dintre tinerii care au fost pregătiți în cadrul programului de ucenicie din Turnătorie, inclusiv nepotul lui Jägendorf, Adalbert Regenstreif, și-au continuat studiile devenind ingineri de seamă în Israel și în Statele Unite.

Partea a șasea

PRIMĂVARA—VARA, 1943

1.

SCHIMBAREA GĂRZII

Maiorul Romeo Orășanu, comandantul Legiunii de Jandarmi din Moghilev, a fost transferat în aprilie 1943. Fusese un tip lipsit de înțelegere, dar sensibil la presiuni și persuasiuni, datorită îndoielilor sale personale în privința victoriei finale a naziștilor. Când maiorul Orășanu m-a prezentat succesorului său, maiorul Gh. Botoroagă, l-am întrebat pe noul comandant dacă fratele său era inginer. Mi-a răspuns afirmativ și m-a întrebat cum de-l cunoșteam. I-am răspuns că am angajat un inginer Botoroagă la Siemens-Schuckert Werke. Coincidența n-a produs nici o impresie asupra acestui om crud.

Maiorul Botoroagă a acționat fără scrupule când a fost comandant de jandarmi în timpul deportărilor inumane din Suceava și nu s-a comportat mai bine nici în Moghilev. Am pus pe unul dintre spionii noștri să supravegheze mișcările comandantului, atât în cadrul jandarmeriei, cât și în anturajul său apropiat. Maiorul se deranja arareori să-i aducă pe evreii arestați la tribunal, chiar dacă el îl prezida în calitate de judecător. După ce îi bătea pe prizonieri, uneori ordona execuția lor, scriind pur și simplu „EX" pe dosare.

De câte ori auzeam de un arestat, alergam la jandarmerie și ceream să mi se arate acuzația, obligându-l pe maior să se conformeze procedurilor judiciare. Comandantul acționa cu prudență în prezența mea, fiind informat despre legăturile mele influente de la București. Întotdeauna

aștepta mită, folosindu-și soția ca intermediar. Personal, nu am dat și nici nu am acceptat mită, dar uneori i-am sfătuit pe ostatici să satisfacă cererile maiorului, pentru a se salva. În astfel de cazuri, intervenția mea directă ar fi avut efecte opuse celor dorite. Maiorul și cu mine am adoptat o atitudine civilizată unul față de celălalt, evitând cu grijă orice ciocnire.

Îl vom pierde și pe colonelul Năsturaș. M-a informat că i se ordonase să schimbe postul cu prefectul din Tulcin, colonelul Constantin Loghin. În comparație cu Loghin, Năsturaș era un sfânt. Județul Tulcin era practic curățat de evrei, ca rezultat al entuziasmului cu care colonelul Loghin i-a deportat pe oamenii noștri către exterminatorii germani de peste Bug. El însuși trimise 3.000 de evrei la moarte în vara trecută, dintre care a supraviețuit doar familia Costiner.

În ultimele zile ale mandatului colonelului Năsturaș, am primit doi vizitatori importanți. În aprilie 1943, în timp ce inspectam secțiile din Turnătorie, am fost înștiințat că prefectul împreună cu un grup de aproximativ 50 de subsecretari de stat și membri ai Serviciului Secret mă așteptau în curte. Când am sosit, colonelul Năsturaș m-a prezentat dlui Bușilă*, secretar pentru transporturi și comunicații. Oficialul m-a salutat îmbrățișându-mă.

„Ne cunoaștem, a zis el. Ce faceți aici?

Sunt evreu, i-am răspuns."

Domnul Bușilă și cu mine lucrasem împreună ca directori ai firmei Siemens-Schuckert. Mi-a cerut să-l însoțesc la București.

„Dar nu singur", i-am răspuns.

„Desigur, împreună cu familia ta", mi-a spus el.

---

* Constantin Bușilă a fost ministru în guvernul Antonescu.

„— Nu, domnule secretar, vreau să spun împreună cu toți evreii de aici și în special cu copiii orfani. Ar fi corect să-mi salvez propria viață și să-i abandonez?

— Te înțeleg perfect, mi-a zis el, însă nu stă în puterea mea să îi iau pe toți înapoi. Pot face aceasta numai pentru tine și familia ta". În timp ce vizitam fabrica, a încercat să mă convingă să-mi schimb hotărârea. Colonelul Năsturaș a încercat de asemenea să mă determine să accept invitația dlui Bușilă, atrăgându-mi atenția că viața sub comanda colonelului Loghin va fi îngrozitoare. Acesta refuza chiar să vorbească cu un evreu. Mi-am menținut decizia. Oferta secretarului de stat Bușilă de a mă repatria a întărit printre oficialitățile locale convingerea că aveam prieteni în locuri sus-puse.

2.

MITA

Într-o zi, un bărbat și-a făcut apariția în biroul meu, înmânându-mi o scrisoare care confirma numirea sa în calitate de comisar guvernamental al Turnătoriei. Nu vedeam nici un motiv să mă opun ordinului, chiar dacă ar fi existat vreo posibilitate; poate că inginerul Eugen Popescu ar fi în stare să ne ajute prin meandrele birocrației guvernamentale.

De ce fusese însă instalat un paznic oficial la Turnătorie? Colonelul Năsturaș nu știa.

În martie 1943, directorul industriilor din Transnistria, Ion Fotiade, fost conducător al violentei mișcări antisemite, Garda de Fier, a sosit la Moghilev pentru a inspecta Turnătoria. I-am alertat pe muncitori, anticipând o luptă înverșunată. Dl. Fotiade m-a salutat cu cordialitate și și-a exprimat dorința de a vizita uzina. În timp ce privea muncitorii, ocupați cu munci grele, m-a întrebat despre mediul din care proveneau. Îi venea greu să înțeleagă că tinerele femei care munceau în secția de topitorie fuseseră calificate în școala noastră tehnică. O eficiență organizatorică cum era a noastră nu putea fi întâlnită decât în țările cele mai industrializate. I-am arătat apoi un teanc de noi comenzi pentru piese de schimb și am solicitat materii prime, în special cocs pentru furnale. Mi-a făgăduit că îmi va furniza materialele de care aveam nevoie. Când, însă, am ridicat problema rațiilor de pâine datorate nouă, mi-a răspuns că acest lucru îl depășește.

Dl. Fotiade ne-a cerut apoi creșterea producției de piese de schimb pentru tractoare și de cuie, menționând că necesarul de curele de transmisie va fi furnizat de către guvern și a ordonat să depozităm cu grijă cocsul. A reconfirmat poziția mea ca director, dar l-a menținut pe comisarul Popescu, dându-i drept de veto asupra hotărârilor mele. Disputele în problema politicii legate de fabrică urmau să fie mediate de prefect, iar problemele tehnice de dl. Fotiade. Deși am fost încurajat de raportul dlui Fotiade, totuși am rămas descumpănit pentru faptul că dezgustătorul Popescu, care nu știa nimic despre inginerie sau conducerea unei uzine, putea să-și folosească în continuare poziția pentru a mă hărțui și a-și umple buzunarele fără fund.

În timpul inspecției dlui Fotiade în Turnătorie, am fost abordat de Mihail Danilof, directorul biroului nostru de coordonare a muncii, care m-a informat că influentul director adjunct al departamentului de finanțe din Transnistria, dl. Alexandru Țugui, a sosit la Moghilev având ordinul de a evalua activitățile noastre.

Dl. Fotiade dorea ca eu să încuviințez o mită pretinsă de dl. Țugui drept plată pentru un raport pozitiv. Am refuzat, atrăgându-i atenția să nu se amestece într-o asemenea afacere. Suspectam un complot împotriva lui, căci fusese implicat mai înainte în unele afaceri murdare cu oficialitățile. A doua zi, dl. Danilof a dorit să mă revadă, însă eram ocupat cu dl. Fotiade. I-am solicitat dlui Isidor Pressner, care era însărcinat cu problemele financiare, să reitereze opoziția mea totală față de mită. Danilof, însă, l-a convins pe Pressner să-i dea 20.000 lei (100 dolari S.U.A) pentru a-i plăti lui Țugui.

A doua zi, maiorul Botoroagă ne-a convocat pe Pressner, Danilof și pe mine la jandarmerie. Am trimis un mesager, explicându-i că datorită întâlnirii cu dl. Fotiade sunt împiedicat să vin, însă îi voi trimite pe ceilalți doi. În ziua următoare am aflat că dl. Țugui a raportat comandantului Botoroagă faptul că fusese plătit, iar acesta din urmă l-a arestat imediat și l-a bătut pe dl. Danilof. M-am dus în grabă la jandarmerie, unde mi s-a spus că dl. Danilof a iscălit o depoziție în care afirma că mita fusese autorizată de către Comitetul Evreiesc. Trădarea lui Danilof punea în primejdie întreaga colonie.

I-am cerut ofițerului însărcinat cu cercetarea cazului, un om de treabă și un bun prieten, să-l interogheze pe prizonier în prezența mea. Danilof a fost adus în fața mea și a mărturisit că a acționat împotriva ordinului dat de mine. Când l-am întrebat cum a putut să acționez astfel, el, care

era avocat și avea o funcție de conducere, mi-a replicat că probabil își pierduse firea. L-am rugat pe ofițer să intervină, însă mi-a spus că dl. Țugui părăsise Moghilevul și că fără îndoială îi va raporta incidentul guvernatorului Alexianu. Nu avea altă alternativă decât să informeze Curtea de justiție militară din Tiraspol.

După câteva zile m-a informat că, reacționând la raportul prezentat de dl. Țugui, guvernatorul a ordonat internarea membrilor Comitetului Evreiesc din Moghilev la Vapniarca, un lagăr vestit, în care erau deținuți prizonierii politici evrei. Ordinul de arestare stipula că eu eram scutit de pedeapsă.

Am trimis un curier la București, solicitând un avocat care să vină la Tiraspol. Apoi, am revenit la jandarmerie, rugându-l pe maiorul Botoroagă să nu-i transfere pe deținuți la Vapniarca, înainte ca tribunalul militar să-și fi dat verdictul.

La 11 mai 1943, treisprezece dintre noi ne-am urcat într-un tren, bine păzit, pentru o călătorie de noapte spre Tiraspol. La sosire, Danilof și Pressner au fost întemnițați, iar restul am fost cazați într-o clădire ocupată de aproximativ o sută de comercianți evrei. Nu ne-am întâlnit cu avocatul apărării decât în dimineața procesului. Chemat să depun mărturie, am declarat că atât Danilof, cât și Pressner nu aveau dreptul să vorbească în numele Comitetului Evreiesc sau să aloce sume din fondurile acestuia. Asemenea atribuții erau prerogative ale președintelui și am dezaprobat cu tărie plata în cauză. Am ridicat apoi problema: de ce dl. Țugui m-a ocolit și a solicitat bani dlui Danilof? După ascultarea mărturiilor, inclusiv ale dlui Țugui, tribunalul a deliberat timp de o oră, dând verdictul nevinovăției. Danilof și Pressner ne-au însoțit înapoi la Moghilev.

La sosire am aflat că maiorul Botoroagă ordonase arestarea a patru membri din comitet, care urmau să fie

transferați imediat la Vapniarca. Josnicul comandant de jandarmi nu a considerat achitarea ca motiv suficient pentru a anula ordinele de arestare emise de tribunal. Lupta pentru salvarea lui Mihail Danilof, Isidor Pressner, Jonas Kessler și Josef Laufer avea să fie dusă în timpul mandatului celui de al treilea prefect al Moghilevului, colonelul Constantin Loghin.

3.

LOGHIN CEL GROAZNIC

Ca primă acțiune oficială, colonelul Constantin Loghin a adunat toți funcționarii Prefecturii și i-a întrebat:

„— Aveți aici vreun evreu cu o poziție dominantă?

— Da, i-a răspuns inginerul Popescu. Evreul Jägendorf, directorul Turnătoriei.

— Concediați-l, a ordonat prefectul."

Colonelul Loghin s-a lăudat apoi că va da afară, în cinci minute, orice evreu care va ocupa vreo funcție. Inginerul Popescu a neglijat să-i spună colonelului că ordinul de a mă demite depășea autoritatea prefectului. Turnătoria se afla acum sub jurisdicția departamentului industriilor din Odessa, care mă numise responsabil județean al recent înființatului birou central pentru munca evreilor.

Când dl. Popescu mi-a adus la cunoștință demiterea mea, i-am cerut un ordin scris. El a refuzat și i-a telefonat dlui Fotiade. „Prefectul mi-a ordonat să-l concediez pe inginerul Jägendorf din funcția de director al Turnătoriei și să-l înlocuiesc cu un ucrainean. Cum să îndeplinesc ordinul?" Domnul Fotiade a răspuns: „Nu aprob nici o schimbare în conducerea Turnătoriei. Raportează imediat, în scris, asupra situației. Ce a provocat această intervenție?"

Colonelul Loghin a revocat ordinul de demitere și nu a mai intervenit niciodată în problemele Turnătoriei. Însă comisarul Popescu și-a mai făcut o profesie din a ne cauza multe necazuri. Întrucât nu a reușit să mă înlăture, el a telegrafiat dlui Fotiade, cerând ca toți muncitorii evrei să fie înlocuiți cu ucraineni. Solicitarea sa nu a fost aprobată.

La sfârșitul celei de a doua ierni în Moghilev, m-am hotărât să-mi dau demisia din funcția de președinte al Comitetului, pentru a ameliora relațiile noastre cu maiorul Botoroagă, care era interesat să-și „garnisească" buzunarele și nu putea ajunge la o înțelegere cu mine. L-am ales drept succesor pe dl. Moses Katz, care îl cunoscuse pe comandantul de jandarmi înainte de război. Maiorul Botoroagă a simulat că se opune hotărârii mele, așa că am insistat să am o întrevedere cu colonelul Loghin, cu care nici eu și nici un alt evreu nu vorbise de la sosirea lui. Prefectul m-a primit și mi-a aprobat demisia, pe motivul că Turnătoria mă solicita prea mult pentru a mă mai putea ocupa de problemele evreilor.

Maiorul Botoroagă a cerut și a primit din partea noului comitet o mare sumă de bani pentru protecția noastră, dar a continuat să-i ultragieze pe evrei. În particular, l-am criticat pe Moses Katz pentru dare de mită și neglijarea îndatoririlor, însă am evitat demiterea lui, luând în considerare ce ar fi putut face maiorul Botoroagă drept represalii.

4.

VAPNIARCA

Eșuând în încercarea de a-i elibera pe cei patru prieteni de la Vapniarca, i-am scris guvernatorului Alexianu următoarea scrisoare, la 3 iulie 1943:

„...S-a scurs mai bine de o lună de zile de când membri ai comitetului meu... au fost trimiși la Vapniarca în urma denunțului făcut de dl. Țugui...

În calitate de președinte al Comitetului Evreiesc și prin urmare responsabil pentru toate hotărârile acestuia, absolvirea mea de pedeapsă dă impresia falsă că i-am sacrificat pe ceilalți pentru a mă salva pe mine, ceea ce mă pune într-o lumină neplăcută. Ordinul de a trimite acei oameni la Vapniarca a precedat verdictul dat de Curtea de Justiție Militară din Tiraspol, care a achitat pe acuzați, stabilind că dl. Țugui a cerut mită, amenințând că altfel vă va trimite un raport negativ. Având în vedere situația prezentă, vă rog respectuos, domnule Guvernator, să reexaminați acest caz și să permiteți reîntoarcerea acestor oameni la familiile lor din Moghilev. Afirm că acești patru oameni au fost de la început colaboratori credincioși, muncind zi și noapte pentru a obține rezultatele cu care ne prezentăm acum. Aportul lor îmi lipsește. Dacă nu veți putea să-mi aprobați cererea, atunci vă rog politicos și respectuos să mă trimiteți în locul lor la Vapniarca".

Cei patru au fost eliberați după o lună de zile. La revenirea în Moghilev, dr. Jonas Kessler m-a informat că aproximativ un sfert dintre cei aflați în închisoarea din

Vapniarca sufereau de paralizie, deoarece fuseseră hrăniți cu un soi de mazăre otrăvitoare*. Funcționarii închisorii nu distribuiau nici un fel de medicamente pentru a alina durerile acute ale victimelor.

La 13 octombrie 1943, un delegat din Vapniarca mi-a adus o scrisoare iscălită de dl. Paul Donath, în care eram informat că în următoarele zile închisoarea lagărului urma să fie mutată în județul Oceacov. Transferul ar periclita viața tuturor celor care erau prea bolnavi pentru a călători. Scrisoarea se încheia cu un apel la ajutor: „Credem că nu sunteți indiferent față de soarta noastră".

Am promis ajutor, însă nu găseam nici o soluție. Atunci, s-a produs un miracol. Primarul din Moghilev, căpitanul Nicolae Botta, mi-a făcut o vizită la întoarcerea dintr-o călătorie prin Transnistria, unde se întâlnise cu un vechi prieten căruia i-a fost încredințată conducerea închisorii Vapniarca. Dl. Botta a sugerat ca prietenul său, colonelul Sabin Motora**, bărbat cu un caracter excepțional, să solicite postul de prefect în Moghilev. L-am rugat pe dl. Botta să-i telegrafieze prietenului său imediat, pentru a-l convinge să accepte numirea în calitate de comandant al lagărului din Vapniarca.

A doua zi dl. Botta mi-a comunicat că colonelul Motora a fost de acord. I-am mulțumit primarului și l-am rugat să fixeze o întâlnire între mine și colonelul Motora la Turnătorie sâmbăta următoare.

---

* Mazăre furajeră care, introdusă în alimentația umană, cauzează paralizia membrelor inferioare.

** Colonelul Sabin Motora a fost recunoscut de către Institutul Yad Vashem ca „drept al popoarelor" pentru faptul că a salvat numeroși evrei deportați în Transnistria. El a refuzat să predea, în primăvara anului 1944, pe deținuții evrei de la Vapniarca hitleriștilor și i-a readus în țară.

La ora fixată, un automobil a tras în curtea fabricii și din el a coborât un colonel român chipeș, decorat cu ordine germane. A cerut să i se repare mașina și, potrivit planului, i s-a spus de către șeful secției de reparații auto că va trebui să vorbească cu inginerul Jägendorf în biroul conducerii Turnătoriei. Nimeni nu a cunoscut scopul vizitei sale.

L-am informat pe colonel că transferarea lagărului la Oceacov va avea drept rezultat moartea a sute de prizonieri paralizați. Onorându-și buna sa reputație, colonelul Motora a fost de acord să se opună planului de strămutare. L-am întrebat apoi dacă dl. Paul Donath, conducătorul evreilor din Vapniarca, ar putea veni să mă întâlnească la Moghilev.

„Știi, inginere Jägendorf, mi-a spus el, nu pot elibera autorizații de călătorie pentru prizonierii politici".

Recunoscând acest lucru, i-am sugerat un plan:

„Nu putem să vă reparăm mașina astăzi, dar dacă o veți trimite înapoi mâine dimineața, vom face acest lucru până luni. Vreți să-i dați ordin dlui Donath să aducă mașina, sub escortă, mâine dimineață? Voi avea nevoie de el câteva zile, exact perioada necesară reparației". Colonelul a acceptat planul.

A doua zi dimineața, la orele 10,00, dl. Donath a sosit în biroul meu, cerându-mi să-i dau explicații. I-am destăinuit că colonelul Motora devenise comandant în Vapniarca. El m-a privit neîncrezător și mi-a spus: „Acesta este un vis". Am vorbit timp de câteva ore apoi am scris scrisori la București, informând legăturile noastre secrete despre situația din lagărul-închisoare. Ordinul de strămutare a fost anulat și cei mai mulți prizonieri din Vapniarca au supraviețuit războiului sub protecția colonelului Sabin Motora.

5.

FILDERMAN LA MOGHILEV

Un eveniment zguduitor a avut loc la 1 iunie 1943. Dr. Wilhelm Filderman, cel mai influent evreu din întreaga Românie, bărbatul spre care priveam cu toții în speranța salvării, a sosit la Moghilev ca deportat. În acest lucru vedeam semnul că vom urma cu toții drumul trasat de Hitler și Antonescu.

Dr. Filderman, avocat și vechi conducător al evreilor, și-a început ilustra sa carieră atunci când ne-a reprezentat la Versailles, imediat după primul război mondial. A făcut front comun cu reprezentantul Statelor Unite, Louis Brandeis, cerând ca România să acorde cetățenie deplină evreilor.

Dr. Filderman a prezidat Uniunea Comunităților Evreiești din România până în decembrie 1941, când regimul antonescian a scos organizația în afara legii, înlocuind-o mai târziu, cu Centrala Evreilor. Nedescurajat de înlăturarea sa, dr. Filderman a protestat în continuare împotriva nedreptăților antisemite ale dictaturii militare. Guvernul român a tolerat intervențiile veteranului conducător al evreilor, însă opoziția sa puternică de a sili pe evrei să contribuie cu patru miliarde de lei l-a înfuriat atât de mult pe Antonescu, încât dictatorul l-a exilat pe dr. Filderman în Transnistria.

Acum, marele conducător al evreilor din România și soția sa se aflau în Moghilev. M-am gândit să merg la jandarmerie pentru a obține o întâlnire cu dr. Filderman, însă în cele din urmă m-am hotărât să nu-i dau maiorului

Botoroagă satisfacția de a mă refuza. În schimb, l-am trimis pe dr. Jonas Kessler să-l informeze pe dr. Filderman, care era foarte bolnav, că Hilda și cu mine ne preocupăm ca dânsul să fie îngrijit.

A doua zi dimineață, dr. Pokorny, un prieten român care conducea o fabrică de zahăr în apropiere, a venit să mă vadă la Turnătorie.

„Dle Jägendorf, mi-a spus el, să ai mare grijă de dr. Filderman. Se plănuiește ceva împotriva lui.

— La ce te referi? Ce vrei să spui?

— Chiar acum vin de la jandarmerie, unde l-am auzit pe maiorul Botoroagă întrebând un medic tânăr care ar fi calea cea mai rapidă de a-l trimite pe Filderman în ceruri. Medicul i-a răspuns: „Internați-l în spital și restul lăsați pe mine". Botoroagă a răspuns că are ordine stricte să-l trimită pe Filderman într-un ghetou. Au lăsat problema nerezolvată".

Am găsit pentru familia Filderman o cameră peste drum de casa mea. Când ne-am întâlnit, l-am sfătuit să servească toate mesele la noi și să nu accepte alimente sau băutură de la nimeni. Am desemnat pe cei mai buni medici pe care i-am avut ca să-l îngrijească pe dr. Filderman și am pus pe un evreu santinelă la ușa lui, timp de douăzeci și patru de ore din douăzeci și patru.

După câteva zile, un ofițer german mi-a înmânat un exemplar dintr-un ziar berlinez care conținea un editorial intitulat „Der Jüde Filderman" (evreul Filderman), aplaudând deportarea bărbatului care făcea „politică evreiască" în România. Naziștii nu au făcut nici un secret din dorința lor de a-l reduce, pentru totodeauna, la tăcere pe sincerul conducător al evreilor.

Într-o seară, se făcuse târziu, în timp ce însoțeam familia Filderman spre casa lor, după o întâlnire în apartamentul

nostru, am observat o patrulă germană ieșind din camera lor. Intrușii s-au apropiat de noi și m-au întrebat:

„Ești Filderman?

— Nu, am răspuns.

— Atunci cine ești și ce faci la această oră pe stradă?

— Sunt inginerul Jägendorf, directorul Turnătoriei. Sunt liber de a fi oriunde în Moghilev și la orice oră. În acest moment, merg să inspectez schimbul de noapte, dacă ne permiteți!"

Am plecat mai departe.

În ziua următoare, l-am vizitat pe comandantul german pentru a protesta împotriva incidentului. El mi-a făgăduit că așa ceva nu se va mai întâmpla și așa a fost. Când am sosit la Turnătorie, dr. Filderman mi-a spus că generalul Constantin Vasiliu, conducătorul Poliției Române, l-a asigurat că șederea lui în Moghilev nu va dura mai mult de trei luni de zile.

Dr. Filderman a activat cu dăruire, analizând instrucțiunile noastre și primind vizitatori. El a sfătuit Comitetul nostru în toate problemele, de la aspectele financiare la procesul de educație, făgăduind să-și intensifice eforturile de a ne ajuta după revenirea sa în România. El și-a ținut promisiunea.

6.

DINCOLO DE BUG

Pe la mijlocul lunii octombrie 1943 am aflat că un evreu sosit recent în Moghilev dintr-un lagăr de peste Bug încerca să mă întâlnească. El era însoțit de un ofițer german. I-am dat instrucțiuni dr. Kessler să facă cercetări în legătură cu evreul în cauză. El mi-a raportat prompt că Nathan Segall, din Cernăuți, avea o reputație excelentă și era demn de încredere. L-am invitat pe dl. Segall la Turnătorie și i-am ascultat relatarea:

„La 18 august 1942, la orele 6,30 dimineața, lagărul Ladijin din județul Tulcin a fost înconjurat de trupe SS și de miliția lituaniană sub comanda Obersturmführerului SS Cristoffel și a Oberscharführerului SS Maass. Grupul nostru, pe care îl conduceam, număra 400 de suflete.

Dimineața ei au început să facă o selecție arbitrară a deportaților, fără a ține cont de vârsta sau de condiția lor fizică. Eu, soția mea și cele două fiice am fost selecționați să rămânem, în timp ce cumnata mea, văduvă, cu cei doi fii ai ei au trebuit să plece. Am hotărât să ne evacuăm cu întreaga familie.

Ni s-au dat doar 30 de minute pentru împachetare. În timp ce ne cățăram în camioane, paznicii ne băteau cu bicele. Ajunși pe malul râului Bug, lucrurile de valoare ne-au fost confiscate. Copiii și femeile au traversat râul pe pod, iar bărbații au trebuit să înoate. Din fericire, nimeni nu s-a înecat. Pe malul celălalt, poliția germană ne-a cerut toți banii. După aceea am fost împărțiți în grupuri mici și

dispersați, fiind transportați cu camionul la Mihailovca, Crasnopolka, Terasivka și Ivangorod.

Grupul nostru a fost dus într-un grajd de cai din Mihailovca, lung de aproximativ 50 de metri, deja ocupat de câteva sute de evrei ucraineni, care nu mai aveau înfățișare umană. I-am cerut sergentului Kiesel să ne separe de acești evrei, deoarece mai aveam încă hainele curate. Acesta ne-a dat voie să ridicăm o tabără într-o curte înconjurată cu sârmă ghimpată. În ziua următoare, la ora 6 dimineața, am fost repartizați la construcția unei șosele. Comandantul german al lagărului m-a numit șeful grupului de evrei. În această funcție am avut ocazia să intru în legătură cu câțiva germani care aparțineau organizației Todt. La aceștia am găsit căldură și înțelegere. Am dormit sub cerul liber până când a fost disponibil un al doilea grajd care avea să devină locuința noastră pentru următoarele trei luni.

În cea de a doua sau a treia zi, grupul nostru a fost pus sub paza unui soldat care putea dispune de noi după cum dorea. El ne-a întâmpinat împușcând doi bărbați mai în vârstă, pe M. Seodner și C. Zuker. Mai târziu, profesorul de matematică M. Kirmayer și alți câțiva au avut aceeași soartă.

În a doua duminică a șederii noastre acolo, pe la orele 8,30 dimineața și-au făcut apariția SS-iștii, care au ordonat tuturor evreilor să se adune în curte cu bagaje și să declare lucrurile de valoare. De frica morții, cei mai mulți și-au predat tot ceea ce posedau: pantofi, blănuri, haine, săpun, privind neputincioși cum le erau luate ultimele lor bunuri pământești.

Gărzile lituaniene împușcau cu regularitate 10 până la 15 muncitori evrei, în fiecare săptămână. Viața umană nu avea nici o valoare pentru acei țărani primitivi. Ei împușcau un evreu pentru bocancii pe care îi purta sau pentru un dinte îmbrăcat în aur. Rareori se putea vedea un cadavru îmbrăcat.

Fiecare cuvânt rostit de către lituanieni era un blestem sau o amenințare: „Adu-ți aminte, evreule, că dacă vei denunța cuiva ce se întâmplă aici, ia-ți adio de la viață".

După patru săptămâni, într-o dimineață, șaizeci de oameni au fost aliniați și împușcați. Acțiuni similare aveau ca rezultat uneori pierderea a o sută de vieți și alteori a cincizeci.

În noaptea de 3 noiembrie 1942, ne-am trezit acoperiți de un strat de zăpadă. Unii dintre oamenii noștri aveau tifos, însă au tăinuit SS-iștilor acest lucru, pentru a evita alte asasinate. Masacrele au încetat din noiembrie 1942 și până în martie 1943, când au fost reluate odată cu sosirea Oberscharführerului SS Maas, care a ordonat victimelor să-și sape propriile morminte".

După ce și-a terminat istorisirea, dl. Segall mi-a cerut ajutorul. Întrucât în drumul său de întoarcere urma să treacă prin Tulcin, i-am spus dlui Segall să-l viziteze pe colonelul Năsturaș și să-i relateze exact soarta care-i așteaptă pe evreii trimiși dincolo de râul Bug. A procedat întocmai și prefectul i-a oferit adăpost, însă dl. Segall a refuzat, preferând să se reîntoarcă la soția și cele două fiice ale sale care rămăseseră în lagărul german.

Colonelul Năsturaș mi-a spus că nu avea nici o autoritate să solicite întoarcerea evreilor din partea Bugului ocupată de germani fără a avea un ordin scris de la București, fie că era autentic sau falsificat. I-am scris dr. Filderman cerându-i de urgență documentele necesare dar nu am primit nimic.

7.

ODESSA

Guvernul a hotărât să exploateze o mare mlaștină de turbă din județul Tulcin pentru a fabrica brichete de încălzit. Inginerul Popescu și cu mine am fost chemați la Odessa de dl. Fotiade, pentru a discuta planurile privind fabricarea aparaturii necesare pentru desecare. După ce ni s-a făcut o primire cordială, am prezentat planul și datele propuse pentru livrarea acestei aparaturi. Inginerul Popescu a contestat programul, insistând că Turnătoria ar putea începe livrarea la un termen mai apropiat. Atunci, l-am luat în derâdere pe comisar pentru ignoranța sa în problema pe care o discutam și în general pentru incapacitatea sa în calitate de manager al fabricii. Dl. Fotiade a aprobat termenele propuse de mine.

În timpul ședерii în Odessa, l-am vizitat pe colonelul Mihail P. Iliescu, inspector șef al jandarmeriei, pentru a reînnoi relațiile dintre noi. Am folosit această ocazie și pentru a obține medicamentele cerute de farmacistul Turnătoriei. Deși mi s-a permis accesul deplin în acest frumos oraș portuar al Mării Negre, am preferat să rămân cu un grup de meșteșugari evrei care lucrau într-un mic ghetou. Înainte de ocupare, Odessa fusese un centru evreiesc înfloritor, cel mai mare din Uniunea Sovietică.

Imediat după revenirea la Moghilev am început să facem schițele pentru cuptoarele adaptate încălzirii cu brichete de turbă. Am folosit această ocazie pentru a mai spori cu încă 300 de tineri ucenici forța de muncă a Turnătoriei.

Din nefericire, am primit ordin să trimitem brigăzi de evrei care să muncească în mlaștinile de turbă de la Tulcin. Numai cu eforturi mari am recuperat acești oameni, care s-au reîntors mai mult morți decât vii, deoarece fuseseră nevoiți să smulgă turba cu mâinile, stând în apele mlăștinoase și reci.

Pentru germani războiul se desfășura în condiții proaste. Se simțea deja o tensiune printre oficialitățile militare din Moghilev. Comanda mare din partea fabricii de turbă din Tulcin a fost anulată pe neașteptate. Autoritățile din Odessa ne-au dat instrucțiuni să începem demontarea anumitor fabrici și ateliere din Moghilev în vederea transportării utilajelor în România. Antonescu punea capăt sistemului nostru de ajutorare.

I-am scris dr. Filderman, recomandându-i ca specialiștii noștri să fie transferați în România, însă fără nici un rezultat.

La 20 decembrie 1943, evreii deportați din Dorohoi au primit ordine de repatriere, dându-ne speranța că în curând ne va veni și nouă rândul. Cu toate acestea, ne temeam că germanii ne vor lichida mai întâi și apoi se vor retrage.

Comentarii la partea a şasea

PRIMĂVARA—VARA, 1943

Iniţial, deportaţii din Moghilev au văzut în deportarea lui Filderman un semn rău însă implicarea lui directă în problemele coloniei şi posibilitatea de a-l aborda în mod nemijlocit i-au liniştit pe oameni, iar repatrierea lui, la sfârşitul lui august 1943, le-a dat noi speranţe.

Cam prin luna mai 1943, cea de a doua epidemie de tifos din Moghilev a fost pusă sub control; în cele trei orfelinate nu s-a mai raportat nici un singur deces. După ce a realizat aceste obiective, Jägendorf l-a instalat pe Moses Katz, un inginer, în fruntea Comitetului Evreiesc, care devenise între timp sinonim cu biroul judeţean al forţelor de muncă. Katz a refuzat să fie tutelat de predecesorul său, ceea ce a dus la o luptă acerbă pentru putere, privind controlul distribuirii ajutoarelor în judeţ. Katz a argumentat că această funcţie aparţine biroului forţelor de muncă, pe când Jägendorf insista că el fusese cel însărcinat să îndeplinească această misiune de către Centrala Evreiască. Drept represalii, Katz s-a plâns autorităţilor că Jägendorf a umflat numărul muncitorilor din Turnătorie; Jägendorf s-a răzbunat încercând să pună mâna pe ateliere. În septembrie 1943, un sprijinitor al lui Jägendorf, care a semnat cu pseudonimul „Dorel" i-a adresat o scrisoare lui Filderman cerând demiterea lui Moses Katz. El recomanda ca toate ajutoarele venite de la Bucureşti să fie administrate de Siegfried Jägendorf, care, „după cum ştiţi este ambiţios şi vânează onoruri, însă are trei virtuţi: dreptate, obiectivitate şi energie — toate indispensabile pentru aceste timpuri zbuciumate".

Jägendorf a dus o luptă îndelungată şi aprigă împotriva paznicului guvernamental din Turnătorie, inginerul Eugen Popescu, un român care a conspirat împotriva lui Jägendorf, încercând să-l înlăture şi să înlocuiască muncitorii evrei cu muncitorii creştini ucraineni. La 26 martie 1943, Jägendorf îl informa pe prefectul Năsturaş că Popescu nu

a făcut nimic pentru a-i împiedica pe muncitorii ucraineni să fure și să facă acte de sabotaj. A doua zi Jägendorf a mai făcut încă un raport confidențial, acuzându-l pe Popescu că fură combustibil, că ocolește biroul forțelor de muncă, angajând ucraineni necalificați și că înmagazinează cantități mari de petrol fără măsurile de precauție necesare. La 25 iulie 1943, Jägendorf îi scria directorului industriilor, Ion Fotiade:

„În pofida ordinului dvs., el (Popescu) nu și-a schimbat comportamentul, insultându-mă mereu, spunându-mi: „Ești un nimeni; ești evreul Jägendorf, iar eu sunt guvernul. Te pot trimite oricând în lagăr. Voi da ordin jandarmilor să te aresteze pentru sabotaj. Când intru în biroul tău, tu trebuie să te ridici. Te voi da afară din birou". Acest lucru s-a întâmplat astăzi în fața a șapte muncitori. Din această pricină vă spun că Popescu și cu mine nu putem coexista. Atitudinea sa distruge această fabrică pentru care mi-am sacrificat sănătatea. Prin urmare, vă solicit să cereți demisia mea din funcția de director al fabricii".

Fotiade a refuzat să ceară demisia lui Jägendorf, dar nici nu l-a demis pe Popescu, ai cărui prieteni influenți l-ar fi putut duce (pe Fotiade) în fața Curții Marțiale pentru că a preferat un evreu în locul unui creștin. În timpul acestei dispute pentru supremație în fabrică, la Moghilev a sosit cel de-al treilea prefect, colonelul Constantin Loghin, care, ca prim act public, a anunțat demiterea lui Jägendorf. Bravada afișată de prefect a lovit pe neașteptate. Schema de reorganizare propusă de Jägendorf a transferat controlul administrativ al Turnătoriei de la prefectura județeană în mâinile guvernului provincial de la Odessa. Dacă Jägendorf nu ar fi reușit să ia aceste măsuri defensive, Loghin și Botoroagă ar fi putut cu ușurință pune mâna pe putere, înlăturându-l pe Jägendorf din funcția de director al Turnătoriei și eliminând muncitorii evrei care reconstruiseră întreprinderile orașului administrate de stat.

După război, Jägendorf a avut ultimul cuvânt în lupta cu Eugen Popescu. Într-o declarație depusă sub jurământ la Tribunalul Poporului, el a afirmat că fostul comisar guvernamental a torturat pe muncitorii evrei și ucraineni, că a furat 500.000 lei (2.500 dolari S.U.A) de la Natan Klipeer atunci când a servit drept curier între București și Moghilev, că a jefuit magazia Turnătoriei în urma retragerii armatei române și că s-a dedat la șantaj.

În repetate rânduri, autoritățile române s-au plâns că Jägendorf a angajat în turnătorie prea mulți evrei. La 13 iulie 1943, de exemplu, maiorul Botoroagă, al treilea comandant al jandarmeriei, i-a trimis o

notă aspră inginerului: „Ți-am cerut să nu mai angajezi muncitori în Turnătorie. Acest lucru constituie un paravan și nu-mi place". După trei zile, Jägendorf i-a răspuns că au fost angajați doar câțiva solicitanți, justificând mărirea personalului cu creșterea productivității fabricii. Apoi, Jägendorf a adăugat: „Vă cer să-i pedepsiți pe acei informatori care vă dau informații false... V-am relatat faptele, însă vă cer să trimiteți o comisie care să cerceteze adevărul și să-i pedepsească pe cei care vor să ponegrească comitetul." Dacă comandantul ar fi luat în serios cacialmaua, el ar fi putut descoperi că în secția de strungărie, de exemplu, din 130 de muncitori, doar 10 erau calificați, restul fiind ucenici, unii abia împlinind vârsta de 13 ani.

Maiorul Botoroagă a preferat să vâneze pe evreii mult mai vulnerabili din Moghilev și care nu aparțineau Turnătoriei, obligându-i să lucreze în batalioane de muncă forțată din mine, păduri, mlaștini și alte locuri primejdioase. De exemplu, în prima zi a lunii mai 1943, un număr de 1.555 de evrei din ghetoul din Moghilev au fost selectați să-i ajute pe germani la construirea unui pod peste râul Bug. Prefectul Loghin a cerut în mod expres ca batalionul să includă intelectualii din ghetou. Evreii lucrau câte 14—15 ore zilnic, având drept hrană un blid de supă și 200 de grame de pâine. Germanii au descalificat 500 de oameni ca inapți pentru muncă și au propus readucerea lor la Moghilev. Maiorul Botoroagă s-a opus să-i primească înapoi, însă și-a schimbat atitudinea după ce a primit o piatră prețioasă în valoare de 500.000 lei (2.500 dolari S.U.A). Muncitorii „inapți" nu au mai ajuns niciodată la Moghilev; comandantul de jandarmi a schimbat ruta, trimițându-i la Trihati, un lagăr din partea de sud-est a Transnistriei, departe de familiile lor.

Partea a șaptea

1944—1946

1.

RĂMAS BUN, MOGHILEV

La 2 martie 1944, maiorul Botoroagă mi-a înmânat o telegramă de la București prin care mi se ordona să mă reîntorc cu Hilda la Rădăuți. Maiorul mi-a spus să încep pregătirile de plecare și să-l informez îndată ce suntem gata. Maiorul Botoroagă deținea puterea de a ne evacua cu forța; de fapt, aceasta îi era și datoria. Acțiunea de repatriere fusese inițiată de dr. Filderman.

Am revenit la birou, unde m-am întâlnit cu dr. Hillel Brender, dr. Jonas Kessler și David Renert. Ei au considerat vestea ca pe un adevărat miracol, mai ales dacă ne gândeam la periçolul crescând reprezentat de trupele naziste în retragere, care se îndreptau spre noi.

„Am avut destule necazuri cu puținii germani de aici", mi-a spus unul dintre ei. „Imaginează-ți ce se va întâmpla cu noi când trupele lor în retragere vor străbate orașele. Pleacă și ocupă-te de cauza noastră la București. Poate că vei avea mai mult noroc acolo". Cu toții au fost de acord să părăsesc Moghilevul.

Au trecut câteva zile și încă nu fixasem data plecării. În cele din urmă, maiorul Botoroagă m-a convocat și mi-a spus: „Trebuie să pleci mâine dimineață. Escorta se va întâlni cu tine și cu familia ta la ora 6 dimineața".

Am plecat acasă și am început să-mi împachetez lucrurile. Sute de oameni s-au adunat în curte pentru a-mi ura drum bun. Dl. Fred Șaraga, reprezentantul

Centralei Evreilor, care se găsea la Moghilev, ne-a plătit biletele de tren*.

Dimineața ne-am dus în tăcere la gară, însoțiți fiind de o mulțime de oameni. Am simțit o mare tristețe și vinovăție că părăsesc toți acești oameni. În timp ce trenul ieșea din gară și se îndrepta spre podul cel nou, cei rămași pe peron ne făceau semn cu mâna. M-am întors cu gândul la sosirea noastră aici și la toate prin câte am trecut împreună, iar acum le spuneam rămas bun exact în momentul în care urmau să primească cea mai grea lovitură: venirea armatei germane. Paula Schärf a scris o poezie de rămas bun:

Mai mult de doi ani au trecut
De când întunecatele forțe ale destinului
Ne-au smuls din familia omului,
Și casele ne-au rămas goale.

Durerea sumbră și necazul amarnic
Ne-au însoțit de atunci
Am stat paralizați în fața Nistrului
Iar stomacurile noastre au rămas goale.

Atunci ai venit, bărbat al curajului,
Ne-ai dat o Turnătorie, un adăpost.
Ne-ai eliberat de năpastă și mâhnire,
Mândria noastră restabilind.

Am stat fermi, nezdrobiți,
Ființe umane din nou.
Ne-au exilat și ne-au bătut
Dar cinstea tu ne-ai apărat-o.

* În carte este reprodus documentul „Act de legitimație și călătorie nr. 7" eliberat de Legiunea de Jandarmi Moghilev.

Acum ne spui rămas bun
Celor legați de tine
Prin chinuri și triumf.
Însă speranțele noastre dăinuie în tine.

Nu uita că moartea se apropie;
Suntem abandonați, pierduți.
Să nu-ți încalci credința pe care ai jurat,
Și ia-ne și pe noi curând.

M-au considerat ei oare un trădător? Speram că ei erau conștienți de faptul că hotărârea mea de a pleca era în interesul lor, că nu i-aș fi abandonat niciodată pentru a-mi salva propria piele. Trenul se mișca încet peste râu, apele erau acum liniștite.

2.

BUCOVINA, BOTOȘANI, BUCUREȘTI

După o călătorie de douăzeci și patru de ore, am sosit la Cernăuți. Cei doi jandarmi care ne escortau ne-au permis un răgaz de două zile în acest oraș în care trăisem pe vremuri. Ei au păzit lucrurile, în timp ce doamna Jägendorf și cu mine am trecut povârnișul dealului de lângă gară spre oraș. Soția mea bolnavă, care stătuse mare parte din timp în pat

la Moghilev, abia putea să umble. În cele din urmă, am ajuns la casa unui prieten drag. Ne-a îmbrățișat din tot sufletul. În sfârșit, puteam și noi să dormim într-un pat adevărat și să servim o masă bună. Vestea prezenței noastre în Cernăuți s-a răspândit cu repeziciune. Oamenii veneau zi și noapte pentru a întreba despre cei dragi, rămași în Transnistria.

La ora stabilită anterior, ne-am întâlnit cu escorta, la gară, pentru a parcurge ultimii 60 de km până la Rădăuți. Înainte de sosirea noastră, puținii evrei care mai rămăseseră în oraș, știind că nu aveam bani, ne-au pregătit o cameră, primindu-ne cu ospitalitate atât pe noi, cât și escorta noastră. Dimineața am fost predați șefului poliției din Rădăuți, care ne-a primit cu amabilitate.

Rădăuți, orașul natal al soției mele, avea o populație de aproximativ 25.000 de oameni. Ca tânăr inginer, angajat la Siemens-Schuckert, lucrasem în prima uzină electrică din localitate. Orașul Rădăuți se bucura de reputație internațională datorită cailor de rasă crescuți de dl. Ion Larionescu, prietenul meu neevreu, care ne-a ajutat făcând o comandă de sobe la Turnătorie. Mai târziu însă, el a fost trimis la închisoare pentru că a ajutat și alți evrei din Transnistria.

Îndată după sosirea noastră, oamenii au început să se evacueze, semn că Armata Roșie spărsese liniile germane. La sfatul unor prieteni „am dispărut" la țară, unde am găsit adăpost în casa unui țăran. Am venit la Rădăuți după ce am aflat că rușii ocupaseră orașul.

Un ofițer sovietic mi-a cerut să-i recomand o persoană pentru postul de prefect al orașului Rădăuți. L-am propus pe Ion Larionescu, care fusese eliberat din închisoare. Dl. Larionescu a devenit noul prefect și m-a solicitat să-i devin consilier. Hilda și cu mine ne-am mutat la Prefectură.

După câteva zile, în oraș a sosit o delegație a partizanilor ruși care, după ce mi-au mulțumit pentru ajutorul pe

care li l-am acordat la Moghilev, au relatat că, la zece zile după plecarea mea, germanii s-au retras în forță prin Moghilev peste Nistru, aruncând în aer podul, chiar înainte de trecerea tuturor unităților militare. Evreii, mi-au relatat ei, au avut grijă de germanii rătăciți și au capturat trenuri întregi cu alimente și alte provizii. Spre marea mea bucurie și ușurare, ei au povestit că toți evreii din Moghilev fuseseră eliberați. Am aflat apoi că acest lucru nu era adevărat. Rușii au reținut mulți dintre muncitorii Turnătoriei, precum și alți evrei deportați.

Armata germană s-a retras, formând un front la 15 km sud de Rădăuți. După câteva săptămâni, înainte ca sovieticii să-și reia ofensiva, întreaga populație a orașului a fost evacuată la Siret, o localitate aflată la aproximativ 15 km nord de Rădăuți. La reîntoarcerea noastră în oraș, comandantul rus a propus să ocup un post important la Prefectură. Nu aparținusem niciodată vreunui partid politic și nu doream să încep acum. Hilda era bolnavă și obosită. Singura noastră dorință era să facem rost de o cameră cu un pat și o baie bună, pentru a ne întrema după toți acești ani inumani. Nevoile noastre nu au însemnat mare lucru pentru sovietici, care mi-au ordonat să repun în funcțiune uzina electrică și uzina de apă din Rădăuți.

După ce mi-am îndeplinit sarcina, i-am scris lui Goldhammer, un vechi prieten din orașul industrial Botoșani, rugându-l să mă ajute să găsesc o cameră cu baie. La sosire, dr. Goldhammer m-a condus la un conac cu 15 camere, înconjurat de o grădină cu flori. „Proprietatea îți stă la dispoziție", mi-a zis el. „A aparținut unui moșier și bancher român care a fugit la București". După câteva zile, Hilda și cu mine ne-am fixat domiciliul în această casă splendidă.

Am aflat că un grup de copii orfani din Moghilev au fost plasați la Botoșani. Copiii ne-au întâmpinat cu mare

emoție. Am mai întâlnit supraviețuitori din lagărul de la Vapniarca. Ei mi-au relatat despre colonelul Motora, care s-a împotrivit planului german de a executa pe toți deținuții. Am mai întâlnit și alți vechi prieteni și astfel am început să ne relaxăm.

După alte câteva zile dr. Goldhammer și prefectul și-au făcut apariția la conac. Când i-am întrebat cărui fapt se datorează onoarea de a mă vizita, ei mi-au solicitat să devin primar.

„Sunt inginer și nu administrator", le-am răspuns, refuzând oferta. Însă nici un argument nu l-a convins pe prefect că nu aș fi capabil să îndeplinesc funcția oferită. Comandantul rus a sprijinit strădania prefectului de a accepta propunerea și astfel, a doua zi, am depus jurământul în funcția de primar al orașului Botoșani, primul primar evreu al acestei localități.

La scurt timp am aflat că singura uzină electrică din regiune fusese demontată în vederea transportării ei în Uniunea Sovietică. Am alergat de la o autoritate rusească la alta, explicându-le că nu aveam altă sursă alternativă de curent electric. Protestele mele nu au fost luate în considerare. În cele din urmă, l-am convins pe inginerul rus însărcinat cu operațiile de demontare să-mi cedeze câteva componente esențiale pentru a putea reconstrui sistemul.

M-am deplasat la București pentru a-mi oferi serviciile drului. Filderman, care se zbătea să rezolve problemele evreilor refugiați și am folosit ocazia pentru a găsi un apartament în capitală. În octombrie 1944, mi-am dat demisia din funcția de primar al orașului Botoșani și ne-am mutat la București. Apartamentul nostru, scutit de chirie, se afla pe str. Puțul de Piatră nr. 4, unde mai locuiau primarul și un general rus. Am fost nevoiți să împrumutăm bani de la prieteni pentru a acoperi cheltuielile impuse de mutarea

noastră și onorariile medicilor pentru dna Jägendorf. Totodată, am refuzat orice oferte de serviciu, temându-mă ca nu cumva acest lucru să întârzie emigrarea noastră. Am luat legătura cu copiii noștri din America, solicitându-le să ne trimită bani și să rezolve problema vizelor.

Scrisorile din partea foștilor deportați soseau în număr mare. Am primit vești proaste de la Moghilev. Mulți dintre muncitorii Turnătoriei fuseseră recrutați în Armata Roșie. Familiile lor îmi cereau să fac intervenții. Deportații care au revenit în România au depus dosare pentru recuperarea caselor și a proprietăților confiscate prin legile de „românizare". Intervențiile pe care le-am făcut pe lângă diferiți ofițeri superiori ruși privind retrocedarea proprietăților aparținând evreilor, ca proprietari de drept au eșuat. Nu era vorba de proprietăți evreiești ci românești, susțineau ei, nesocotind explicațiile pe care le dădeam cu privire la modul în care acestea trecuseră dintr-o mână în alta.

Joint-ul a făcut un lucru excelent ajutorându-i pe evreii repatriați. Mi-am concentrat eforturile încercând să asigur eliberarea evreilor prinși de evenimente în Transnistria și în Cernăuți, teritorii pe care Stalin le-a revendicat ca fiind sovietice. Armata Roșie a instaurat un control sever la graniță, nepermițând nimănui să treacă în România fără o autorizație corespunzătoare de la Moscova. Sclavia evreilor exilați din Transnistria va continua și după căderea celui de al treilea Reich.

3.

TRIBUNALUL POPORULUI

Toate oficialitățile românești care au avut diferite servicii în Transnistria au fost suspectate de crime de război de către Tribunalul Poporului. Câteva dintre ele mi-au solicitat scrisori care să ateste eforturile lor umanitare față de deportați. Am pus la dispoziția Tribunalului depoziții, bazându-mi declarațiile pe arhivele Comitetului Evreiesc, pe care le luasem la plecarea mea din Moghilev. Mulți dintre criminali, inclusiv Constantin Loghin, Gheorghe Botoroagă și Romeo Orășanu au fost condamnați la închisoare pe douăzeci de ani sau pe viață. Procesele au dat în vileag atrocitățile comise în diferite județe din Transnistria.

Bunul nostru prieten de la prefectura Moghilev, dl. Gheorghe Fuciu a fost arestat la Brașov. El deținea o scrisoare în care îmi exprimam recunoștința pentru tot ceea ce făcuse pentru a ne ajuta. Completul de anchetă a trimis scrisoarea poliției din București spre autentificare. La secția de poliție, după ce am confirmat că am iscălit scrisoarea, am făcut următoarea declarație:

„... L-am întâlnit pe dl. Fuciu la scurt timp după sosirea noastră în Moghilev. Întrucât întreaga industrie a fost administrată de dl. Fuciu, el a avut o mare influență în reținerea noastră la Moghilev. În fapt, prin această acțiune au fost salvați zece mii de evrei care, altfel, ar fi fost izgoniți peste râul Bug și uciși. Dl. Fuciu a fost unul dintre puținii oameni care în timpul persecuției s-a dovedit a fi o ființă omenească în adevăratul sens al cuvântului, ajutându-ne

ori de câte ori a putut, fără interese de ordin material și adeseori împotriva ordinelor date de superiorii săi. În consecință, el a fost anchetat de Guvernământul Transnistriei. Dl. Fuciu a ajutat la salvarea unui mare număr de evrei, inclusiv a peste 1.500 de copii orfani..."

După ce anchetatorii au primit declarația mea, dl. Fuciu nu numai că a fost eliberat, dar a fost lăudat și i s-a oferit un post guvernamental.

În acea perioadă, maiorul dr. Chirilă mi-a cerut să-i fac o vizită la biroul său din București. El fusese repus în funcția de director general al spitalelor, însă mai existau dubii în legătură cu activitatea sa din timpul războiului, în Transnistria. Când am intrat, dr. Chirilă m-a prezentat unui grup de oameni și apoi a părăsit biroul. Am răspuns la toate întrebările puse, după care a fost rechemat dr. Chirilă și anunțat că, din acel moment, nu va mai avea nici un fel de neplăceri.

Cam în aceeași perioadă, fratele dlui Fotiade a venit să mă vadă. Fostul funcționar din Transnistria dorea să-l vizitez în închisoarea prefecturii. I-am promis că îl voi vizita în ziua următoare. Când am sosit, dl. Fotiade mi-a spus:

„Nu știu ce sentimente ai cu privire la modul în care m-am comportat față de tine și față de ceilalți evrei din Moghilev. N-am făcut nimic împotriva voastră. Am încercat să-l înlătur pe inginerul Popescu, însă el era sprijinit de oameni puternici. Dacă crezi că comportamentul meu a fost corect, te rog scrie acest lucru pentru a putea ieși de aici".

I-am spus că trebuie să studiez documentele mele, făgăduindu-i că voi reveni a doua zi. Ajuns acasă, am redactat o scrisoare, mulțumindu-i că s-a opus încercării colonelului Loghin de a mă demite, că a respins propunerile inginerului Popescu de a înlocui muncitorii evrei cu ucraineni și pentru că ne-a ajutat să ne procurăm hrana necesară. A

doua zi, i-am înmânat personal scrisoarea. În timp ce o citea, ochii i s-au umplut de lacrimi. Incapabil să vorbească, mi-a strâns mâinile. Probabil scrisoarea mea l-a convins pe fostul comandant al Gărzii de Fier că se înșelase în privința noastră.

În ziua următoare, am fost citat în fața Tribunalului Poporului în vederea autentificării scrisorii adresate dlui Fotiade. Am fost întrebat dacă știam ceva despre activitatea acuzatului la Odessa. Am răspuns negativ. La scurt timp, dl. Fotiade a fost eliberat.

Dl. Paul Donath, fost conducător evreu la Vapniarca, mi-a cerut să-l ajut să reorganizez industria electrică din România. Am refuzat, deși aveam mare nevoie de bani, motivând că urma să părăsim țara, în curând, și că nu voiam să iau asupra-mi responsabilități care ar fi putut să complice situația. Cam în aceeași perioadă, organizația industriașilor români avea nevoie să importe mașini din Austria și Cehoslovacia, însă toți agenții calificați pentru achiziționare, propuși să fie trimiși în acest scop nu au primit viză din partea autorităților sovietice. Un prieten din organizație, convins că nu aș avea nici o dificultate la minister, mi-a oferit un comision substanțial, pe care m-am hotărât să-l accept.

În timp ce așteptam vizele, dna Filderman m-a informat că soțul ei era anchetat de către ruși. Ei îl suspectau de activități subversive. M-am simțit obligat să cercetez problema și am aflat că dr. Filderman era sub arest la domiciliu. I-am cerut Hildei să-i facă o vizită dnei Filderman. La intrarea în apartamentul familiei Filderman, soția mea a fost oprită de o santinelă care i-a cerut să-și prezinte actele de identitate și să declare motivul vizitei. În timp ce răspundea acestor cerințe, dr. și dna Filderman au venit împreună în întâmpinarea ei, au asigurat-o că totul este în ordine și au sfătuit-o să plece acasă.

În dimineața următoare, doi agenți ai Serviciului Secret de Informații au venit în apartamentul nostru și mi-au cerut să-i însoțesc la secția de poliție pentru a identifica un prizonier pe nume „Berger", care pretindea că mă cunoaște. Mi-au cerut să aduc și pașaportul pentru a mă identifica. Le-am spus că pașaportul meu era la minister împreună cu cererea pentru obținerea vizei. Am mers cu mașina peste o jumătate de oră înainte de a ajunge la o clădire puternic fortificată. Am fost condus într-o cameră și mi s-a spus să aștept. Curând, a venit un bărbat care mi-a cerut să fac un raport detaliat asupra modului în care s-au comportat oficialitățile române în Transnistria. L-am invitat să vină în apartamentul meu, unde păstram documente importante. El mi-a răspuns:

„Sunt foarte ocupat și nu pot să pierd timpul. Am nevoie numai de o scurtă relatare.

Bine, voi încerca să o pregătesc pentru dvs.

Când o pot obține?

Sâmbătă.

Bine. Vă voi căuta atunci și ne vom întâlni în oraș.

Am crezut că doriți să vorbim despre dl. Berger.

Da, vom vorbi despre el sâmbătă".

Episodul m-a neliniștit. L-am întrebat pe însoțitorul meu unde ne aflam.

„Sunteți în închisoarea Malmaison", mi-a răspuns el, ordonând gărzilor să mă escorteze afară din clădire.

Am scris declarația mea. Am așteptat să fiu chemat de procuror, ceea ce nu s-a întâmplat niciodată. Duminică am aflat prin legăturile mele că Serviciul Secret de Informații îmi confiscase pașaportul, suspectându-mă că aș încerca să obțin ajutor străin în sprijinul dr. Filderman.

După șase luni de zile a venit la mine un agent guvernamental care m-a informat că cercetările s-au terminat și

că eram liber să părăsesc țara. La 20 mai 1946, Hilda și cu mine am primit un pașaport pentru o singură călătorie în afara României. Cetățenia ne-a fost ridicată.

Doream cu disperare să plecăm, însă obținerea unei vize străine s-a dovedit foarte dificilă. Consulatul american încă nu se deschisese, iar Consulatul francez mi-a respins cererea. În cele din urmă am obținut o viză de 30 de zile de tranzit prin Praga.

Ne-am urcat în tren mai devreme și am descoperit că doi ofițeri ruși stăteau în compartimentul nostru. Ei au refuzat să ne elibereze locurile chiar și la insistențele conductorului, care le-a spus că acestea erau ale noastre. Am fost nevoiți să rămânem pe culoarul vagonului, cu bagajele noastre. În ultimul moment, o patrulă rusească a Poliției Căilor Ferate i-a dat afară din compartiment pe ofițerii încăpățânați. Astfel s-a încheiat ultima noastră experiență în România.

4.

SPRE AMERICA

Am sosit în gara din Praga pe la mijlocul lui octombrie 1946, unde am fost primiți de prieteni care fuseseră cu noi în Transnistria. Ei ne-au adus tot felul de alimente primite

prin bunăvoința Națiunilor Unite. După șapte săptămâni, consulatul american de la Praga ne-a eliberat vizele și am reținut bilete de avion pentru New York, prin Copenhaga. Dar înainte de toate a trebuit să ne asigurăm vizele de tranzit prin Danemarca. Consulatul danez din Praga m-a sfătuit să mă adresez direct la Copenhaga. După două săptămâni, fără nici un răspuns, i-am telegrafiat unui prieten din Copenhaga, cerându-i ajutor; câteva zile mai târziu, am primit viza. Între timp, viza noastră de ședere în Praga a expirat, iar cererea de prelungire mi-a fost respinsă, spunându-mi-se să mă întorc în România. Am hotărât însă să stăm ilegal în Praga până în ziua plecării.

Am aterizat pe aeroportul La Guardia din New York, la 23 decembrie 1946. În timp ce mergeam spre terminalul aeroportului, am văzut în poarta clădirii pe fiica noastră Elfreda, pe soțul ei și pe fiul lor Ralph, în vârstă de trei ani. I-am atras atenția Hildei asupra lor, care nu putea să creadă că era adevărat. Nimeni nu a crezut că va supraviețui, însă dorința ei puternică de a fi reunită cu copiii și nepoții noștri i-au întărit voința. Acum însă, nervii i-au cedat. Când fiica noastră Edith ne-a telefonat din Dayton, Ohio, Hilda nu a putut să rostească vreun cuvânt. A fost nevoie de câteva apeluri telefonice pentru ca ea să-și poată exprima în cuvinte sentimentele ce le avea în acele momente.

La biroul de imigrare, un bărbat în uniformă m-a privit și m-a întrebat:

„I-ai ajutat pe oameni în lagărul de concentrare?"

Surprins de întrebare, i-am zis:

„Dacă știi că am fost într-un lagăr de concentrare, atunci trebuie să știi și ce am făcut acolo.

Cunosc bine activitățile pe care le-ai întreprins acolo", mi-a răspuns el. „Bun venit în Statele Unite!".

Comentarii la partea a șaptea

1944—1946

În timp ce iarna anului 1943 se apropia, Ion Antonescu a început să devină din ce în ce mai preocupat de vinovăția sa pentru tragedia din Transnistria. La 17 noiembrie 1943, dictatorul militar spunea consilierilor săi că nu va tolera uciderea celor 50.000 de evrei supraviețuitori, deportați în Transnistria, de către trupele germane în retragere, deoarece „aceste crime îngrozitoare" îi vor face „o reputație proastă". Mareșalul a propus readucerea exilaților în România însă nu a fost întreprinsă nici o acțiune în acest sens până la 20 decembrie 1943 când 1.500 de deportați din Dorohoi au primit ordin de repatriere. La 6 martie 1944, două trenuri transportând 1909 de orfani au sosit la Iași, România, venind din Transnistria — 1425 copii din Moghilev și 484 copii din partea de sud a Transnistriei.

Dr. Wilhelm Filderman a reușit să obțină aprobarea pentru repatrierea lui Jägendorf în decembrie 1943. Într-o scrisoare datată 27 ianuarie 1944, Jägendorf îi mulțumea „Dlui Vișan" — numele codificat al doctorului Filderman:

„Ieri, F. (Fred Șaraga) mi-a transmis salutul dvs. și m-a informat că repatrierea a fost stabilită. Acest fapt, ca și gestul dvs. de sprijin mi-au dat enorme satisfacții. Vă rog primiți sincera mea recunoștință.

Voi părăsi acest loc al chinurilor și suferințelor cu sentimente amestecate, în pofida nenorocirilor, muncii și grijilor din ultimele 30 de luni. Mă simt una cu masa de oameni în suferință, formând coloana ei vertebrală, dacă pot să mă exprim astfel.

Cunoscând că voi continua să lucrez și să am grijă de cei nevoiași de acolo, după ce voi asigura cele necesare soției mele, plecarea de aici va deveni mai ușoară. Din acest motiv, vă rog să interveniți pentru ca să pot veni la București. După cum știți, soția mea este foarte bolnavă și are nevoie urgentă de îngrijire medicală.

Ați fost deosebit de amabil să mă înștiințați, prin Fred, că următoarele persoane vă pot trimite cererile lor: Isidor Pressner, dr. Jonas

Kessler, David Rennert, dr. Gedalia Preminger și dr. Hillel Brender. F. vă va aduce cererile respective, cu toate datele personale necesare...

Doresc să folosesc această ocazie pentru a vă mulțumi din adâncul inimii, în numele miilor de martiri din Transnistria pentru activitatea dvs. exemplară, neobosită și plină de sacrificiu".

Dr. Jonas Kessler, consilierul politic credincios al lui Jägendorf, a hotărât să rămână în Moghilev motivându-și decizia într-o scrisoare expediată doctorului Filderman la 30 ianuarie 1944:

„Mai mult ca niciodată, este de datoria mea să rămân în mijlocul acelora cu care am suferit... oră de oră, clipă de clipă. Ei au nevoie de mine mai ales acum când inginerul —împotriva voinței sale — ne părăsește...

Doresc și trebuie să rămân la post. Sunt necesar nu numai pentru cei 700 de muncitori din Turnătorie — cu familiile lor, aproape 3.000 de suflete — dar și pentru ghetou. Mai mult decât oricine, dvs., iubite maestre, veți înțelege necesitatea gestului meu...

Aparțin... generației de după război (primul război mondial), care nu a avut niciodată o zi de bucurie — șicane în liceu, umilință la universitate, excluderea din funcție și deportarea la moarte între Nistru și Bug. Și toate acestea pentru o vină absurdă, inexistentă: aceea de a fi evreu...

Eu și ceilalți avem încredere că eforturile dumneavoastră supraomenești pentru cauza noastră dreaptă ne vor elibera curând din ghearele morții... Vreau să stau aici în calitate de umil colaborator și ajutor al dvs. Dacă eforturile dvs. vor eșua, iar noi vă trebui să împărtășim soarta fraților noștri nefericiți de peste Bug... vom muri cu aceste cuvinte pe buze: Mai există încă oameni în București".

Dr. Filderman a acționat cu înțelepciune pentru a grăbi eliberarea familiei Jägendorf. La 11 februarie 1944, el îi scria lui Mihai Antonescu rugându-l să grăbească reîntoarcerea acestora. Filderman l-a mai contactat și pe generalul Constantin Vasiliu, șeful Poliției Române, întrebându-l de ce nu fuseseră expediate ordinele de repatriere pentru familia Jägendorf, pentru Moses Katz și surorile rabinului șef. În timp ce aștepta documentele, Jägendorf și-a continuat activitatea de salvare în Transnistria. La 21 februarie 1944 scria următoarea scrisoare lui Filderman:

„...Din nou trebuie să ridic problema evreilor din Tulcin... După vizita dlui Nathan Segall, v-am scris, solicitându-vă să aranjați de urgență trimiterea unui ordin prefectului din Tulcin (Năsturaș), cerându-i ca toți evreii care lucrează de cealaltă parte a râului Bug să fie readuși

la Tulcin. Apelul meu nu a primit nici un răspuns, iar astăzi nu mai există nimeni care să poată fi adus înapoi. Intervențiile mele personale în favoarea doamnelor Segall și Rosengarten din Tulcin au fost primite favorabil, însă bărbații și familiile lor fuseseră uciși cu două zile mai devreme, împreună cu toți ceilalți. Primesc zilnic S.O.S.-uri de la persoane de seamă (supraviețuitori din iunie 1942 ai deportărilor din Cernăuți), însă nu pot face nimic pentru ei deoarece procedeele sunt prea lente. Cei 550 de evrei care au mai rămas în acel județ trebuie să fie aduși la Moghilev...

Faceți tot efortul și nu precupețiți nici o cheltuială, telegrafiind ordinul la Tulcin... Trebuie să acționăm cu repeziciune deoarece credem că la 1 martie, ei (germanii) vor cere ca alți muncitori să treacă râul Bug".

Familia Jägendorf, Moses Katz și familia sa și alți câțiva evrei de seamă au plecat din Moghilev spre România la 7 martie 1944, la o zi după ce orfanii fuseseră repatriați și cu 13 zile înainte de recapturarea orașului de către sovietici.

Max Schmidt mi-a spus că Jägendorf nu și-a luat rămas bun de la personalul Turnătoriei: „Am fost șocați și supărați să aflăm că conducătorul lor i-a părăsit într-un moment deosebit de primejdios". Schmidt descrie teroarea din Moghilev, în prima parte a lunii martie 1944, în timp ce deportații așteptau retragerea armatei germane:

„Liniștea dinaintea furtunii era insuportabilă. Turnătoria, acum sub conducerea inginerului Popescu, a rămas oficial în funcțiune, însă fiecare ne gândeam la ce vor face atunci când inevitabilul se va produce. Într-o zi s-a răspândit zvonul că soldații germani și-au deschis magaziile de alimente și le distribuiau oamenilor. Soția mea a aflat că femeile primiseră într-adevăr zahăr, făină, ulei pentru gătit, pâine și alte produse alimentare de care am fost lipsiți de foarte multă vreme. S-a așezat la coadă și privea soldații care lăsau oamenii pur și simplu să intre în magazie și să ia ce doresc. Pe neașteptate, o unitate a poliției germane și-a făcut apariția și a deschis focul asupra mulțimii. Soldații au răspuns cu foc, iar oamenii s-au împrăștiat în panică. Soția mea, tremurând, însă nevătămată, nu a putut să-mi spună câte victime au fost. Ne-am așteptat la alte represalii, dar nu au mai avut loc, probabil pentru că partizanii ruși și-au întețit atacurile împotriva germanilor și românilor.

Pe la mijlocul lunii martie 1944, într-o noapte târzie, o patrulă militară rusă, condusă de un sublocotenent tânăr, a intrat în cartierul de locuințe al Turnătoriei. Am primit patrula cu strigăte de bucurie, însă

bucuria ne-a fost risipită când tânărul ofițer i-a acuzat pe evrei că i-au târât pe ruși în război pentru a lupta în locul nostru împotriva lui Hitler.

A doua zi am mers în oraș și am avut o priveliște dezgustătoare: țăranii ucraineni, plini de voioșie, dezbrăcau cadavrele însângerate ale soldaților germani și români. În aceeași zi, după-amiază, am vorbit cu un evreu localnic care lucra la Turnătorie. El mi-a spus că s-a alăturat partizanilor pentru a se răzbuna împotriva germanilor și românilor care îi uciseseră întreaga familie. El împușcase deja câte un soldat pentru mama sa, tatăl său, pentru frații și surorile sale — în total zece. Mai avea o răfuială cu ucrainenii localnici, însă aceasta va veni mai târziu".

Dr. Meyer Teich, cel mai proeminent evreu din județ, după plecarea lui Jägendorf, a scris despre ultimele zile petrecute în lagărul din Șargorod:

„În timp ce germanii în retragere năvăleau dinspre Uman, autoritățile (române) ale orașului se pregăteau de evacuare. La 16 martie 1944 am rămas singuri în oraș. Unitățile germane au trecut... însoțiți de Hiwiși (colaboraționiști ucraineni cu hitleriști îmbrăcați în uniforme negre). O atmosferă de pogrom s-a abătut peste oraș... Oamenii noștri s-au ascuns în pivnițe și în catacombele care datează de pe vremea turcilor... Acestea au fost zilele cele mai cumplite pe care le-am îndurat...

În dimineața zilei de 20 martie 1944, o unitate de cavalerie rusă a intrat în Șargorod. Am fost convocat la o întrunire cu un general și cu conducători ai partizanilor, pentru a iscăli declarația de capitulare a orașului. Generalul mi-a mulțumit pentru ajutorul pe care l-am dat mișcării de rezistență și populației locale... Ziua următoare a fost ocupată cu o serie de cercetări întreprinse asupra perioadei ghetoului. Printre ofițeri erau profesori ai Universității din Moscova, care au avut cuvinte de laudă la adresa Comitetului Evreiesc.

În dimineața următoare, acești ofițeri au fost înlocuiți de agenți ai NKVD-ului, ceea ce prevestea o perioadă de deziluzii. Ne-au confiscat proviziile, nelăsând nimic pentru cei nevoiași, hainele primite de la București... și m-au amenințat cu arestul dacă nu predau toate bunurile comunității. Refuzând să le predau registrele, banii lichizi și alte lucruri de valoare, m-au aruncat în temniță. După patru zile de intimidări incredibile, am cedat, predând inventarul complet al farmaciei... și banii lichizi în sumă de 600.000 lei (3.000 dolari S.U.A), o mare sumă în mărci și 100 ruble în aur.

...Agenții de securitate au început să ne terorizeze apoi cu tot felul de percheziții, amenințându-ne cu exilul, cu recrutarea în armată și

munca forțată... Intervențiile comandantului de partizani nu au avut nici un efect. Am fost încarcerat într-una din cele mai groaznice închisori din Vijnița până în noiembrie 1944, când m-au eliberat „cu scuze". Cinci luni mai târziu am condus 3.000 de deportați înapoi în România.

În județul Moghilev, aproximtiv 70—80% din evreii deportați au fost salvați și repatriați... Din alte județe (ale Transnistriei), au mai revenit doar 20—30%. În unele locuri nu au existat supraviețuitori".

La 10 martie 1944, cu zece zile înainte de ocuparea Moghilevului de către sovietici, mareșalul Antonescu a acceptat repatrierea generală a deportaților. În confuzia care a urmat, mulți deportați au venit pe urmele sovieticilor care înaintau peste Nistru, până când sovieticii au închis granițele. Ei îi considerau pe deportații din Bucovina de nord și Basarabia (teritorii cedate lui Stalin în iunie 1940) drept cetățeni sovietici. Granița a fost redeschisă pentru o scurtă perioadă, în aprilie 1945, permițând revenirea în România a aproximativ 7.000 de evrei deportați. Mii de evrei au rămas sub stăpânirea sovietică, soarta lor fiind necunoscută.

După arestarea colaboratorilor suspecți și a „burgheziei capitaliste" din sânul deportaților, sovieticii au recrutat toți bărbații apți și toate femeile, în serviciul militar sau la muncă forțată. După părerea lui Jacob Vogel, sovieticii au recrutat în Armata Roșie 400 dintre muncitorii „eliberați" de la Turnătorie. Cei mai mulți au fost uciși sau răniți atunci când avioanele de război germane le-au bombardat trenul. Sovieticii l-au obligat pe Jacob Vogel, împreună cu alți nouă deportați din Bucovina să lucreze ca niște sclavi în oțelărie, care, sub conducere sovietică, producea atât grenade de mână, cât și piese de schimb pentru tractoare. Vogel va scăpa în cele din urmă în 1955, după patrusprezece ani de muncă grea în Turnătorie.

În toamna și iarna anilor 1944 și 1945, criminalii de război acuzați au fost aduși în fața Curții Marțiale. În primăvara care a urmat, sub regimul pro-sovietic al lui Petru Groza, Tribunalul Poporului a preluat cazurile. Procurorii au fost confruntați cu mari greutăți în obținerea de documente scrise și au trebuit să se bazeze de multe ori pe martori oculari. Cei mai mulți dintre evrei, încă traumatizați și fără drepturi cetățenești, nu aveau încredere în justiția română și au refuzat să depună mărturii. Ei se gândeau doar la posibilitatea acoperirii propriei lor goliciuni; să găsească hrană și să aranjeze plecarea spre Palestina.

În mai 1945, Tribunalul Poporului l-a judecat pe guvernatorul Bucovinei și pe cei din subordinea sa, pe comandanții din Vapniarca și pe alți criminali de război care au acționat în Basarabia, Bucovina și Transnistria. Dintre cei care au scăpat, mulți au fost condamnați în absență.*

La 13 aprilie 1945, fostul prefect al Moghilevului, Constantin Năsturaș, i-a scris „Prea stimatului domn inginer Jägendorf" la București, cerându-i o scrisoare de reabilitare. Năsturaș a accentuat faptul că în calitate de prefect a trebuit să se supună ordinelor, însă a făcut tot ceea ce i-a stat în putință pentru a le pune în practică cât mai uman posibil. El a făcut o comparație cu Jägendorf, care, în calitate de președinte al comitetului și ca „bun părinte care luptă pentru o cauză bună", a ascultat de asemenea ordinele „fără a lupta și fără a se împotrivi măsurilor care trebuiau aplicate". Apoi, fostul prefect a pledat în apărarea propriei sale bunăvoințe: „...Am dat ordine să nu se ia măsuri excesive împotriva evreilor. Am trecut cu vederea faptul că evreii cumpărau mâncarea din piața publică, după orele fixate. Am ajutat la organizarea serviciului sanitar pentru a îmbunătăți sănătatea publică. Am permis deschiderea de întreprinderi și ateliere pentru ca evreii să-și poată câștiga existența... Am amânat cât mai mult posibil evacuarea la Scazineț și am închis lagărul după câteva luni..."

Jägendorf a răspuns cererii lui Năsturaș într-o scrisoare trimisă din București, din 31 mai 1946:

„În timp ce mă pregătesc să părăsesc Europa pentru a mă angaja în meseria mea, după un calvar de opt ani, consider că este o datorie de onoare să... îmi exprim recunoștința, în numele meu și a celor zeci de mii de evrei deportați care au trăit în Moghilev. În calitatea dvs. de prefect... ați acționat în mod uman, îndeplinind ordinele superiorilor dvs... Nu ne-ați sporit niciodată suferințele noastre... ci ați încercat din răsputeri să ameliorați situația noastră disperată, atenuând ordinele pe care le-ați primit... ați fost mutat din Moghilev la Tulcin drept pedeapsă pentru omenia și înțelegerea dvs..."

Răspunsul plin de clemență al lui Jägendorf către Năsturaș a fost probabil influențat de faptul că unii conducători evrei din Transnistria nu au fost scutiți de acuzația de criminali de război. La 2 iulie 1945, Tribunalul Poporului l-a găsit pe Mihail Danilof vinovat de a fi contribuit la dezastrul națiunii, participând la persecutarea deportaților și

---

* *G-ral Constantin Calotescu.*

obținerea de profituri. El a fost condamnt la 25 ani de închisoare, pierderea drepturilor civile pentru 10 ani și confiscarea averii.

La 20 august 1946, cu 10 zile înainte ca familia Jägendorf să emigreze, Mihail Danilof a înaintat o cerere de recurs în care a declarat: „Privind acuzația că am ajutat autoritățile antonesciene să organizeze ghetouri pentru cei năpăstuiți, ghetoul a fost organizat de către prefectul din Moghilev, potrivit ordinului dat de guvernatorul Transnistriei... În ceea ce privește evacuările, nu am avut nici un rol. Ordinele de evacuare au fost date de către prefectul din Moghilev și singurul care a fost obligat să ia măsurile necesare pentru efectuarea evacuării a fost președintele Comitetului Evreiesc, inginerul Jägendorf..." Argumentele lui Danilof au fost respinse de tribunal.

Anticipând posibile vendete după război, Jägendorf s-a înarmat cu dosarele Comitetului Evreiesc, pe care le-a subtilizat din Moghilev și mai apoi din România. Tribunalul Poporului care s-a bazat pe mărturiile depuse de Jägendorf în câteva cazuri, nu l-a pus pe inginer sub urmărire. Cu toate acestea, se pare că un comitet secret evreiesc i-a cerut lui Jägendorf să răspundă la acuzațiile ce i-au fost aduse de către supraviețuitori. Jägendorf l-a angajat pe Jean Cohen ca avocat, însă cazul nu a mai fost pus în discuție după emigrarea lui Jägendorf.

La 23 decembrie 1945, Siegfried și Hilda Jägendorf au sosit în America lipsiți de mijloace, cu geamantanele pline cu documente și registre de la Moghilev. Făcând uz de arhivele pe care și le-a însușit din rafturile Comitetului Evreiesc din Moghilev, Jägendorf a deschis un proces reparatoriu împotriva Republicii Federale Germania, susținând că naziștii au jucat un rol direct în persecutarea și înrobirea evreilor români din Ucraina ocupată. În eventualitatea câștigării procesului, Jägendorf a ajutat să se deschidă calea și pentru alți supraviețuitori din Transnistria să primească compensații bănești din partea germanilor. Românii nu au plătit niciodată nici un fel de despăgubiri.

În 1948, familia Jägendorf s-a mutat în sudul Californiei, unde se afla Bertha, sora lui Jägendorf, care emigrase în America din Bucovina, cu patruzeci de ani în urmă. Fiica lui Bertha, Clara Coskey, și-a ajutat unchiul să-și găsească un post la Divizia apuseană a corporației electrice Fischbach și Moore. Curând, i se va alătura la această firmă și Gus (Gustav) Sperling, fiul lui Betti, sora lui Jägendorf. Sperling își amintește:

„Unchiul meu s-a acomodat destul de bine modului de viață american, dacă avem în vedere vârsta lui... În noua sa funcție, a trebuit să învețe până și micile amănunte ale lucrului în construcții, care se

deosebeau considerabil de metoda germană. Colaboratorii săi au fost răbdători și l-au ajutat, iar el a devenit destul de eficient. Timp de trei ani, înainte de a se pensiona, el a fost șeful biroului pentru întocmirea devizelor din Los Angeles".

Jägendorf a stabilit relații personale cu patronul său, Allen Fischbach, care i-a mărturisit într-o bună zi că fusese salvat de la linșaj de un ofițer german, după ce fusese parașutat pe teritoriul dușman în timpul unei misiuni de bombardament întreprinse de americani. Fischbach dorea să-și răsplătească salvatorul, însă nu știa cum să-l descopere. Jägendorf a luat legătura cu biroul Cancelarului vest-german Konrad Adenauer, care i-a comunicat numele celui căutat cu promptitudine. Fischbach l-a invitat pe fostul ofițer german să facă o vizită în Statele Unite și i-a cerut lui Jägendorf să-l însoțească. I-a cumpărat germanului un automobil nou și i-a acordat un generos venit lunar viager.

Curând, Jägendorf a fost ridicat la rangul de șef de departament. Milton Abbazia, rivalul său la această funcție, își amintește despre colaboratorul său european:

„Nivelul de la care a început a fost înjositor pentru el, însă a reușit să se adapteze în mod acceptabil. Pentru a-și mări prestigiul, vorbea mereu despre studiile sale la Universitatea din Heidelberg și de legăturile sale cu persoane importante. La început a fost ajutat foarte mult. Am crezut că era o persoană de încredere, însă cele ce îi spuneam ajungeau la urechea patronului nostru. El a fost un agent dublu dibaci și maestru în a face presiuni asupra unor persoane influente".

Francis S. Kellstrom, directorul general al Diviziei occidentale mi-a spus că Jägendorf își disciplina cei șase subordonați, punându-le cartea sa de vizită pe birou ori de câte ori veneau la serviciu cu o întârziere de cinci minute. „A avut efect", a adăugat Kellstrom aprobativ, „deoarece le-a corijat atitudinea neglijentă față de muncă".

Gustav Jastrow, controlor al firmei F&M, își amintește că Jägendorf cerea conștiinciozitate: „totul trebuia să fie făcut exact, iar devizele să fie predate la timp. Cerea mult, dar nu abuza. A venit aici ca european, fiind îmbrăcat mereu cu costum și cravată și purtând un țigaret lung. Soția sa, Hilda, i-a dat fiicei mele lecții de bucătărie vieneză".

Mai târziu, Jägendorf s-a plâns că nu a primit recunoștința ce i se cuvenea pentru faptul că a salvat atâtea vieți în timpul Holocaustului, acuzându-și detractorii de josnicie și invidie. Pentru a-și apăra numele, Jägendorf a început să-și scrie memoriile în 1956, intitulându-le: „Jägendorf: Relatarea mea despre cel de-al II-lea război mondial —

Adevărata relatare despre modul în care au fost salvați 100.000 de fii ai poporului meu".

După ce a încheiat manuscrisul, efort care i-a cerut mai mult de un deceniu de lucru, Jägendorf, se pare, a plecat la Yad Vashem, în Ierusalim, pentru a dona acelei instituții arhivele din Moghilev, cu condiția publicării manuscrisului așa cum fusese scris de el. Când i s-a spus însă că specialiștii în domeniu trebuie să cerceteze materialul, Jägendorf și-a retras oferta.

La 5 septembrie 1970, Siegfried „Sam" Jägendorf a decedat în urma unei boli canceroase și de inimă la „Julene Convalescent Hospital" din Sun City, California. Pe certificatul său de deces sta scris „inginer șef" la Fischbach și Moore. După trei zile, el a fost elogiat, în prezența membrilor familiei sale, de către Ben Schwartz și Julius Lipnich, de la Templul Beth Shalom din Sun City. Cenușa sa a fost înmormântată la Cimitirul din Perry Valley, în districtul Riverside, California. După moartea sa, Hilda Jägendorf a fost incinerată (la 11 ianuarie 1983) și odihnește lângă soțul ei.

La optsprezece ani de la moartea lui Siegfried Jägendorf, am început să cercetez relatarea scrisă de el, luând interviuri fiicelor sale Elfreda Stern și Edith Gitman din Dayton, Ohio. De la ele am aflat că Rifka și Arnold Auerbach de-abia sosiseră de la Paris la New York pentru a participa la o nuntă. În memoriile sale, Jägendorf a descris modul în care l-a salvat pe Arnold din fața plutonului de execuție după ce Rifka, lucrătoare în bucătăria Turnătoriei i-a cerut să intervină pe lângă comandantul jandarmeriei. Am întâlnit familia Auerbach la Port Washington, Long Island. Ei au confirmat acuratețea relatării, însă au adăugat că inginerul s-a comportat ca un dictator, obligând paznicii români să-l salute. Am părăsit prima mea întâlnire cu unii din supraviețuitorii de la Turnătorie nedumerit din pricina lipsei lor de recunoștință și lipsei de dorință de cooperare.

În săptămânile ce au urmat, am descoperit însă alți câțiva muncitori care lucraseră odinioară la Turnătorie. Toți erau ingineri, care în perioada deportării aveau în jur de douăzeci de ani. Aceștia au confirmat comportarea despotică a lui Jägendorf, ca fiind o reacție necesară față de nelegiuirile generale din Moghilev și i-au atribuit nu numai meritul că le-a salvat viața, dar și că i-a îndrumat spre viitoarele cariere.

Apoi, în februarie 1989, l-am întâlnit pe inginerul Max Schmidt. În vârstă de 80 de ani, fostul administrator tehnic adjunct al Turnătoriei arăta slăbit, corpul său slab era aplecat într-o parte. Își petrecea zilele

și nopțile în apartamentul său din Manhattan îngrijindu-și soția, Paula, care era țintuită la pat de șapte ani, în urma unui atac de cord. Cuplul, fără copii, se căsătorise în urmă cu 55 de ani, supraviețuind împreună deportărilor. Dl. Schmidt mi-a deschis ușa, dezlegând tainele Moghilevului. Anumite amintiri l-au mișcat până la lacrimi. Adeseori și-a cerut scuze pentru a se retrage și a-și liniști soția, care se găsea în camera alăturată. Această situație a continuat până la moartea ei.

Aprecierile inițiale ale lui Schmidt despre Jägendorf au fost pozitive și competente. El mi-a vorbit despre relația iubire-ură, comparându-l pe directorul Turnătoriei cu un părinte aspru. Schmidt admira curajul cu care Jägendorf a înfruntat oficialitățile române, însă nu-l putea ierta pentru că a părăsit Moghilevul înainte de eliberare.

În vara anului 1989 am făcut o călătorie în Israel pentru a-mi completa cercetările și a intervieva un grup de foști muncitori de la Turnătorie, care trăiau într-o suburbie a orașului Haifa. În seara în care aveam programată întâlnirea, am luat un taxi, condus de un șofer vorbăreț, purtând o șapcă veche în stil european, care îi acoperea părul roșu încărunțit.

— Ce vă aduce în Israel? m-a întrebat el.

— Lucrez la o carte despre Transnistria. Ai auzit vreodată despre acel loc?

— Am fost acolo, mi-a răspuns el.

— De fapt cartea este despre Moghilev-Podolski.

— Am fost exact acolo.

— Cum te numești? l-am întrebat.

— Yehiel Rosenzweig.

— Ce ai făcut la Moghilev?

— Am fost căruțaș.

— Atunci trebuie să cunoști numele inginerului Jägendorf.

— Trăiește?

— A murit acum douăzeci de ani. Ce poți să-mi spui despre el?

— Dacă există un Gad Eden (Paradis), mi-a spus el, întorcându-se pentru a mă privi, îl veți găsi acolo cu siguranță!

MULȚUMIRI

În primul rând se cuvin mulțumiri regretatului Siegfried Jägendorf, ale cărui viziune și hotărâre au dus la publicarea memoriilor sale, după douăzeci și cinci de ani de la deces și cu ocazia celei de a 50-a aniversări de la deportarea în masă a evreilor români în Transnistria. Hilda Jägendorf, soția sa, a jucat un rol cheie în păstrarea documentelor de bază, prin donarea lor la Yad Vashem, Ierusalim. Fiicelor lui Jägendorf, Elfreda Stern și dr. Edith Gitman și nepoților săi Lawrence J. Gitman și Ralph Stern li se cuvin laude pentru a fi recunoscut valoarea istorică a memoriilor nepublicate și pentru insistența depusă pentru a realiza un portret autentic al autorului lor. Le sunt recunoscător pentru că mi-au facilitat accesul total la documentele personale ale lui Siegfried Jägendorf și mi-au pus la dispoziție fotografiile care ilustrează această ediție. Sunt de asemenea îndatorat nepoților lui Siegfried, Gustav Sperling și Adalbert Regenstreif, ale căror amintiri și analize psihologice mi-au înlesnit înțelegerea autorului.

Am avut fericita ocazie de a colabora cu C. Cohen de la Harper Collins, editor cu un rar spirit pătrunzător și integritate. În felul ei de a aborda lucrurile, mi-a acordat un sprijin constant și sfaturi înțelepte.

Un număr dintre supraviețuitorii de la Turnătorie au răspuns apelului meu de a-mi relata evenimentele în calitate de martori oculari și mi-au permis să înregistrez mărturiile lor dureroase. Cu toții sunt îndreptățiți să primească mulțumirile mele: Joseph Auslander (Paris), Marcel Biener (Texas), Mark Brandman (New York), Edith Goodman (St. Paul), Berthold Gropper (Haifa), Jack Morgenstern (New York). Wolf Renner (Haifa), Fany Rosen (San Diego), Yehiel Rosenzweig (Haifa), Herman Sattinger (Brooklyn), David Scharf (Haifa), Michael Scherzer (Haifa), Meir Shefi (Ramat Gan), dr. Pepi Summer (Buffalo), Jacob Vogel (Cleveland) și Herta Wohl (Haifa). Mulțumiri speciale îi datorez lui Max Schmidt din New York, a cărui formidabilă memorie, ascuțime a minții și fluență în exprimare mi-au ajutat nespus de mult la reconstituirea istoriei Turnătoriei.

Ion C. Butnaru, consultantul meu principal la cercetările pe care le-am întreprins, merită recunoștința mea pentru extraordinara sa muncă de a mă introduce în trista istorie a evreimii.

BIBLIOGRAFIE

Ancel, Jean, (ed.) — *Documents Concerning the Fate of Romanian Jewry during the Holocaust. 12 vol.* Beate Klarsfeld Foundation, 1986 (Documente privind soarta populației evreiești din România în perioada Holocaustului). Documente în limbile română, franceză, engleză, germană.

Ancel, Jean, — *The Romanian Way of Solving the Jewish Problem in Bessarabia and Bukovina. June-July 1941* (Modalitatea românească de a rezolva problema evreiască în Basarabia și Bucovina, iunie-iulie 1941), în Yad Vashem Studies XIX, Jerusalem, 1988, paginile 187—232.

— *The Historical Encyclopedia of World War II.* Facts on File, editată de Bandor Marcel și alții, Inc. New York, 1980 (Enciclopedia istorică a celui de-al doilea război mondial).

Butnaru, C. Ion, — *Holocaustul uitat.* Tel Aviv, 1985.

Carp, Matatias, — *Cartea Neagră a suferințelor evreilor din România, 1940—1944.* vol. III, Transnistria, Ediția I 1947. Ediția a II-a Editura Diogene, 1996.

Filderman, Wilhelm, Arhiva Yad Vashem, Jerusalem.

Fischer, Julius, — *The Forgotten Cemetery.* New York, 1969 (Cimitirul uitat).

Gilbert, Martin — The Holocaust: *A History of the Jews of Europe During the Second World War.* Holt, Rinehart and Winston. New York 1986 (O istorie a evreilor din Europa în perioada celui de-al doilea război mondial).

Gilbert, Martin — *The McMillan Atlas of the Holocaust.* Mc Millan Publishing Co. Inc. New York, 1982.

Gold, Hugo — *Geschichte der Jüden in der Bukowina,* vol. 2. Olamenu, Tel Aviv, 1962. (Istoria evreilor din Bucovina.)

— *Encyclopedia Judaica* (ed. Roth Cecil, 16 vol. Keter Publishing House Ltd. Jerusalem, 1972).

— *Encyclopedia of the Holocaust* (ed. Gutman Israel), 4 vol. McMillan Publishing Co. New York and London 1990.

Hilberg, Raul — The Destruction of European Jews, 3 vol. Holmes and Meyer New York-London 1985 (Exterminarea evreilor din Europa).

Jägendorf, Siegfried — Arhiva Yad Vashem, Ierusalim.

Lavi, Theodor, Ancel Jean — *Pinkas Hakehilot*, 2 vol. Jerusalem, 1969, 1980.

Malaparte, Curzio — *Kaputt*, E.P. Dutton, New York, 1946.

Nagy-Talavera, Nicholas — *The Green Shirts and the Other: The History of Fascism in Hungary and Romania*, Hoover Institutions Press, Stanford University, 1970 (Cămășile verzi și ceilalți: istoria fascismului în Ungaria și România).

Șafran, Alexandru — *Un tăciune smuls flăcărilor*, București, Editura Hasefer, 1996. Prima ediție; *Resisting the Storm, Romania 1940—1947;* A Memoir), Yad Vashem, Jerusalem, 1987.

Schachan Avigdor — *Bekfor Halohat: Ghetaot Transnistria*, Beit Lohamei Haghetaot, 1988 (Gheața care arde).

Schechtman, Joseph — *The Transnistria Reservation*, Yivo Anale, vol. 13, New York, 1953, pp. 178—196 (Rezervația Transnistria).

St. John, Robert — *Foreign Correspondent* (Doubleday & Co. New York, 1957 (Corespondent străin).

Teich, Meyer — *Autoadministrarea evreilor în ghetoul din Șargorod* (ed.) Shaul Esch. Bialik Foundation Yad Vashem (ebr.).

Yeshurun, Shraga — *Autoadministratia evreilor din Bucovina în ghetoul din Moghilev*. Teza de doctorat la Universitatea din Haifa, 1979 (ebr.).

Anexă

DOCUMENTE

/Odessa, 1941, noiembrie, 12/

COMANDAMENTUL DE CĂPETENIE AL ARMATEI
DEPARTAMENTUL GUVERNATORULUI CIVIL
AL TRANSNISTRIEI

ORDONANȚA Nr. 23

Noi, ION ANTONESCU, Mareșal al României, Comandant de Căpetenie al Armatei;

Prin Profesor Gh. ALEXIANU, Guvernator Civil;

Văzând că pe teritoriul Transnistriei se găsește o numeroasă populație evreiască, care a fost evacuată din diferite zone de luptă, pentru a asigura spatele frontului;

Văzând necesitatea organizării traiului în comun a acestei populații evacuate;

Văzând că această populație trebuiește să-și poată găsi un mijloc de existență, pe proprie socoteală și prin muncă;

În virtutea deplinelor puteri acordate prin DecretulNr. 1 din 19 August 1941, dat la Tighina,

ORDONĂM

Art. 1. Toți evreii veniți din zonele de luptă ale frontului în Transnistria, precum și evreii din Transnistria, care pentru aceleași considerațiuni au fost deplasați în anumite centre, sau acei care vor mai fi deplasați, sunt supuși regulelor de viață stabilite prin prezenta ordonanță.

Art. 2. Inspectoratul Jandarmeriei din Transnistria fixează localitățile unde evreii pot fi cazați.

Evreii vor fi cazați ținându-se seama de numărul membrilor familiilor în locuințele părăsite de refugiații ruși sau evrei.

Fiecare familie de evreu care primește o locuință, va avea îndatorirea să o pună de îndată în bunăstare și să o țină curată.

Dacă aceste locuințe nu vor fi suficiente, evreii vor fi cazați și în locuințele particularilor ce se vor destina, urmând a plăti chiria ce se va stabili.

Art. 3. Toți evreii dintr-o comună vor fi înscriși într-un registru special, în care se va trece:

Numele și prenumele, naționalitatea, religia, vârsta, profesiunea și localitatea de unde vine.

Fiecărui evreu i se va elibera un bilet de identitate, cu arătarea tuturor acestor date.

Art. 4. Nici un evreu nu poate părăsi comuna în care i-a fost fixat domiciliul, decât cu autorizația Prefectului județului.

Art. 5. Toți evreii dintr-o comună formează o colonie, care se administrează de șeful de colonie, numit dintre evrei, de pretorul raionului.

Șeful de colonie este ajutat de conducătorii de grupuri.

Fiecare șef de colonie va numi dintre evrei, la un grup de 20 de evrei, un conducător de grup care răspunde de prezența tuturor membrilor grupului, îngrijește de buna stare a grupei și aduce la cunoștința autorității orice abatere a vreunui membru al grupului.

Șeful coloniei și conducătorul grupului, răspund personal de prezența tuturor evreilor din colonie și de executarea tuturor dispozițiunilor ce se ordonă de Administrație și Jandarmerie.

Art. 6. Șeful coloniei este obligat a da tablou de toți profesioniștii, meseriașii și oamenii valizi buni de muncă ai coloniei. Pe baza tablourilor date de șeful coloniei, primarul comunei va organiza munca în colonie și în comună astfel:

Meseriașii vor fi obligați a presta orișice muncă li se va cere, potrivit specialității lor.

Profesioniștii vor sta la dispoziția autorităților comunale și vor fi întrebuințați ori de câte ori nevoia va cere.

Muncitorii cu brațele vor sta la dispoziția primăriei și vor presta orice muncă li se va cere, în folosul coloniei și în folosul comunei sau la munci de folos obștesc.

Ei vor fi utilizați la muncile agricole, la reparațiuni de drumuri sau poduri, la tăiatul lemnelor în păduri, cărat de piatră sau alte materiale.

În schimbul lucrului real efectuat, muncitorul va primi un bon de alimente în valoarea unei zile de muncă socotindu-se ziua de lucru la una marcă pe zi pentru muncitorii cu brațele și două mărci pe zi pentru profesioniștii calificați.

Organele Jandarmeriei vor inspecta și controla în continuu coloniile evreiești aducând la cunoștința organelor superioare constatările făcute.

Art. 8. Întrebuințarea evreilor la muncă dintr-o comună într-alta, se face cu aprobarea prefectului de județ.

Aducerea specialiștilor dintr-un județ într-altul pentru a presta munci se face numai cu aprobarea directorului Administrației și Muncii din Guvernământ.

Art. 9. Orice evreu găsit în altă localitate decât aceea în care i s-a fixat domiciliul, fără să aibă aprobarea autorității va fi considerat spion și sancționat imediat după legile militare în timp de război.

Art. 10. Evreii specialiști vor putea fi utilizați, cu aprobarea Guvernământului, în toate lucrările necesare refacerii industriei distruse de război, punerii în funcțiune a fabricilor, sau în orice alte întrebuințări se vor socoti necesari.

Art. 11. Domnii Prefecți de județe și Dl. Inspector al Jandarmeriei sunt însărcinați cu aducerea la îndeplinire a prezentei ordonanțe.

Dată în Cabinetul nostru, astăzi 11 Noiembrie 1941.

GUVERNATOR,
(ss) Profesor C. Alexianu

Ziarul „Transnistria" din 1 Decembrie 1941, Anul I, Nr. 19/1.

Doc. 2

Moghilev, 26 Febr. 1942
Transnistria

Domnule Președinte.

Subsemnații *Ing. S. Jägendorf*, în calitate de președinte al comitetului oficial, numit pentru evreii din jud. Moghilev cu Decizia Prefecturei din 18 Noiembrie 1941, și dr. Teich, în calitate de președinte al comitetului de asistență socială pentru evreii din orașul Șargorod, jud. Moghilev, în numele evreilor evacuați în acest județ ne permitem respectuos a vă supune dvs. și onoratei Reprezentanțe a Centralei Evreilor din România, următorul apel foarte urgent:

În primul rând vă confirmăm primirea primului transport de medicamente, conform listei anexate, mulțumindu-vă din tot sufletul pentru acest ajutor, atât de urgent și necesar în împrejurările de acum. Față de nevoile atât de mari din cauza epidemiilor grave care vă sunt cunoscute, cantitatea medicamentelor primite este foarte mică. Dar și această cantitate relativ mică ne va fi de mare folos. Sunt urgent necesare cantități mari, îndeosebi cardiotonice, vaccin antitific, și celelalte, pe care vi le vor putea indica specialiștii în combaterea maladiilor de tif. exant., tif. andom., disent., etc. Numărul celor amenințați de aceste maladii vă este cunoscut. Ca să poate fi salvată cel puțin o parte din această populație, este nevoie de o mare acțiune de ajutorare, în bani și medicamente.

Subliniem că am înființat și întreținem multe instituțiuni economice, de asistență socială etc.; s.e. brutării, bucătării, spitale de izolare, etc., care ne cer mijloace mari de întreținere, exclusiv în sarcina noastră. Or, mijloacele de care am dispus sunt complet epuizate, așa că toate aceste instituțiuni, de care depinde existența tuturor evacuaților, nu mai pot fi menținute dacă nu vom primi un ajutor eficace și imediat. Este în primejdie viața și existența a zeci de mii de coreligionari. De aceea ne permitem ,

în nevoia noastră atât de mare, să apelăm la sentimentele Dvs. de solidaritate și la răspunderea Dvs. în ceasul de față.

Vă rugăm să ne trimiteți sumele și medicamentele necesare, prin autoritățile locale, conform deciziilor ce au fost publicate.

Nu suntem în măsură să vă descriem situația și nevoile noastre atât de mari. Vă rugăm să ne credeți, că vă cerem acest ajutor foarte urgent în ceasul al doisprezecelea; și că nu putem face altceva decât să punem viața, existența și viitorul nostru și al copiilor noștri în mâna Dvs. Dacă este posibil, vă rugăm să trimiteți la noi o delegație, ca să vă poată raporta situația și nevoile amintite. Dar până atunci, vă rugăm să nu mai așteptați și să ne trimiteți cele necesare, bani și medicamente. Nu ne lăsați singuri și fără ajutorul necesar, în această nevoie mare.

Vă rugăm să primiți, Dvs., Domnule Președinte, și onorații domni membri ai Reprezentanței, asigurarea celei mai distinse stime și considerațiuni, cu care semnăm,

Jägendorf M. Teieh

Domniei Sale
Domnului Președinte al Centralei Evreilor din România,
în București. Str. Dr. Burghelea, 3.

Arhiva F.C.E.R., Fond III Ds 318/1942, filele 13—14.

Doc. 3

DOMNULE GUVERNATOR,

Subsemnatul ISIDOR MERDLER, domiciliat în Brezoiu, Jud. Vâlcea, vă rog să binevoiți a dispune ca suma de lei 20.000 (douăzecimii) depusă la B.N.R. în contul Nr. 1230 al Guvernământului Civil al Transnistriei, conform chitanței No. 181482 din 24 Aprilie 1942 a B.N.R.-ului, chitanță pe care am onoarea a vă alătura, să se trimită următoarelor persoane:

David Schönblum, prin Comunitatea Evreilor din Moghilău - lei 15.000

Hersch Scheier, prin Comunitatea Evreilor din Kurofa — 5.000

20.000

Primiți, vă rog, Domnule Guvernator, asigurarea distinsei mele stime,

Isidor Mendler

Anexe: 1 chitanță BNR

15 mai 1942

Dispoziție de plată

Arhiva – Muzeul Holocaustului– Washington D.C. Fond Microfilme Role 31004, m 7.

Doc. 4

București, 2 Mai 1942

DOMNULE GUVERNATOR

Avem onoarea a ne referi la adresa Domniei-Voastre Nr. 4687 din 5 Februarie 1942 privitoare la acțiunea de ajutorare a evreilor din România evacuați în Transnistria și, potrivit îngăduinței ce ați binevoit a ne da, am depus la Banca Națională a României la contul Nr. 1230 al Onoratului Guvernământ suma de:

Lei 495.960 (patrusutenouăzecicincimiinouăsutesăsezeci)

conform chitanței Nr. 181941 din 2 Mai 1942, reprezentând totalul remiterilor ce se fac prin noi de către un număr de 94 persoane către tot atâția evrei, conform celor 13 liste anexate.

Am grupat remiterile după localitatea în care se află destinatarii, arătând în dreptul fiecăruia contravaloarea în Reichskreditkassenscheine, la cursul de Lei 60.-, totalul sumelor în această monedă fiind de:

R.K.K.S. 8.266 (optmiidouăsutesăsezecisase).

Respectuos vă rugăm să binevoiți a dispune să se predea Comitetelor locale ale evreilor din România evacuați în Transnistria, sumele precum urmează:

1. *R.K.K.S. 3.608* Comitetului evreiesc din *Moghilev*, pentru 39 destinatari.
2. *R.K.K.S. 1.297* Comitetului evreiesc din *Șargorod* (Jud. Moghilev) pentru 11 destinatari.
3. *R.K.K.S. 680* Comitetului evreiesc din *Giurin*, Jud. Moghilev, pentru 9 destinatari.
4. *R.K.K.S. 365* Comitetului evreiesc din *Murafa* (jud. Moghilev) pentru 4 destinatari.

5. *R.K.K.S. 75* Comitetului evreiesc din *Iaruga* (jud. Moghilev), pentru 1 destinatar.
6. *R.K.K.S. 66* Comitetului evreiesc din *Lucineț* (jud. Moghilev), pentru 1 destinatar.
7. *R.K.K.S. 1.137* Comitetului evreiesc sau Primăriei Ghettoului Evreesc din *Berșad* (jud. Balta), pentru 15 destinatari.
8. *R.K.K.S. 437* Comitetului evreiesc din *Obodovca* (jud. Balta) pentru 6 destinatari.
9. *R.K.K.S. 117* Comitetului evreiesc din *Verhovca* (jud. Balta) pentru 2 destinatari.
10. *R.K.K.S. 34* Comitetului evreiesc din *Cicelnic* (jud.Balta), pentru 1 destinatar.
11. *R.K.K.S. 260* Comitetului evreiesc din *Budy*, raion Obodovca, (jud. Balta), pentru 3 destinatari.
12. *R.K.K.S. 50* Comitetului evreiesc din *Golta* (jud. Golta), pentru 1 destinatar.
13. *R.K.K.S. 150* Comitetului evreiesc din *Jampol* (jud. Jugastru) pentru 1 destinatar,

cu dispoziținea ca sumele să fie apoi repartizate destinatarilor conform specificărilor din alăturatele 13 liste.

Vă mulțumim pentru înalta Domniei-Voastre solicitudine și vă rugăm să primiți, Domnule Guvernator, asigurarea deosebitei noastre considerațiuni.

Secretarul General
al Centralei Evreilor din România
Dr. N. Gingold

Arhiva F.C.E.R. Fond III/Ds. 318, ff. 39—40.

COMITETUL EVREIESC
Serviciul Sanitar

RAPORT
despre epidemia de tifos exantematic din orașul Moghilău din iarna 1941/1942

1. ISTORICUL, CAUZELE ȘI ORIGINEA EPIDEMIEI

Prin evacuarea evreilor din Basarabia, Bucovina și jud. Dorohoi, un număr de aproximativ 65.000 evrei au ajuns în lunile octombrie și noiembrie 1941, în orașul Moghilău. Cea mai mare parte dintre ei au trecut numai prin oraș, fiind trimiși în satele și târgușoarele județului, iar un număr de cca. 15.000 au rămas în oraș. În urma bombardamentelor din vara 1941 și mai ales a inundațiilor catastrofale din august 1941, orașul Moghilău prezenta pe atunci un aspect jalnic, cu cele mai multe case dărâmate sau pe cale de a se dărâma, cu locuințe părăsite, fără uși și ferestre, cu străzi și ulițe pline de noroi și de nămol lăsat de inundația Nistrului. Într-un anotimp friguros și ploios, evreii rămași în Moghilău au căutat să se încartirueze în acele case părăsite. Marele număr al celor evacuați nu le-a îngăduit însă să-și găsească locuințe îndestulătoare în raport cu numărul și cu cerințele de igienă.Câte 5—19 familii se îngrămădesc în odăi unde, în mod normal, locuia o singură familie. În cel mai scurt timp a dispărut orice urmă de igienă. Cu toții dormeau pe dușumele, îmbrăcați și acoperiți cu hainele pe care le purtau în timpul zilei; oamenii nu se spălau săptămâni întregi și nu-și schimbau deloc rufăria. Murdăria creștea văzând cu ochii, iar lipsa closetelor și a unei canalizații, precum și absența totală a unui serviciu de ridicat gunoaiele, nu puteau decât să contribuie la crearea condițiilor prielnice marilor epidemii.

Deși populația evreiască venea din regiuni pe atunci absolut libere de orice tifos exantematic, lipsa totală a oricărei igiene

corporale și a locuințelor, precum și faptul că atât în orașul Moghilev, cât și mai ales în satele din împrejurimi tifosul exantematic, deși într-o măsură mică, era epidemic, lăsa să se întrevadă că în curând va izbucni o mare epidemie de tifos exantematic, între evreii evacuați. Frigul din lunile noiembrie și decembrie, lipsa mare de combustibil, de băi accesibile celor evacuați, lipsa totală de săpun și petrol, condițiile neigienice de trai și altele, au făcut ca o mare parte din ei să devină purtători de păduchi și încă de mulți păduchi. Cu toate acestea până la sfârșitul lunii decembrie 1941, n-a apărut nici un caz de tifos exantematic, pentru că, cu toate condițiile prielnice pentru izbucnirea epidemiei, lipsea esențialul, adică virusul tifosului exantematic. Și iată că pe la sfârșitul sau la mijlocul lunii decembrie acesta a fost adus de afară, pe mai multe căi și anume:

a) Prizonieri eliberați și veniți acasă la Moghilău, din regiunile Briansk, Cernigov și Berjiansk, se îmbolnăvesc imediat după întoarcerea lor, zac un timp acasă — casa aceasta fiind locuită și de evrei — și creează astfel primele focare ale epidemiei.

b) Un evreu cu numele de Gottlieb, căutându-și familia, vine la Moghilău din regiunea Bugului unde tifosul exantematic este epidemic și 2—3 zile după sosirea sa se îmbolnăvește de tifos exantematic. Asemenea cazuri s-au ivit în acel timp într-un număr destul de însemnat și de aceea la mijlocul lunii ianuarie au ieșit la iveală mai multe focare de tifos exantematic.

c) În satele din împrejurimile apropiate ale Moghilăului, unde tifosul exantematic era notoriu epidemic, și în care în fiecare an izbucneau epidemii mai mici sau mai mari, evreii evacuați s-au îmbolnăvit cam pe la începutul lunii decembrie. Astfel de cazuri se semnalează din satele Tropova, Ozarința, Sadova, Lucinet.

d) Un oarecare număr de evrei evacuați din satele dimprejur, precum și toți cei lipsiți de orice mijloace de trai, neavând unde se adăposti, au găsit un adăpost în acea clădire vestită, o fostă cazarmă, denumită apoi „lagăr". Refugiul săracilor, cerșetorilor și a celor oropsiți. Aci se ivește și primul caz precis de tifos exantematic, printre evreii evacuați. Acesta a transmis boa-

la celorlalți locatari ai lagărului și au creat astfel deodată un focar masiv al exantematicului. Aici s-au infectat unul de la altul toți trei medicii evrei, care au îngrijit pe bolnavi, din care unul a murit, prima și din nefericire nu ultima victimă a datoriei.

Acest caz a fost semnalat imediat comitetului evreiesc, care la rândul său l-a comunicat în scris autorităților competente, rugând a se lua măsuri și a se da ajutor pentru combaterea flagelului. Cu regret trebuie să constatăm că autoritățile de atunci și în special serviciul sanitar județean n-au dat nici un fel de concurs.

2. PRIMELE MĂSURI DE COMBATERE A EPIDEMIEI

În ședința din 11 ianuarie 1942, medicii și comitetul evreiesc, constatând că suntem în plină epidemie de tifos exantematic și având în vedere condițiile de trai mizerabile ale populației evreiești, care lasă să se întrevadă că epidemia va lua o întindere înspăimântătoare, luau primele măsuri de izolare și combatere, fără a avea vreun sprijin.

a) Izolarea bolnavilor în spitalul de boli contagioase

În lunile noiembrie și decembrie 1941, bântuia în oraș o febră tifoidă de proporție mijlocie. Epidemia fusese în oraș înaintea venirii evreilor evacuați și a mai crescut după aducerea în acest oraș, în tranzit, a evreilor din fostul lagăr din Ediniți. Pentru izolarea bolnavilor de febră tifoidă, Comitetul evreiesc amenajează în mijlocul lunii decembrie 1941, cu greutăți aproape de neînvins — lipsesc toate materialele și în special geamuri — și fără a primi cel mai mic sprijin de la autoritatea comunală, din ruinele fostului spital județean, un pavilion de 30 de paturi. La începutul lunii ianuarie 1942, febra tifoidă începe să dispară, așa că acest pavilion se pune la dispoziție, pentru bolnavii de tifos exantematic. Se decide amenajarea unui al doilea pavilion în acest spital, tot pentru exantematici. Într-adevăr lucrările pentru reorganizarea primului pavilion și pentru amenajarea celui de al doilea încep imediat, dar de îndată se constată că o parte dintre

bolnavii trimiși la spital că suspecți de febră tifoidă, se dovedesc a fi cazuri autentice de tifos exantematic.

De acum începe nenorocirea și dezastrul, cărora cad victime mii de oameni. Înainte de a se aplica măsuri clinice pentru combaterea epidemiei, singurul pavilion existent pentru izolarea bolnavilor se arată a fi infectat. În spital nu există etuvă de deparazitare, personalul sanitar se îmbolnăvește unul după altul, se îmbolnăvește primul medic al spitalului, se îmbolnăvește și cel de al doilea, personalul medical și sanitar nou angajat se îmbolnăvește repede și el, un al treilea medic se îmbolnăvește înainte de a intra în serviciu: frigul se intensifică pe zi ce trece, sobele nu funcționează, se instalează sobe mici de fier, așa numite mașini de gătit; lipsește însă combustibilul și toate cererile adresate autorităților în drept pentru procurare, chiar contra cost, a combustibilului necesar rămân aproape fără nici un rezultat; din toate părțile se trimit bolnavi noi; spitalul n-are așternut, n-are nimica și în special lipsesc medicamentele complet; totul trebuie procurat de unde nu este; se aduc bolnavi pe jumătate înghețați din sate și se lasă prin coridoare fără a se mai cere aprobarea internării; nu se poate face nici un fel de deparazitare, decât una sumară; bolnavilor le îngheață picioarele în paturi; dezastrul din spitale crește din ce în ce; singurul medic rămas încă sănătos se roagă plângând să nu i se mai trimită bolnavi destinați unei morți sigure. Medicul șef abia reușește a pune în funcțiune etuva de deparazitare și să amenajeze pavilionul al doilea și se îmbolnăvește și dânsul de tifos exantematic. În asemenea condițiuni de „izolare", nu este de mirare că epidemia ia proporții din ce în ce mai mari în lunile ianuarie și februarie. Sute și sute de noi bolnavi se ivesc prin oraș.

Cu toate sforțările depuse de comitete pentru întreținerea celor 2 pavilioane și pentru amenajarea unui al treilea pavilion, izolarea în spital a tuturor bolnavilor sau măcar a celor greu de izolat acasă, este imposibilă, pentru că toate alimentele trebuiesc cumpărate pe piața liberă neprimindu-se alimentele de la aprovizionările oficiale. În cele din urmă, nu numai ca o încoronare a dezastrului, se îmbolnăvesc în luna februarie simultan 20—25

medici, cari scoși din luptă pentru câteva săptămâni lipsesc de pe frontul de combatere a epidemiei și de abia după însănătoșirea lor și a personalului căzut bolnav se formează sâmburele unei organizații capabile să combată eficace epidemia.

b) Deparazitarea focarelor epidemice

Pentru coordonarea tuturor chestiunilor privitoare la combatera epidemiei, Comitetul evreiesc înființează un serviciu sanitar, format din medici și agenți sanitari evrei, în cea mai mare parte imuni (au avut tifos exantematic). Serviciul sanitar împarte orașul în sectoare și dirijează în fiecare sector câte o echipă de medici și agenți sanitari. Echipele, cu ajutorul etuvelor de deparazitare puse la dispoziție de către echipa volantă nr. 47 pentru boli contagioase și cu concursul efectiv al d-nei dr. Osinkovska, inspector medical al acestui oraș —singura dintre autoritățile cari de la început a înțeles, îndrumat și a ajutat în opera grea de combatere a epidemiei — se străduiesc să facă deparazitarea focarelor descoperite, însă greutățile sunt enorme și devin cu timpul insuportabile. Lemne pentru etuve nu se pot obține decât cu cele mai mari greutăți, pentru că trebuiesc procurate din comerț liber cu preț de speculă; petrol nu se găsește; în locuințele îndesate cu oameni, înghețate și aproape neîncălzite, nu există măcar un lighean, nici vorbă de o cadă pentru baie. Pe zi ce trece, se îmbolnăvesc tot mai mulți medici și agenți sanitari, medicii rămași încă sănătoși, având de servit câte 2—3 sectoare, cu tot atât de multe focare epidemice. La un moment dat, cam pe la începutul lunei martie, deparazitările executate sunt într-o proporție discrepantă cu numărul mare al focarelor de tifos exantematic.

c) Deparazitarea și îmbăierea populației

Tot Serviciul sanitar și-a luat însărcinarea de a executa deparazitarea tuturor locuințelor din casele mai rău infectate. Echipe speciale au fost dirijate către aceste case. Numărul infim de etuve, cu totul disproporționate cu marele număr al caselor contaminate,

a avut ca urmare ca numărul deparazitărilor făcute în casele contaminate să fie cu mult prea mic pentru a-și ajunge scopul.

Serviciul sanitar a obținut de la Primăria orașului învoirea ca populația evreiască să fie îmbăiată în baia comunală, singura baie de altfel în oraș. O echipă volantă specială, cu un medic în frunte, supraveghează îmbăierea, făcea petrolizarea și tundea pe toți cari treceau prin baie. Între timp, efectele lor treceau printr-o etuvă. Baia însă nu funcționa în toate zilele, iar autoritatea comunală de atunci a înțeles așa de bine menirea de a ajuta la combaterea epidemiei, încât a refuzat a pune la dispoziție baia, numai contra cheltuielilor efective, ci a pretins, pentru câteva zile, suma de lei 12000, care a fost de altfel achitată de comitete, cu toată lipsa de fonduri. Nu este deci de mirare că în astfel de condiții și această măsură de deparazitare a eșuat.

În rezumat, trebuie să mărturisesc că măsurile luate de serviciul sanitar al comitetului evreiesc, deși în principiu potrivite cu situația reală, n-au putut să stăvilească epidemia, pe de o parte fiindcă spitalul de izolare existent nu era în stare să primească decât o mică parte din cei îmbolnăviți de tifos exantematic, pe de altă parte fiindcă condițiile tragice de trai ale populației evreiești au continuat să se înrăutățească pe măsură ce frigul se intensifica și fiindcă în realitate lipseau mijloacele potrivite pentru combaterea unei asemenea epidemii.

3. EVOLUȚIA EPIDEMIEI

Nu este deci de mirare că în luna martie epidemia a ajuns la maximum de intensitate, numărul bolnavilor crescând la cifre fantastice. Aproape că nu mai există casă în oraș în care să nu zacă câțiva bolnavi. Cele 2 pavilioane ale spitalului de izolare și un al treilea pavilion înființat între timp erau ticsite de bolnavi și n-au ajuns nici pe departe ca să adăpostească numărul total al bolnavilor din oraș. La un moment dat epidemia era lăsată în voia ei și aceasta se poate spune mai ales pentru luna martie, în care numărul bolnavilor a fost enorm și în care mai bine de jumătate din medicii evrei au fost scoși din luptă prin îmbolnăvirea

lor. În timpul acela toată lumea era convinsă că epidemia nu va mai putea fi stinsă ș nici măcar stăvilită, decât după ce întreaga populație evreiască va fi trecută prin focul ei.

Din nefericire nu posedăm decât puține cifre exacte despre extinderea numerică a epidemiei. Recensământul efectuat de echipele serviciului sanitar a reperat până la 25 aprilie a.c. un număr de 3.777 de cazuri de tifos exantematic, cu o mortalitate de 1.133. Acest recensământ efectuat ulterior are numai valoarea de probabilitate. De la 25 aprilie a.c. — cifrele fiind riguros exacte — numărul a crescut la 4.491 cu o mortalitate de 1.254 cazuri. Mortalitaea ar fi de 28%. Noi credem că cifra îmbolnăvirilor trebuie să fie mai mare, luându-se ca bază coeficientul mortalității. Dacă luăm în considerare că procentul mortalității de la spital a fost de 17,5% și dacă admitem că cazurile din oraș au dat o mortalitate mai mare decât în spital, însă nu mai mare de 20—21%, atunci trebuie să presupunem că în realitate au fost aproape 7.000 de cazuri de tifos exantematic în oraș.

4. STĂVILIREA EPIDEMIEI ÎN URMA NOILOR MĂSURI DE COMBATERE

În ședința din 5 aprilie 1942, dl. maior Romeo C. Orășanu, noul Comandant al legiunii de jandarmi, secondat fiind de dl. cp. dr. Stuparu, recent venit în acest oraș ca medic-primar și șef al echipei volante 47, cere serviciului sanitar de pe lângă Comitetul evreiesc, în mod hotărât și energic, ca împreună cu comitetul și toți medicii să depună o sforțare supremă pentru a pune capăt acestei epidemii grozave, care după cum am expus, a luat proporții înspăimântătoare, promițând totodată concursul d-sale nelimitat, precum și ajutorul din partea d-lui prefect colonel. Un mare lot de medici și agenți sanitari deveniseră între timp imuni prin contactarea bolii și nu mai puteau fi scoși din luptă a doua oară. Primăvara mult dorită cu binefacerile ei sosește la timp, problema cea mai gravă, a combustibilului și a încălzitului sălilor din spital se putea rezolva mai ușor.

Schimbarea radicală și decisivă a intervenit la 17 aprilie a.c., când dl. medic maior C. Chirilă a fot numit șeful echipei volante 47 și medic șef al acestui județ. Din prima zi de preluare a serviciului, dl. medic maior s-a pus complet în serviciul cauzei, ordonând, supraveghind și controlând toate măsurile ordonate pentru înăbușirea completă a epidemiei. Din ordinul d-sale real, a fost amenajat în cel mai scurt timp cel mai mare pavilion de la spitalul de izolare cu cca. 100 paturi, așa că capacitatea totală a spitalului a crescut în mai puțin de 10 zile de la venirea sa ca șef al serviciului județean cu cca. 100 de paturi de la 65 la 164. De aceea putea să fie îndeplinită în acest scurt timp cerința hotărâtoare a d-lui medic maior de a izola în spital absolut toți bolnavii noi și chiar cei suspecți de tifos exantematic.

Concomitent cu izolarea tuturor bolnavilor în spital, tot din ordinul și cu concursul real al d-lui medic maior dr. Chirilă, secondat fiind de dl. cpt. medic dr. Stuparu, s-a întreprins o acțiune vastă și intensă pentru deparazitarea locuințelor. De data aceasta etuvele au primit combustibil și au lucrat în permanență. Numai de la 25 aprilie până azi s-au efectuat în 528 case contaminate:

8.973 deparazitări prin etuve; 3.693 deparazitări prin fierberea rufelor și efectelor; 4.258 deparazitări prin petrolizare, 1.868 oameni au fost tunși.

Numărul contactaților deparazitați este de 2.453 în acest interval de activitate prodigioasă în combaterea epidemiei.

Servicii din cele mai importante ne-a adus etuva fixă de deparazitare de la spitalul de contagioși. Fiecare bolnav, precum și toate efectele sale, au fost supuse unei deparazitări riguroase atât la intrare cât și la ieșirea din spital. Deparazitările s-au efectuat la spital în ultimele 3 luni cu o rigurozitate extrem de severă, așa că spitalul este realmente liber de păduchi. Trebuie menționat că, afară de un singur medic, întreg personalul medical și sanitar au trecut prin tifos. Suferințele lor personale au făcut posibilă o îngrijire mai bună a bolnavilor din spital și au adus o contribuție importantă la combaterea eficace a epidemiei.

5. CURĂȚIREA CASELOR ȘI STRĂZILOR

O dată cu măsurile luate de mai sus, tot din îndemnul d-lor șefi de autorități și cu concursul special al noului primar al acestui oraș, serviciul sanitar, completat cu 100 agenți imuni — în cea mai mare parte intelectuali — având la dispoziție un număr până la 300 muncitori evrei, cu uneltele fabricate la turnătorie, au procedat la o curățire radicală a tuturor caselor, în special a focarelor contaminate și a străzilor și la ridicarea tuturor fecalelor și gunoaielor. Orașul a fost împărțit în 12 sectoare, toate casele, împrejurimile și locurile virane au fost complet curățite. Această campanie este încă în curs de executare. Prin această măsură și prin alte măsuri de igienă a orașului, facerea closetelor, acoperirea și dezinfectarea fântânilor se vor preveni epidemiile noi, endemice în acest oraș, ca febra tifoidă, dezinteria, etc.

În cele ce am arătat mai sus se oglindește viața sanitară a acestui oraș în timpul celor 7 luni de la evacuare.

Depunând acest raport ținem să precizăm că serviciul sanitar și Comitetul și-au făcut pe deplin datoria și dacă epidemia a luat astfel de proporții, aceasta se datorează motivelor independente și în special lipsei de concurs din partea autorităților competente, în primele luni de la izbucnirea epidemiei.

Moghilău, 10 iunie 1942.

Medic șef al spitalului de contagioși
(ss) Dr. N. FINKLER
Președinte
(ss) Ing. S. JAEGENDORF

Medic șef coordonator
(ss) Dr. M. WOLF
Secretar
(ss) Dr. J. KESSLER

Matatias Carp „Cartea Neagră", vol III, Editura „Diogene" 1996, pag. 339—345.

DIVIZIA I PAZĂ
STATUL MAJOR
Biroul II

Nr. 1314
1942, luna iunie, ziua 12
DIVIZIA I PAZĂ
Către
PREFECTURA JUDEȚULUI
MOGHILEV

Avem onoarea a face cunoscut că pentru aplicarea cu strictețe a prescripțiunilor ordonanței No 23 a Guvernământului Transnistriei, Armata a 3-a ne ordonă următoarele măsuri pentru a împiedica pe evrei de a mai părăsi coloniile și lagărele de internare:

a) Să se pună în vedere șefilor evrei de colonie, sub luare de semnătură că vor fi împușcați dacă evreii de sub autoritatea lor nu respectă dispozițiunile ordonate.

b) Să fie executați de fiecare colonie câte un evreu care a fost prins de mai multe ori părăsind domiciliul fixat.

În acest sens am dat ordine Batalioanelor acestei Divizii, care trebuie să ia legătura cu Prefectura, pentru a li se preciza unde sunt aceste lagăre și colonii și a se pune în vedere evreilor sancțiunile la care se expun.

D.O.
Șef Stat Major
Colonel (ss) BALDOVIN

Șef Birou II
Maior (ss) GHEORGHIADE

Pe document rezoluția:
13/6 1942
Serv. Ad-tiv
„Se vor lua măsuri de executare când se va da ordin cu privire la organizarea ghetourilor.

Prefect,
Colonel(ss)NĂSTURAȘ"

M. Carp, *Op. cit.*, vol. II, p. 370—371.

Moghilev, 1942, iulie 5/a

Nr. 192 din 5 Iulie 1942
Confidențial

PREFECTURA JUDEȚULUI MOGHILEV
Către
PRETURI, LEGIUNE ȘI PRIMĂRIILE DIN JUDEȚ

Problema evreiască în județul Moghilev trebuie rezolvată după cum am ordonat. Nu admit nici o abatere.

Veți lua măsuri ca toți evreii din întreprinderi să fie înlocuiți cu specialiști și lucrători ucrainieni, aduși chiar din alte localități.

Nu trebuie să tolerăm permanentizarea evreilor la întreprinderi.

Dacă la începutul înființării industriei noastre, am avut nevoie de specialiști evrei, acum nu mai este nici o rațiune de a-i menține când îi putem înlocui.

Noi, aici, vom rămâne cu ucrainienii, iar nu cu evreii.

Toate localurile de consumație deschise de evrei, găsite inutile, vor fi închise imediat.

Cu ocazia inspecțiilor ce fac mă voi convinge de executarea acestui ordin.

Este o chestiune de demnitate românească de a îndepărta pe evrei din acele locuri unde se crede că utilitatea lor este indispensabilă.

Prefect,
(ss) Col. NĂSTURAȘ

M. Carp, *Op. cit.*, vol. III, p. 373.

COMITETUL SPECIAL DE ASISTENȚĂ
pentru JUDEȚUL MOGHILEV

30 iulie 1942

CIRCULARA No. 1

Comitetul special de asistență pentru Jud. Moghilev a fost instituit în baza adresei Centralei Evreilor din România No. 11467/1046 din 30 Iulie 1942 cu scopul de a centraliza fondurile de asistență și în special pentru a supraveghea o cât mai exactă și cât mai rațională utilizare a fondurilor puse la dispoziție de Centrala Evreilor. Întrucât acest comitet și în special președintele lui (indicat ca atare de însăși Centrala Evreilor) poartă răspunderea pentru întreaga gestiune, cerem întocmai executarea a tuturor dispozițiunilor date de acest comitet.

În cele ce urmează vom încerca a da pe înțelesul tuturora o schemă de organizare a întregii opere de asistență.

Asistența socială este organizarea mutuală a tuturor instituțiunilor de interes general. În special opera de asistență socială trebuie să cuprindă asistența medicală, asistența pentru orfani, bătrâni și incapabili de muncă precum și organizarea bucătăriilor populare. Exclude deci orice ajutor individual și ajutor bănesc. Asistența socială fiind o organizație de ajutor reciproc sau mai bine zis o autoajutorare inițiativa rămâne la fiecare colonie. Centrala nu este în măsură a crea aceste instituțiuni. O colonie —oricât de mică și oricât de săracă ar fi — care nu este în stare din propriile puteri de a crea organizațiile de asistență necesară, chiar în forma cea mai rudimentră, nu merită și nu poate fi ajutată.

Pentru punerea în aplicare a dezideratelor de mai sus

Dispunem:

1) *Organizarea asistenței.*

Fiecare colonie va proceda la imediată organizare din mijloacele proprii a următoarelor instituțiuni:

a) *Asistența socială:* Se va organiza un ambulatoriu în fiecare colonie. Unde nu există un medic — până la repartizarea de medic — se va căuta un sanitar etc. Coloniile cari au un medic vor fi obligați de a trimite cel puțin o dată pe săptămână medicul la colonia mai apropiată. Dat fiind că autoritățile procedează la regruparea coloniilor prin concentrarea coloniilor în ghetouri cu o populație mai mare, pentru evitarea de boli contagioase se va proceda la imediată înființare a unui loc de izolare sau mai bine zis baraca de izolare. Cu tot spațiul restrâns este datoria voastră de a face un astfel de colț de izolare pentru a preveni îmbolnăvirea în masă. Medicamentele vor fi întrebuințate în acest scop.

b) *Orfelinat.* Orfanii trebuie îngrijiți de întreaga colonie. Este mai mult decât o datorie. În acest scop veți aduna toți orfanii într-o încăpere comună resp. le veți repartiza la familii cari vor purta grija lor. Controlul însă trebuie exercitat permanent pentru a se supraveghea modul cum sunt îngrijiți acești nenorociți de copii.

c) *Bucătăria populară.* Opera noastră de asistență are de scop în primul rând de a griji pentru cei în imposibilitatea de a munci. În acest sens se vor organiza instituțiunile arătate sub a și b. Niciodată nu se va putea face vreo operă de asistență fără organizarea de bucătării populare pentru ca să asigure tuturor membrilor din colonie lipsiți de mijloace sau incapabili de muncă măcar o singură masă caldă pe zi.

2) *Administrarea instituțiunilor de asistență.*

Colonia fiind celula organică a așezării evreilor evacuați toate instituțiunile de asistență vor fi administrate de colonie. Șeful coloniei fiind ocupat cu chestiuni administrative și de muncă, se va forma obligatoriu imediat un comitet local de 3—5 persoane, absolut integre și dezinteresate, cari vor conduce toată

opera de asistență. Comitetul special în baza propunerilor va confirma aceste comitete. Șeful coloniei, împreună cu comitetul, vor fi personal răspunzabili atât față de comitetul special cât și față de autorități pentru modul de organizare a asistenței și în special pentru gestiunea în bani sau materiale.

Cu regret trebuie să constatăm că unii șefi de colonie, abuzând de calitatea lor și de lipsă de control, au crezut că pot folosi fondurile comune pentru scopuri personale sau în mod arbitrar, refuzând darea de socoteli.

În viitor avertizăm pe toți șefii de colonii și comitetele locale că vom proceda la imediată sancționare a fiecărui vinovat de abateri, abuzuri, delapidări etc. predând pe respectivul pentru sancționare autorităților represive în drept și în special Pretoratului Militar.

3) *Controlul gestiunii.*

Controlul gestiunii se va face în primul rând de comitetul local. Comitetul local răspunde personal pentru persoane însărcinate cu administrarea instituțiunilor sau în gestiunea în bani sau materiale. Comitetul local va purta registrele vizate de această autoritate (comitetul special) în care se va înscrie obligatoriu orice sumă primită, indiferent dacă este subvenție, colectate, sau din muncă. De asemenea, se va înscrie primire de ajutoare în materiale ca medicamente etc. Orice cheltuială sau ieșire de materiale va fi înscrisă în registrul și va trebui să fie dovedit cu acte justificative. Nu se admite sub nici un motiv turnare de fonduri. Cu privire la gestiunea în bani sau materiale, comitetul local este singur în drept a le administra și întrebuința, acesta este direct răsponzabil comitetului special, șeful de colonie neavând un alt drept decât fiecare membru din comitet.

4) *Dispoziținni tranzitorii.*

Nefiind posibil un control exact al existenței unor instituțiuni de asistență socială, coloniile vor primi avansuri pentru scopuri de ajutor. Coloniile sunt obligate ca în termen de 10 zile să procedeze din propria inițiativă la înființarea instituțiunilor

prevăzute în această circulară. Fiecare colonie va remite împreună cu chestionarul și un raport asupra activității, aceasta pentru determinarea coeficientului de ajutor permanent. Coloniile cari nu vor crea imediat chiar în forma cea mai rudimentară instituțiunile arătate sub 1) vor fi excluse de la orice ajutor. Pentru un control mai eficace, rapoartele, chestionarul și propuneri vor fi însoțite de un aviz al șefului coloniei și președintelui comitetului din sediul raionului, care în măsura în care este posibil se va convinge la fața locului de exactitatea datelor. Totodată șeful coloniei din sediul Preturei va înainta un raport confidențial asupra fiecărui șef de colonie, arătând modul de activitate și comportarea pentru a se vedea dacă nu este caz să se intervină autorității în drept pentru înlocuirea lui. Se va propune în acest caz și persoane care urmează a-l înlocui.

Moghilev, 22 august 1942

Președintele comitetului special: Președintele C.E.M.

ss) In. Jägendorf (ss) Dr. I. Schauer

Secretar,

(ss) Dr. A. Kapise

Arhiva F.C.E.R. Fond III DS. 318A/1942, f. 6.

COMITETUL EVREIESC
MOGHILĂU

No. 1349
1942 sept. 10

Onor.
Centrala Evreilor
din România
București

Am primit telegrama Dvs. din 7/IX a.c. privitoare la plata celor 6.000 R.K.K.S. către Colonia Șargorod, la care v-am răspuns telegrafic după cum urmează:

„Șase mii mărci Șargorod am achitat doctor Teich la prima prezentare Scrisoare urmează"

De fapt delegatul acestei colonii s-a prezentat la noi la un timp când ne lipseau încă 20.000 R.K.K.S., așa că nu i-am putut face atunci plata.

Peste câtva timp am primit de la Guvernământul Transnistriei din Tiraspol banii și anume 15.000 R.K.K.S. și imediat la primar prezentare a d-lui șef de colonie Șargorod i-am achitat suma remisă de 6.000 R.K.K.S.

Cu această ocazie vă informăm că colonia Șargorod nu dispune de un Orfelinat — de altfel nici de un spital — iar în urma ordinului D-lui Prefect al Județului Moghilău, toți copiii evrei orfani din întregul Județ Moghilău urmează a fi aduși în orașul Moghilău pentru a fi internați aci în orfelinatele noastre.

Așa fiind, vă rugăm să binevoiți a lua măsuri ca sumele alocate pentru întreținerea orfanilor din Șargorod cât și din celelalte comune din Județul Moghilău, să ne fie puse nouă la dispoziție resp. să ne fie remise direct nouă, dat fiind că în vederea

adăpostirii orfanilor din provincie am înființat un al doilea orfelinat a cărui întreținere va reclama sume mari.

În fine vă mai comunicăm că dl. șef al coloniei Șargorod ne-a reclamat Serviciului Financiar de pe lângă Guvernământul Transnistriei din Tiraspol și Preturii raionului Șargorod, pentru reținere de bani ce i-am fi făcut —reclamație care deși nemotivată ne-a cauzat mari neplăceri. Dealtfel, vom mai reveni asupra acestei chestiuni.

Vă rugăm a ne confirma primirea prezentei scrisori cât și a tuturor corespondențelor ce primiți de la noi.

Cu distinsă stimă,

Președinrte,

(Dr. I. Schauer)

Secretar,

(Dr. V. Kapise)

Ibidem, f. 58.

Extras dintr-un memoriu din 15 septembrie 1942 al ing. S. Jägendorf, fost președinte al Comitetului Evreiesc din Moghilău, către Centrala Evreilor din România.

.....

După cum am expus mai sus, comitetele locale și în special comitetul din Moghilău, în scop de a împlini menirea lor de a reprezenta intereselor evreilor evacuați, de a organiza munca și ajutoarele, au înființat o serie de instituții administrative indispensabile pentru aceste scopuri. În primul rând este biroul nostru de coordonare a muncii. Acest birou ține o evidență a tuturor evreilor evacuați apți de muncă, emite ordine de mobilizare atât pentru munca de folos obștesc cât și ordine de chemare pe loc pentru repartizații permanent la întreprinderi sau instituțiuni publice, dispensează pe cei inapți la muncă în baza examenului medical și controlează toate cerințele de muncă de la toate autoritățile, repartizând muncitorii. Acest birou a corespuns și corespunde tuturor cerințelor.

Un auxiliar al acestui birou este biroul de evidență. Acest birou a devenit cu timpul de o importanță covârșitoare, atât pentru autorități cât și pentru organizarea evreilor, întrucât pe de o parte furnizează datele necesare pentru autorități de câte ori sunt cerute, iar pe de altă parte datele pentru coordonarea muncii și pentru ajutorarea celor incapabili de muncă. Acest birou ar trebui însă să fie sprijinit mai mult în vederea obținerii rezultatelor și din județ, precum și a tabelelor din celelalte județe, pentru a putea centraliza toate datele demografice ale evreilor evacuați.

Nefiind starea civilă a evreilor reglementată prin Ordonanța no. 23, acestui birou îi este anexat și un oficiu al stării civile, care eliberează pe bază de dovezi absolut sigure, certificatele de stare civilă, ca naștere, căsătorie, deces. Este adevărat că autoritățile au dispus remiterea tabelelor acestui birou pentru a fi centralizate, însă lipsa de posibilități de deplasare la fața locului și în special lipsa totală de hârtie, a zădărnicit toate intervențiile

noastre pe lângă colonii, așa că nici în prezent nu suntem în posesia listei evreilor evacuați din acest județ, precum și din alte județe. Se impune deci organizarea completă a biroului de evidență prin punerea la dispoziția sa a mijloacelor tehnice pentru culegerea tuturor datelor necesare pentru repartizarea la munci conform aptitudinii și specialității, a tuturor evreilor evacuați reglementându-se totodată și starea lor civilă.

Tot ca o necesitate s-a impus crearea unui serviciu de poștă care, sub controlul poștei de stat, să distribuie poșta pentru a evita pe de o parte o prea mare mișcare a evreilor evacuați în oficiul poștal, iar pe de altă parte pentru a putea distribui poșta adresantului adevărat, ținându-se seama că actele în cea mai mare parte au fost ridicate de la evreii evacuați, așa că identificarea se face mai mult pe baza buletinului de evidență și a identificării personale, fiind repartizați acestui serviciu câțiva funcționari evrei din toate orașele principale. Acest serviciu îndeplinește misiunea sa spre deplină mulțumire, dar ar trebui să fie mărit în sensul ca absolut toată corespondența să treacă, obligatoriu, prin acest serviciu.

Prin remiterea banilor, prin Banca Națională a României, s-a impus ca o necesitate crearea unui serviciu financiar pentru a ajuta delegații oficiali la identificarea beneficiarilor. În general este de observat că remiterea banilor întârzie, iar distribuirea ar trebui să se facă direct de comitet, cum prevede și adresa Guvernământului din 5 februarie 1942, bineînțeles sub controlul direct al autorităților în drept, ușurându-se prin aceasta lucrările și accelerându-se modul de plată.

Întrucât însă obștea nu se poate întreține numai din ajutoarele primite de la Centrala Evreilor, care, după cum v-am expus mai sus, au fost destul de neînsemnate față de necesitățile noastre și pentru a împlini dezideratul din Ordonanța no. 23 de a ne întreține pe cheltuieli proprii, s-a pus baza unui serviciu de impunere a celor mai înstăriți, bineînțeles mai mult sub formă benevolă. Introducerea obligativității pentru fiecare membru din colonie de a contribui, în limitele mijloacelor sale, la întreținerea operei de asistență medicală și de ajutor, precum și la cheltuielile

organizării administrative, este o necesitate fără de care nu se poate întreține obștea și instituțiile ei absolut necesare.

Matatias Carp, *Op. cit.*, vol. III, Editura „Diogene", 1996, pag. 377—378.

COMITETUL EVREIESC
MOGHILĂU

No. 1761
1942 XI/1

Către
C e n t r a l a E v r e i l o r
București

Avem onoarea a vă comunica că în urma retragerii regretabile din motive de boală a Domnului Dr. Josef Schauer de la funcția de Președinte al Comitetului evreiesc, autoritățile în drept au numit noul Comitet, care are următoarea compunere:

1) Dl. Av. Mihail Danilof	Președinte
2) Dl. Leopold Knobler	Vice-Președinte
3) Dl. Av. Nathan Hochstädt	Secretar-generalâ
4) Dl. Mechel Chaim	Casier
5) Dl. Wexler Rubin	Finanțe
6) Dl. Av. Polesiuc Heinrich	Evidență și Statistică

În ce privește pe foștii colaboratori intimi ai Comitetului ca D-nii Dr. A. Kapise, Eisig Pressner, Elias Tannenbaum, Dentist Adolf Mohr, Uscher Kostiner, Mendel Schärf, Bendit Wolf cât și dl. Dr. Josef Scheur, în măsura în care starea sănătății sale îi permite, continuă să conlucreze cu noi la serviciile neocupate de membrii Comitetului ca aprovizionarea, orfelinatele, spitalele etc.

Cu această ocazie Vă rugăm cu insistență să binevoiți a ne trimite de urgență medicamente — vechiul stoc s-a epuizat complet — pentru a preveni epidemiile cât și un ajutor bănesc masiv pentru a putea face față nevoilor populației și în special spre a putea redeschide bucătăriile populare cât și de a se putea asigura hrana pentru cei 1000 copii orfani, internați în orfelinatele

noastre și al cărui număr crește mereu prin aducerea orfanilor din întregul Județ.

De asemenea Vă mai rugăm să binevoiți a urgenta expedierea articolelor de îmbrăcăminte, și încălțăminte avizate cât și a geamurilor de care ducem mare lipsă.

Spre bună regulă Vă confirmăm primirea sumei de 6.000 RKKS avizată cu scrisoarea Dvs. No. 13429 din 10/IX 1942 și a sumei de 9.000 RKKS avizată cu scrisoarea Dvs. No. 14347 din 28/IX 1942. În schimb alimentele pentru suma de 240.000 lei depusă de Dvs., conform adresei Dvs. No. 14261 din 26/IX a.c. nu ne-a fost încă pusă la dispoziție.

Vă rugăm a ne confirma primirea prezentei,

Cu toată stima,

Președinte, Secretar,

(Av. M. Danilof) (Av. M. Hochstädt)

Arhiva F.C.E.R. Fond III Ds. 318/1942, f. 199b.

București, 1943, ianuarie 9

100

DOMNULE GUVERNATOR,

Avem onoarea a vă comunica că, în baza autorizațiilor Nr. 259/941, a Președinției Consiliului de Miniștri și Nr. 4687/942, a Onoratului Guvernământ cât și adresei Nr. 949687/942 a Ministerului de Finanțe, Direcțiunea Generală a Vămilor, am expediat la 4 Ianuarie a.c. la adresa Prefecturii Județului Moghilev, 4 transporturi cu efecte, compuse din 59 lăzi și anume:

1) Un transport la Gara Moghilev, compus din:

a) Lăzile marcate C.E.R. de la Nr. 1—8 inclusiv cu efecte de îmbrăcăminte și încălțăminte uzate.

b) Lăzile marcate C.E.R. de la Nr. 9—14 inclusiv cu încălțăminte nouă din pânză cu talpă de lemn.

Destinate Comitetului Evreiesc din Moghilev.

2) Un transport la Gara Copaigorod, compus din:

a) Lăzile marcate C.E.R. de la Nr. 15—22 inclusiv cu efecte de îmbrăcăminte și încălțăminte uzate.

b) Lăzile marcate C.E.R. de la Nr. 23—30 inclusiv cu încălțăminte nouă din pânză cu talpă de lemn.

Destinate Comitetului Evreiesc din Copaigorod.

3) Un transport la Gara Jmerinca, compus din:

a) Lăzile marcate C.E.R. de la Nr. 31—35 inclusiv cu efecte de îmbrăcăminte și încălțăminte uzate.

b) Lăzile marcate C.E.R. de la Nr. 36—41 inclusiv cu încălțăminte nouă din pânză cu talpă de lemn.

Destinate Comitetului Evreiesc din Jmerinca.

4) Un transport la Gara Moghilev, compus din:

a) Lăzile marcate C.E.R. de la Nr. 42—50 inclusiv cu efecte de îmbrăcăminte și încălțăminte uzate.

b) Lăzile marcate C.E.R. de la Nr. 51—59 inclusiv cu încălțăminte nouă din pânză cu talpă de lemn.

Destinate Comitetului Evreiesc din Sargorod.

Am rugat Prefectura Județului Moghilev să binevoiască a da dispozițiunile necesare pentru ca transporturile sus-arătate să fie eliberate Comitetelor Evreiești respective, cari le vor recepționa la gările de destinație și vor distribui efectele primite proporțional cu nevoile deportaților.

Primiți, vă rugăm, Domnule Guvernator, asigurarea deosebitei noastre considerațiuni,

Președintele

Centralei Evreilor din România

Dr. N. Gingold

DOMNIEI SALE
DOMNULUI GUVERNATOR CIVIL AL TRANSNISTRIEI - ODESA

Arh. F.C.E.R. Fond III, dosar 320/A, fila 14—15.

Doc. 13

TELEGRAMA

Centrala Evreilor București
Str. Dr. Burghelea 3

Moghilău

Bazați promisiunea comisiunii reorganizat și mărit orfelinatele deschis cantina pentru 2500 persoane cheltuit 120.000 RKKS/80.000 împrumut nu dispunem de resurse nu am primit nici un ajutor dispuneți telegrafic contrariu siliți închiderea orfelinatelor spitalelor bucătăriilor.

Comitet Central Ing. Jägendorf nr. 343 5/2/1943

Arhiva F.C.E.R. Fond III, dosar 318/1942 fila 10 bis.

CORPUL III ARMATĂ
STAT MAJOR
Biroul 2 Informații

D. 51
Nr. 22694/B din 12 II 1943
CORPUL II ARMATĂ
Către
GARNIZOANA MOGHILĂU

Cu onoare se face cunoscut următoarele măsuri privind pe evreii din Moghilău, acesta până la sosirea răspunsului de la Guvernământul Transnistriei, unde s-a intervenit pentru evacuarea lor spre Bug.

1. Toți evreii urmează a fi internați în ghetouri.

2. Acei care umblă liberi în garnizoana Moghilău să posede autorizațiuni cu M., semnate de garnizoană și de către Legiunea de jandarmi Moghilău.

3. Numărul evreilor cărora li se eliberează autorizații pentru a circula în oraș să fie restrâns la minimum.

4. Se va interzice șefilor de ghetouri, comunități, comitelor evreiești din județ, de a veni la Moghilău, în scopul de a primi bani sau alte ajutoare din țară; acestea să li se trimită direct în localitățile unde se află.

5. Pentru grupurile de evrei care ar fi întrebuințați ocazional la muncă, să se întocmească tabele care să fie asupra conducătorilor acestor grupuri, iar aceștia să aibă la rândul lor autorizații sau ordine de serviciu, semnate de garnizoană și legiunea de jandarmi Moghilău, în care să fie specificat numărul oamenilor care sunt conduși la lucru, ce anume vor lucra și durata muncii.

6. Internarea în ghetouri va fi interzisă oricărei persoane străine, afară de oficialități și numai cu un motiv bine întocmit.

Totodată, vă rugăm ca în colaborare cu toate organele informative să întocmiți o dare de seamă care să fie o sinteză asupra vieții evreiești așa cum se desfășoară în ghetouri ziua și noaptea, activitatea evreilor internați (clandestină și fățișă),

numărul și organizațiile de sprijin, primejdii pentru organizarea oficială a statului, tendințe și aspirații.

În consecință să fie o lucrare documentată completă asupra ghetourilor din Moghilău.

D.O.

Șef de Stat Major
Colonel (ss) E. BUZINCU

Șeful Bir. 2
Maior (ss) C. PUNGĂ

Matatias Carp, *Op. cit.*, pp,. 389—390.

Doc. 15

/București, 1943, februarie 20/

/1202 20 Feb. 1943

Secțiunea de asistență

Către

Comitetul Evreiesc Moghilev

Transnistria

În baza autorizațiilor Nr. 259/941 a Președinției Consiliului de Miniștri și Nr. 4687/942 a Onoratului Guvernământ Civil al Transnistriei, am expediat la 7 Februarie a.c. vagonul Nr. 124649 la adresa Prefecturii Județului Moghilev, Gara Moghilev, cu diverse unelte, materiale meșteșugărești, sobe, medicamente, materiale sanitare, spre distribuire evreilor din raza județului Moghilev.

Această trimitere v-am anunțat-o printr-o telegramă cu următorul conținut:

„Expediat 7 Februarie adresa Prefecturii Moghilău Gara Moghilău vagonul 124649 cu diverse unelte materiale sobe, medicamente, materiale sanitare destinate deportații evrei județului Moghilău în lăzile marcate CFR numerotate stop. Lăzile 1018 până 1033 și 1036 până 1043 și 494 până 516 și 503 toate pentru Comitetul Moghilău stop Lăzile 1044 până 1054 și 1057 până 1062 și 517 până 528 și 1510 și 1502 pentru Comitetul Sargorod lăzile 1077 până 1084 și 1086 până 1090 și 529 până 540 pentru Comitetul Murafa. stop. Lăzile 1063 până 1072 și 1074 până 1076 și 553 până 564 pentru Comitetul Djurin stop Lăzile 1147 până 1157 și 584 până 590 și 592 până 595 pentru Comitetul Lucineț stop Lăzile 1118 până 1134 și 620 până 628 pentru Comitetul Copaigorod stop. Lăzile 1101 până la 1109 și 675 și 676 pentru Comitetul Balky stop

Lăzile 1110 până 1117 și 609 până 617 și 1513 pentru Comitetul Jmerinca stop lăzile 1091 până 1100 pentru Comitetul Crasna stop lăzile 1135 până 1140 pentru Comitetul Vindiceni stop lăzile 1141 până 1146 pentru Comitetul Jaruga stop lăzile 1158 până 1163 pentru Comitetul Derebcin stop Rugați Prefectura darea dispoziției să vi se elibereze vagonul cu ordinul expedierii lăzilor în localitățile Comitetelor destinatare stop Cereți Comitetului Balta lăzile 1501 și 1502 și 1504 și 1505 până 1509 și 1511 și 1514 și 1515 conținând sobe pentru deportații județului Moghilău greșit încărcate vagonul Balta stop Rugat Prefectura Balta și Comitetul Balta expedierea imediată acestor lăzi adresa Prefectura Moghilău pentru Dvs. spre distribuire stop Lada 1501 conține câte 4 sobe pentru Moghilău și Murafa lada 1502 câte 4 sobe pentru Djurin și Crasna lada 1504 2 sobe pentru Copaigorod lăzile 1505 până 1509 pentru Moghilău lăzile 1511 pentru Sargorod lăzile 1514 și 1515 pentru Jmerinca stop îngrijiți recepționarea vagonului imediata distribuire conform dispozițiunilor noastre stop Scrisoare urmează confirmați primirea".

După cum rezultă din textul acestei telegrame am rugat Onorata Prefectură să vă elibereze întregul vagon, urmând ca Dvs. să vă rețineți spre distribuire lăzile ce vă sunt destinate și să expediați fără întârziere, lăzile ce sunt destinate altor Comitete în localitățile respective.

Dăm mai jos specificația lăzilor ce vă sunt destinate:

— Unelte: 7 lăzi numerotate 1018—1024.

— Târnăcoape: 9 legături a 5 bucăți numerotate 1025—1033.

— Cozi: 8 legături a 25 buc. numerotate 1036—1043.

— Medicamente, materiale sanitare și instrumente chirurgicale: 23 lăzi numerotate 494—516.

Sobe: lăzile 1503 cu diverse burlane pentru mai multe localități, Nr. 1510, 1512, 1513, în vagonul Dvs., iar restul sobelor

după cum ați aflat din telegramă au fost greșit încărcate în vagonul Balta și urmează să le cereți de la Comitetul Balta căruia Prefectura Județului Balta îi va da ordin de expediție, în urma solicitării noastre.

Dăm mai jos specificația lăzilor cu sobe. Lăzile încărcate în vagonul Dvs.

Lada Nr. 1503 conține: 8 burlane, 4 coturi, 16 picioare pentru Murafa

Lada 1510 conține: 2 sobe rotunde pentru Sargorod

Lada Nr. 1512 conține: 2 sobe rotunde pentru Sargorod

Lada Nr. 1513 conține: 2 sobe rotunde pentru Jmerinca

Lăzile încărcate în vagonul Balta

Lada Nr. 1501 conține: 8 sobe pătrate, destinate câte 4, pentru Moghilev și Murafa.

Lada Nr. 1502 conține: 8 sobe pătrate, destinate câte 4, pentru Djurin și Crasna.

Lada Nr. 1504 conține 2 sobe pătrate pentru Copaigorod

Lăzile 1505—1509 conțin: 10 sobe rotunde pentru Moghilev

Lada Nr. 1511 conține: 2 sobe rotunde pentru Sargorod

Lăzile Nr. 1514—1515 conțin: 4 sobe rotunde, pentru Jmerinca

Vă rugăm a lua măsurile necesare pentru recepționarea sobelor încărcate în vagonul Balta și trimiterea Comitetelor destinatare, a sobelor ce le sunt alocate.

Este de la sine înțeles că veți depune, neîntârziat, toate diligențele pentru trimiterea lăzilor destinate altor Comitete Evreiești în localitățile unde se află, imediat după recepționarea vagonului.

Totodată, vă rugăm a distribui obiectele din lăzile ce vă sunt destinate tuturor evreilor din raza localității Dvs. și a localităților din împrejurimi.

Dorința noastră este ca toți evreii aflați în Transnistria să poată beneficia de ajutoarele noastre, pe cari căutăm să le intensificăm din ce în ce mai mult.

Achiziționarea diverselor obiecte ce le trimitem și le vom trimite, în vederea acestei ajutorări, se face cu foarte multă greutate și vă rugăm, în consecință, a ține neapărat seama de

indicațiunile noastre, în ceea ce privește distribuirea obiectelor ce v-am trimis.

Anexăm la prezenta liste cu inventarele lăzilor cu medicamente și cu diverse materiale și unelte și vă rugăm a verifica conținutul lăzilor, a ne confirma atât primirea cât și distribuirea obiectelor trimise.

Șeful secțiunii, Președintele Comisiunii de Ajutorare

Dr. A. Radovici Dr. M. Zimmer

Secretar
ss. Dr. V. Largu

Recomandat Expres
Anexe: 11 liste inventare
P.S. Lada Nr. 316 conține instrumente chirurgicale și materiale dentare.

Vă rugăm a le utiliza pentru dotarea Spitalului unde sunt îngrijiți evreii din raza localității Dvs. Este de la sine înțeles necesar ca și evreii din localitățile învecinate, unde nu există spitale înzestrate cu instrumentarul necesar, să poată fi îngrijiți în spitalul dvs. și vă rugăm a lua toate măsurile ce vă stau în putință ca acordarea acestei îngrijiri să fie adusă la îndeplinire.

Secretar,

Dintr-o scăpare din vedere am omis a menționa că în lada Nr. 1503 se mai află, în afară de cele 8 burlane, 4 coturi, 16 picioare pentru Murafa, se mai află:

— 8 burlane, 4 coturi pentru Djurin
— 8 burlane, 4 coturi pentru Crasna
— 4 burlane, 2 coturi pentru Copaigorod.

Secretar
ss. ind.

Arh. F.C.E.R. Fond Transnistria, d. 56a/VI, f. 197—199.

Doc. 16

/București, 1943, februarie 20/

1163
FS/EL

SECȚIUNEA DE ASISTENȚĂ

Către
Comitetul Evreiesc — Moghilev
Transnistria

Vă încunoștiințăm că în baza autorizării date de Președinția Consiliului de Miniștri cu adresa No. 259/941 și de onor Guvernământ Civil al Transnistriei cu adresa No. 4687/942, am depus la Banca Națională a României, la contul No. 1230 al acelui Guvernământ, suma de 6.030.000 lei, care, convertită în R.K.K.S 100.500 vă va fi remisă prin organele Guvernământului.

Această sumă este destinată ajutorării evreilor din toate localitățile în care se află evrei deportați și localnici din Moghilău.

Din această sumă RKKS — 83.500 sunt destinate operei generale de ajutorare, iar RKKS 17.000 — pentru acțiunea de ajutorare a orfanilor.

Distribuția se va face în proporție cu numărul persoanelor nevoiașe și al orfanilor din fiecare din toate aceste localități, raportându-ne despre modul în care ați făcut repartiția.

Am informat pe fiecare din aceste comitete despre remiterea făcută, dându-le și instrucțiunile necesare. Vă rugăm și pe Dv. a le comunica că fondul pentru ajutorarea generală este destinat întreținerii cantinei și spitalului din fiecare localitate, iar celălalt exclusiv pentru orfani.

Comitetele locale din cele 50 localități în care sunt evrei, au obligațiunea de a ne confirma primirea sumei repartizate și a referi asupra întrebuințării precise pe care i-o dau. De asemenea rugăm a le pune în vedere ca să ne trimită regulat rapoarte lunare

de activitate, ca să fim în măsură să referim, la cerere, autorităților cât și comitetului Centralei Evreilor din România.

Primirea sumei de RKKS 100.500 — ne-o veți confirma telegrafic.

Șeful secțiunii
Dr. A. Radovici

Președintele Comisiunii de Ajutorare
Dr. M. Zimmer

Secretar
ss. Dr. E. Costiner

RECOMANDAT EXPRES

Arh. F.C.E.R. Fond Transnistria, d. 56 a/VI, f. 211.

Doc. 17

/București, 1944, martie 10/

MINISTERUL AFACERILOR INTERNE

Către
INSPECTORATUL GENERAL AL JANDARMERIEI

Nr. 225.340 — 10 Mar. 1944

Cu onoare vă facem cunoscut că Președenția Consiliului de Miniștri ne comunică, cu Nr. 5386-944, că Domnul Vice Președinte al Consiliului de Miniștri a aprobat întoarcerea din Transnistria, la Cernăuți, a următorilor evrei, împreună cu familiile lor:
— Ing. Jägendorf cu soția.
— Moses Katz, cu soția Betty și fiii Hary și Alfred.
— Dr. Iacob Budick, cu soția Irène și fiica Edna.
— Frieda Burg și
— Dr. Pilpel Albert, cu soția, Eugenia-Friderica și fiica, Gertrude-Eleonora.

Față de cele de mai sus, vă rugăm să binevoiți a lua cuvenitele măsuri de executare, mergând în localitatea de unde au fost trimiși.

MINISTRU SUBSECRETAR DE STAT
General de corp de armată
ss. C.Z. Vasiliu

Directorul Ordinei Publice,
Lt. Colonel Mag.
ss. Al. Mădărjac

A. N. — Fond I.G.J. — Ds. 37/1944, f. 256

Pe document adnotarea: „Deci unul în plus față de ordinul anterior. Se va da ordin Lg. Moghilev pentru executare ss. indescifrabil".

/MOGHILEV, 1944, martie 7/

Legiunea jandarmi Moghilev

Către

Inspectoratul General al Jandarmeriei

Direcția Siguranței și Ordinei Publice

La ordinul dv. Nr. 59008 cifrat din 1 martie 1944, referitor la repatrierea evreilor.

Am onoarea a înainta anexat tabelul nominal de evreii repatriați în țară, arătându-se în dreptul fiecăruia numărul membrilor de familie și localitatea unde au fost repatriați.

COMAND. LEGIUNE JAND. MOGHILEV
Maior, ss. Botoroagă Gh.

Șeful Bir. Pol. și Sig.
Locot. ss. M. Vasilovschi

A. N. — Fond I.G.J. — Ds. 37/944, f. 257.

INSPECTORATUL JANDARMI BALTA LEGIUNEA JADARMI MOGHILEV

TABEL NOMINAL

De evreii repatriați conform ord. I.G.J. Nr. 59008 din 1 martie 1944

Nr. crt.	Numele și Prenumele capului de familie	Numele membrului	Localitatea unde obs. se repatriază
1.	Katz Moses	Betty (soția) Hary (copil) Alfred "	Comuna Iţcani Jud. Suceava
2.	Dr. Budick Iacob	Irina (soție) Edna (copilă)	Orașul Rădăuți București
3.	Ing. Jägendorf Siegref	Hilda (soție)	Rădăuți — Cți.
4.	Burg Frieda–	–	Cernăuți

Se certifică de noi prezentul tabel nominal.
COMANDANTUL LEGIUNEI JANDARMI MOGHILEV
Maior ss. Botoroagă Gh.

A.N. — Fond I.G.J. Ds. 37/1944, f. 258.

ILUSTRAȚII

Dos. 17

INSPECTORATUL JANDARMI BALTA - LEGIUNEA JANDARMI MOGHILEV

TABEL NOMINAL

De evrei expulzaţi conform ordinului Nr. 1 din 1 martie 1944

Nr. crt.	Numele şi Prenumele capului de familie	Numele membrilor	Localitatea unde vor se repatriază
1.	Katz Moses	Betty (soţia) Harry (copil) Alfred "	Constanţa Bcatu Jud. Suceava
2.	Dr. Dudick Iacob	Irina (soţia) Edita (copila)	Craiul Kadînţi Bucureşti
3.	Ing. Ingenieur Siegref	Hilda (soţia)	Rădăuţi — Cp.
4.	Burg Frieda–	–	Cernăuţi

Se certifică de noi prezentul tabel nominal.
COMANDANTUL LEGIUNEI JANDARMI MOGHILEV
Maiorul, Botoroagă Gh.

A.N. – Fond I.G.J. Dos.379/1944, f. 256.

Siegfried Jägendorf, director la Siemens-Schukert, Cernăuți, c. 1922

Deportații din Dorohoi la trecerea Nistrului spre Transnistria, iunie 10, 1942

Traversând fluviul, la Voleinetz

Orfan, Moghilev, 1943

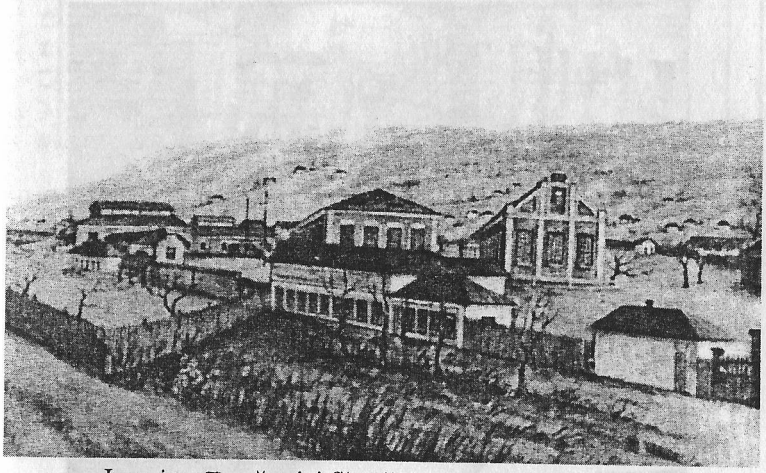

Imaginea Turnătoriei, făcută de un artist necunoscut.

Dr. Wilhem Filderman (rândul I central), Siegfeid Jägendorf (rândul I stânga) Moses Katz, Max Schmidt, Max Heissman, „Baby" David, Prinkas Katz, Moghilev. 1943

Muncitorii de la Turnătorie la ieșirea din uzină

Certificat de călătorie, permițând ieșirea din țară a familiei Jägendorf, 20 mai 1946.

Tiparul executat la
S.C. ROMCARTEXIM S.A.
Tel.: 211.30.16; Fax: 211.27.52
Bucuresti

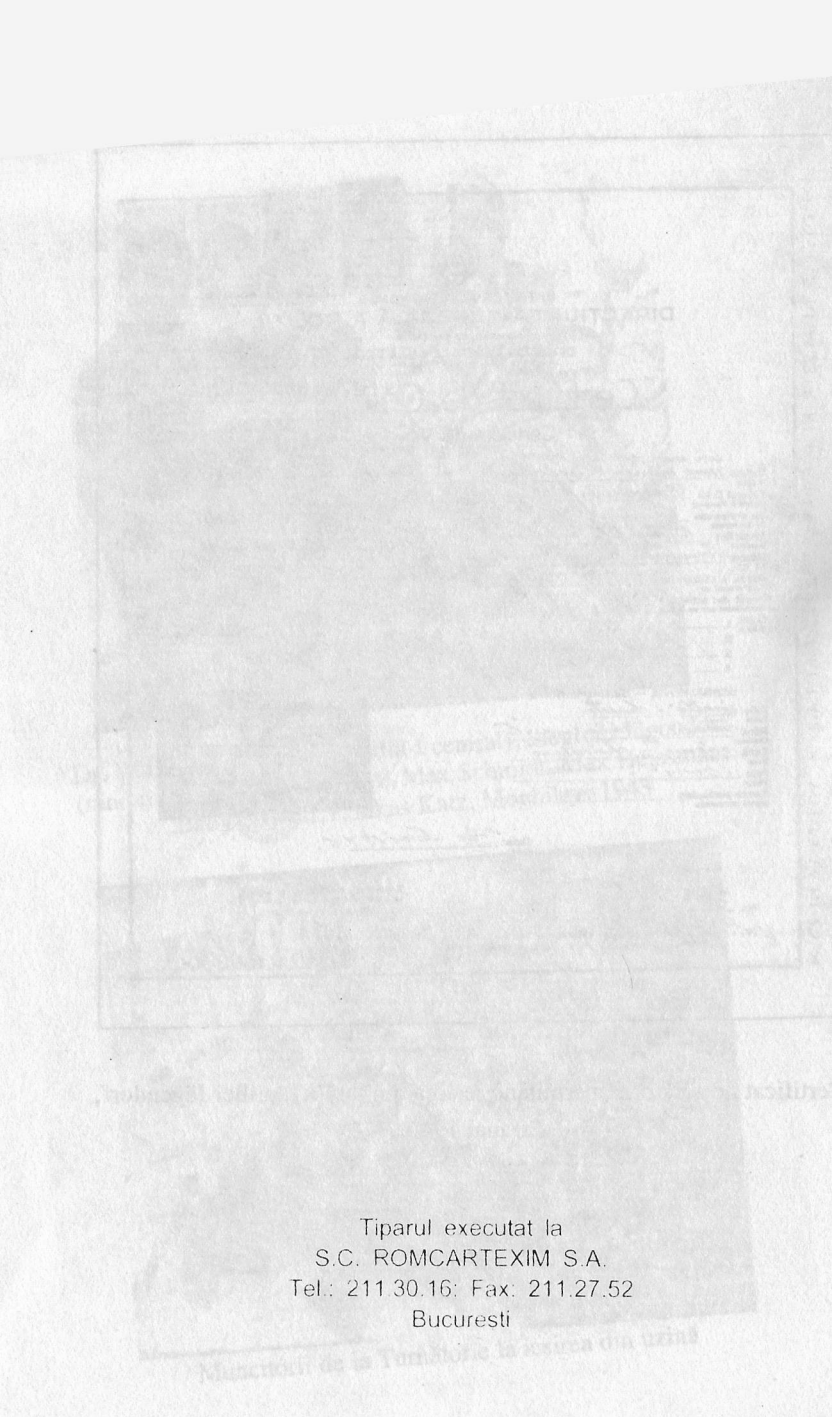

Tiparul executat la
S.C. ROMCARTEXIM S.A.
Tel.: 211.30.16; Fax: 211.27.52
Bucuresti

Dr. Wilhem Filderman (rândul I central), Siegfeid Jägendorf (rândul I stânga) Moses Katz, Max Schmidt, Max Heissman, „Baby" David, Prinkas Katz, Moghilev. 1943

Muncitorii de la Turnătorie la ieșirea din uzină

Certificat de călătorie, permițând ieșirea din țară a familiei Jägendorf, 20 mai 1946.